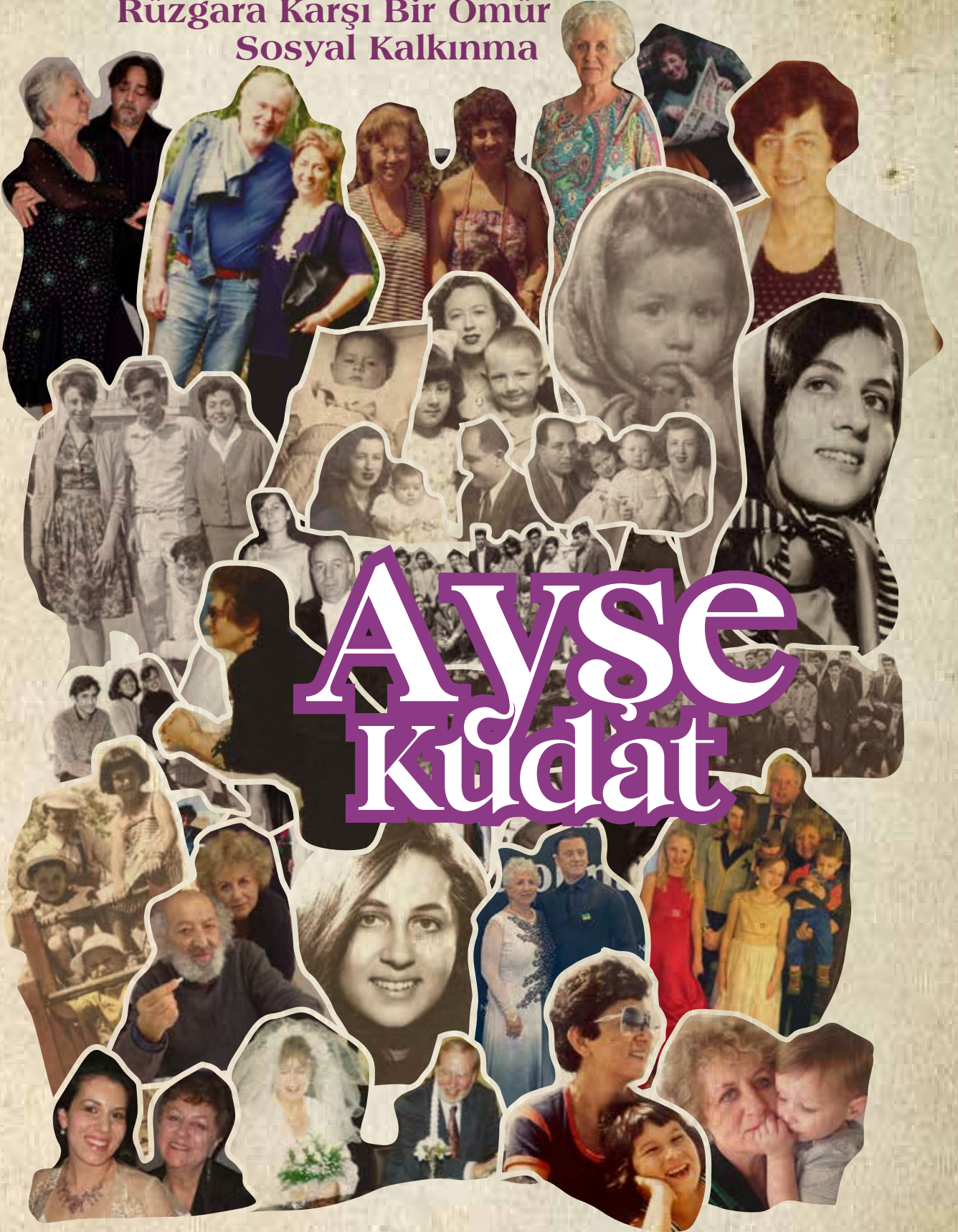

Rüzgara Karşı Bir Ömür
Sosyal Kalkınma

Ayşe Kudat

Rüzgara Karşı Bir Ömür Sosyal Kalkınma

Ayşe Kudat

Rüzgara Karşı Bir Ömür Sosyal Kalkınma

Yayına Hazırlayan

Ertan Karabıyık

Katkıda Bulunanlar

Ethem Yenigün

Kurtuluş Karaşın

Redaksiyon

Ercan Eroğlu

Tasarım

Karaşın Grafik Tasarım

ISBN 978-625-97597-0-8 / 2. baskı, 1000 Adet, Ankara, Eylül 2024

Baskı

Altan Özyurt Matbaacılık

© Bu yayının bir kamu malıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amaçlı alıntılar yapılabilir, elektronik olarak dağıtılabilir, Kalkınma Atölyesi'nden izin alınmadan basılabilir, çoğaltılabilir, yaygınlaştırılabilir.

**KALKINMA
ATÖLYESİ**

Bilim, Kültür, Eğitim, Araştırma, Uygulama
Üretim ve İşletme Kooperatifi

www.ka.org.tr

info@ka.org.tr

[kalkinmatolyesi](https://www.linkedin.com/company/kalkinmatolyesi)

[kalkinmaatolyesi](https://www.instagram.com/kalkinmaatolyesi)

Çankaya Mah. Üsküp Cad. 16/14 Çankaya - Ankara / (553) 211 38 97

İçindekiler

Ailem ve Doğumum (1944-1960)	13
Üniversite Eğitimi, İhtisas ve Doktora Çalışmaları (1960-1971)	33
Bilimsel Çalışmalarımın Başlaması (1971-1976)	49
Kızımın Doğumu, Yeni Bir Kıta, Yeni Bir İş: Afrika Yaşamım (1976-1989)	77
Dünya Bankası'nda İlk Yıllar: Kadın, Su, Çevre, Ulaştırma ve Sosyal Kalkınma (1989-2000)	91
Sosyal Değerlendirme Şirketi'ni Kurduktan Sonraki Çalışmalarım (2000-2024)	135
Gençler için Sonsöz, Yaşlılara Bir Öneri	169

*'Sosyal Değerlendirme'yi dünya gündemine
getiren Sevgili Eşim Jonathan'a...
O, benim için tanrının gerçek bir armağanı.*

Ertan ve Kurtuluş olmasaydı
bu kitap olmazdı.

Yıllardır çalışmalarına katkı yapan
Sevgili Ethem'e teşekkür ederim.

Teşekkür

Seksen yıllık bir yaşam ve altmış yıllık bir çalışma hayatının öyküsünü yazmaya kalkışacağım, bir kahve falında çıkmış olsa çok gülerdim. Böyle bir işe kalkışmaz, kalkışamazdım. Nereden başlayacağımı, öyküye nerede nokta koyacağımı kestiremezdim. Ayrıca, bu öykünün genç sosyal bilimcilere ve sosyal kalkınma çalışmalarına katılacak gençlere yardımcı olabileceğini asla düşünemezdim. Yaklaşık yirmi yıl önce sosyal kalkınmaya katkıda bulunmak için kurulmuş olan Kalkınma Atölyesi'nin yöneticisi ve yakın dostum Ertan Karabıyık, telefon ederek benim çalışmalarımı bir kitapta özetlemek istediklerini söylediği zaman da konunun üstünde fazla düşünmemiş, birilerinin bu kitabı yazacağını, benim de okuyacağımı farz etmiştim. Ben yayınlarımı ve raporlarımı vereceğim, genç sosyal bilimciler de bunları bir araya getirecek diye düşünmüştüm. Ertan olmasaydı bu işe kalkışmazdım. Ayrıca, Atölyesi'nin gönüllü katılımcılarının benimle uzun saatler görüşerek bir belge oluşturacaklarını sanıyordum. Ne var ki daha işin başlangıcında son 40 yılımı verdiğim sosyal değerlendirmeler hakkında yeterli yayın hazırlanmamış olduğunu ve yapılanları bir başkasına anlatarak anlaşılması kolay bir kitabın hazırlanamayacağını anladık. Ertan'a, benim çalışmalarına önem verdiği, gençlere ve sosyal bilimcilere yol gösterici olabileceğini düşündüğü için teşekkür ederim. Ayrıca, bana kitabın metninin hazırlanmasında yol gösterdiği ve birçok belge ve görseli bir araya getirerek uzun süre kitap üzerinde çalıştığı için kendisine minnettarım.

Kitaba birçok dostum katkıda bulundu, çalışmalarım hakkında fikirlerini yazdılar. Profesyonel yaşamımda birlikte çalıştığım ve benim hakkımda yazı yazan; Ata Murat Kudat, Murat Dinçmen, Andrew Cohn, Ece Sanal Kılıçözlü, Refik Budak, Senem Ward Kudat, Ahmet Akyürek, Nadia Youssef, Şahin Tekgündüz, Mine Sabuncuoğlu, Sina Baydur, Helen Abazzi, Anand Seth, Hasan Tuluy, Sadık Avcı, Janis Bernstein, Lütfi Bilir, Bülent Özbilgin, Jonathan C. Brown, Stan Peaboy, Nezih Kuleyin, Nilufar Agamberdi, Nan Freeman, Kutlu Oben Çınar, Feridun Özgören, Abdulmenaf Şeker, Çağlar Keyder, İsmet Yalçın, Ülkü Ayvalıklı, Didem Ayvalıklı Sivri. Bazılarını 20-30 yıldır görmediğim bu dostlarımla her birine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Bu kitabı yazmanın tek ve en zevkli yönü dostlarımdan gelen notları okumaktı.

Kitabın tasarımını ilk baskıda olduğu gibi yine büyük bir özenle yapan Kurtuluş Karaşın'ın emeklerine sağlık. Onun sayesinde gençler daha fazla ilgi gösteriyor.

Editörden

Kalkınma Atölyesi, yaşamları boyunca sosyal kalkınma çalışmalarında bulunmuş kişi ve kurumları gençlerle buluşturmak, onlara ilham vermek, sosyal kalkınma çalışmalarına katılmalarını desteklemek ve sosyal kalkınma çalışmalarında bir bellek oluşturmak amacıyla 2012 yılında *Kalkınmaya Katkı Verenler Gençlerle Buluşuyor, Gençler Sosyal Kalkınmaya Katılıyor Programı*'nı gönüllü olarak uygulamaya koymuştur. Bu program altı aşamadan oluşmaktadır; (1) sosyal kalkınma çalışmalarında bulunan farklı meslek grubundaki kişilerin ayrıntılı hayat hikâyeleri ile sosyal kalkınma çalışmalarında yer almış başarılı kişi ve kurumların hikâyelerinin yazılması, (2) bu kişi ve kurumların gençlerle buluşturulması, (3) gençlerin çeşitli yerlere yapacakları çalışma ziyaretleri ve (4) gençlerle yapılacak eğitim kampları, (5) gençlerin sosyal kalkınma platformunda buluşmalarının sağlanması, onların sosyal kalkınma kuruluşlarında istihdam olanaklarının yaratılması ve (6) ileri yaştaki sosyal kalkınma profesyonellerinin kalkınma süreçlerinde bulunmaları için bir platform oluşturulması ve yaşamları boyunca kalkınmaya katkı vermelerinin sağlanması.

Programın birinci aşaması gönüllülerle birlikte hikâyelerin hazırlanmasından oluşmaktadır. Süreç, hayat hikâyesi yazılacak olan kişilerin yaşam evrelerinin ortaya konulması, bu kapsamda detaylı bir soru listesinin oluşturulması ve başta yazar olmak üzere birlikte yazma, düzenleme sürecinin tamamlanmasıyla gerçekleşmektedir. Bunun ardından metnin görselleştirilmesi, tasarımın yapılması, editörlük çalışması ve basımın gerçekleştirilmesi yer almaktadır. İkinci aşamada, hayat hikâyelerini gençlerle buluşturma ve gençleri sosyal kalkınma çalışmalarına katılma konusunda cesaretlendirme faaliyetleri yer almaktadır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci aşama ise, gençlerin yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası sosyal kalkınma çalışmalarına katılımını teşvik etmek, gençlere ilham vermek ve mümkün olduğunca onların sosyal kalkınma alanında istihdamlarına destek olmak ve çeşitli olanakları onlara sağlamaktır. Ayrıca altıncı aşamada kalkınmaya katkı veren ileri yaştaki profesyonellerle buluşan gençler arasında sürdürülebilir bir iletişim ağı oluşturmak, ileri yaştaki kişilerin sosyal kalkınma süreçlerine sürekli yer almalarını sağlayacak çözümler geliştirmek yer almaktadır.

Ayşe Kudat, Kalkınma Atölyesi için çok özel biridir. Atölye fikrini ilk tartışmaya başladığımız 2002 yılında kendisine bir mektup yazarak ulaştık ve sosyal kalkınma sürecine farklı bir örgütlenme yaklaşımıyla girerken kendisiyle tanışmak istedik. İstanbul Üsküdar'daki evinde bizleri kabul etti ve kendisiyle ortaklık ilişkimiz tam 20 yıldır

devam ediyor. Bu süreçte bizlere verdiği her türlü desteği hâlâ sürdürüyor ve 2005 yılından itibaren de Atölye'nin resmi ortağı konumunda bulunuyor. Aslında 20 yıllık bu birliktelik, ondan aldığımız her türlü destekle, yeni fikirler geliştirebilme ve bunları başarabilme heyecanı ile çalışma azmidir. Ayşe Kudat küresel ölçekte yaptıkları ve hâlâ yapmaya devam ettikleriyle bu program sayesinde onu gençlerle buluşturabileceğimizi de göstermektedir. Bu kitap yayınlandığında seksen yaşında olan Ayşe Kudat Kalkınma Atölyesi'nin programlarında gönüllü olarak yer almakta ve dünyanın daha güzel bir yer olması için bütün enerjisini kullanmaktadır.

Ayşe Kudat'ı, bilim dünyasına getirdiği yenilikler, çok boyutlu düşünme, çalışma tarzı ve disiplini, profesyonel yaşam dışındaki hobileri, ilgi alanları, açıksözlülüğü, gönül insanı olması ve cömertliğiyle ilham alınacak biri olarak görüyoruz. Bizler ondan ilham aldık, almaya da devam ediyoruz. Gençlerin de ondan ilham alacağına inanıyoruz.

Bu kitap uzun bir süreçte hazırlandı. Zaman zaman Ayşe Kudat'ı çok yorduk. Gece gündüz demeden isteklerimizi yerine getirdi. Ancak bu yorgunluğu bizlere hiç belli etmedi, hiçbir zaman yakınmadı. Bizlerin taleplerini hem zamanında hem de titizlikle yerine getirdi. Bu kitabın hazırlanma süreci bile kendisinden ilham alınacağını bizlere gösterdi. On yıl sonra bu kitabın ikinci baskını yapmak üzere yeniden kendisiyle uzun uzun çalıştık ve eksik kalan yerleri tamamladık. Ayşe Kudat son on yılda dans yeteneğini o kadar geliştirdi ki, bu kitapta ona da yer verdik. Dans ederek yaşam kalitesi geliştirilebileceğini uygulamalı olarak bize gösterdi. Ayşe Kudat'ın sosyal kalkınmaya profesyonel olarak katkısının altmışıncı yılını yaşıyoruz.

Görsel materyallerle birlikte uzun bir sürede ortak bir emekle hazırladığımız ve geliştirdiğimiz bu kitabı değerlendirme yaklaşımıyla okumanızı, görüşlerinizi bizlerle ve çevrenizle paylaşmanızı, eleştirilerinizi mutlaka bizlere yazmanızı istiyoruz. Birlikte daha etkili, daha güzel çalışmalar yapalım. Sizlere keyifli okumalar diliyoruz.

Kalkınma Atölyesi
Eylül 2024, Ankara

Doğduğundan beri kızım hayatımın tek amacı oldu. Seçimlerimi ona en iyi bir gelecek hazırlamak için yaptım. Doğduğundan hemen sonra karşılaştığımız sorunları yaşamamasına odaklandım. Bebekken çalışma masamın üstüne koyup ona verebileceğim en güvenli ortamı yaratırken, alabileceği en iyi eğitimi almasını sağladım. Hiç durmadan çalışmam ona güvenli ve başarılı bir gelecek sağlamak içindi. Mesleki başarılarım Senem'in en iyi imkanlarla yaşamasını sağlamayı amaçladı. Bu arada yoksullukla savaşımı da asla elden bırakmadım. Umarım hem kızımı yetiştirmek hem de yoksullukla mücadele etmekte az da olsa başarılı olmuşumdur.

Sunuş

Bu kitabı hazırlarken meslek yaşamımın her döneminde rüzgâra karşı çalışmış olduğumun bilincine vardım. Hiçbir antropolog uluslararası işçi göçleriyle ilgilenmezken bu konuya odaklanarak büyük bir ekip kurdum ve önerdiğim politika ve yasal düzenlemelere gösterilecek direnci azaltmak için bugüne kadar yapılmamış kapsamda nicel araştırmalar yaptım ve onları çeşitli bilim dallarında uzman insanlarla birlikte çalışarak çözmeye çalıştım. Konulara her zaman toplumsal sorunların çok boyutlu oldukları bilinciyle yaklaştım.

Sosyal antropologlar arasında yaygın olan derinlemesine nitel yöntemleri nicel verilerle destekledim. Düşük ücretle çalışmaya razı olan geçici işçileri ülkelere 'misafir' olarak dâvet ederek sermayedara yüksek kazanç sağlamayı amaçlayan Avrupalı 'ev sahipleri'ne iş ve konut sektörlerinde yaygın olarak mevcut olan ayrımcılığı önlemenin yararlı ve mümkün olduğunu belgeledim.

Kadın emeğinin ekonomik değerinin yok sayıldığı dönemlerde bu değer üzerine dersler verdim ve özellikle gelişen ülkelerde kadının kalkınmaya daha etkin katılmasını sağlayacak çalışmalar ve uygulamalar yaptım. Örneğin, tarım sektörünün gelişmesi, yeni ürün türlerinin ve verimi artıracak yöntemlerin tanıtılması için ilgili bakanlık ve kuruluşların kadın çiftçileri dışlamasının nedenlerini saptayıp, bunları giderici politikalar ve yatırımlar geliştirilmesine katkıda bulunmaya çalıştım. Bu kapsamda, 1985 Birleşmiş Milletler Dünya Kadın Konferansı'nın koordinatörlüğünü yaparak, tüm dünya ülkelerinin hemfikir oldukları ve kadının eşit koşullarda ve barış içinde kalkınmaya katılması konusunda gerekli ve ileriye dönük tedbirlerin geliştirilmesi için uzun süre çaba verdim. 1980'de, Kenya'da, Ulaştırma Bakanlığı'nda çalışan ilk sosyal antropolog olarak, inşa edilen yolların yoksullara yararlı olması ve kadın işçilerin de bu yolların inşaatında çalışması için çaba göstererek şimdi 'ulaştırma antropolojisi' denilen bir dala imza attım.

Yaptığım çalışmalar sırasında, kadınlar kadar olmazsa da erkeklerin de aile içinde şiddete maruz kaldığını, savaşlarda ölenlerin büyük çoğunluğunun erkek olduğunu, insan ticareti, taciz, tecavüz gibi konularda oğlan çocuklarının da etkilendiğini anladım. Ancak erkeklerin maruz kaldığı bu şiddet olaylarının geri planda tutulduğu, hiç tartışılmadığı dikkatimi çekti. Bu sorunun cinsiyetten bağımsız bir şekilde çözülmesi için kadınların sorunları yanında erkeklerin de sorunlarının çözülmesi için araştırmalar yaptım. Ağlamayan, ölen erkeklerin görmezden gelinmemesi için "meninist" dediğim bir anlayışla erkeklerin ve erkekliğin sorunlarını araştırdım.

İnsanların yaşadığı sorunlara çözüm bulmak için çalıştım. Yoksulluk bu sorunların en tehlikeli olanı. Yoksulluk, hem kendi derin bir bataklık gibi içine aldığı kişileri perişan etmekte hem de büyük bir çarpan etkisi ile beraberinde birçok soruna neden olmaktadır. Bu nedenle çalışmalarım yoksulluğun giderilmesi için çözüm önerileri bulunmasına odaklandı. Yoksul ve mağdur insanların sorunlarının ortaya konulup giderilmeye çalışılması, 'düzen karşıtı' olarak algılanan ve sermayenin ve onu temsil eden siyasi sistemin işine gelmeyen bir anlayıştır. Tersine, kurulu düzen boynu bükük, itaatkâr, ucuz işgücü kullanarak, sistemi sarsmadan, siyasi istikrarı bozmadan zengini ve güçlüyü daha da güçlü hâle getiren bir yolu seçmiştir. Bu sistem içerisinde sermaye ile siyasal iktidar uyum içerisinde hareket ederek karşılıklı konumlarını kuvvetlendirirken kazançları daha âdil bir biçimde paylaşmayı gerektiren uygulamaları mecbur olmadıkça desteklemezler. Bu nedenle insanları yoksulluk ve mağduriyetten az da olsa kurtarmak için yapılan her çaba rüzgâra karşıdır.

Benim de içinde olduğum bir grup sosyal bilimci, yeni düzenlemeler veya büyük yatırımlar gibi sosyal değişimlerin etkilerinin araştırılması ve bunların neden olduğu risklerin azaltılmasının gerekliliğini savunduk. Ne var ki bu yaklaşım, kurum içinde bazı yönetici ve uzmanların yaptıkları işlerin tekrar değerlendirilmesini gerekli kılıyordu. Profesyonellikleri sorgulanacak bu kişiler, sosyal değerlendirmenin kalkınma çabalarının önemli bir aracı haline gelmemesi için büyük rüzgârlar estirmeyi tercih ettiler.

Eskiden, bazı büyük şirketler, büyük yatırımlarına olumlu görüş almak için sosyal değerlendirme şirketlerine para verirdi. Raporlar yazılır, yazılan raporlarda yer alan önlemlerin hiçbiri yerine getirilmez, hiçbir masraf yapılmazdı. Günümüzde bu dönemin sonuna geldik.

Bu çevre raporlarının önerdiği çevreyi koruyucu önlemlerin hiçbiri alınmaz ve çevreyi korumak için gerekli masraflar yapılmaz. Sosyal etki çalışmalarında durum daha da vahimdir. Birçok devlet, yatırımlar için çevre raporunu şart koşuyor ama sosyal raporları dikkate almıyorlar. Uluslararası kurumlar da bu raporları istemekle birlikte, bu planların gerektirdiği eylem planlarının uygulanmasını izlemiyor. Bu nedenlerle, sosyal raporların bir etkisi olmamaktadır. Bu mevcut anlayışa rağmen, sosyal değerlendirme raporlarının yapılması ve bunların dikkate alınması, yoksullar için yararlı olacak sonuçlara vesile olabilir.

Örneğin, eski Sovyetler Birliği ülkeleri bağımsızlıklarına kavuştuklarında iflâs durumunda idiler. Buna rağmen, devlet hizmetleri parasız sunuluyordu. Ancak para olmadığı için de hizmetler verilemiyordu. Azerbaycan ve diğer ülkelerde içme suyu ücretsizdi ama su bazen geliyor, çoğu zaman kesiliyordu. Tüketiciden su parası alınarak

sistemin onarılması önerildiğinde, siyasi iktidar, halkın karşı çıkacağı düşüncesiyle suyun ücretli olmasına yanaşmıyordu. Oysa yaptığım sosyal değerlendirmelere göre, içme suyunun düzensiz verilmesinin büyük bir maliyeti vardı. Üstelik yoksul kesim, zenginlerden dört kat daha fazla fiyatla suyu başka yollarla temin ediyordu. Ayrıca, zenginler, ücretsiz içme suyuyla geniş bahçelerini suluyor, bostanlarına bakıyordu. Yani zenginler bu sistemden daha çok fayda sağlıyordu.

Dünyanın birçok ülkesinde, yoksullar için yapılıyor gibi gösterilen uygulama ve yatırımlar aslında sermayeye kâr sağlıyordu. Para babaları, bazı ülkelerde halkın faydasına olacak adımların kendileri için yararlı olmayacağını anladılar. Bu nedenle, birçok dev yatırım firması finansman riski konusundaki çalışmalarına ilâveten, çevre ve sosyal riskler konusunda değerlendirme yapmaya başlamıştır. Günümüzde, bu anlayışa rağmen, halktan gelen farklı talepler olduğunu, farklı bir rüzgar esmeye başladığını görüyoruz. Son dönemde örneğin istimlak yasalarını değiştirerek mülkiyeti halkın elinden almaktadır. Ayrıca işçi ücretlerinin giderek yetersiz olması da iş gücü arzını sınırlamaktadır. Bu nedenle sermayedarın yatırım yaptığı yörede, yatırımdan etkilenen kişilerin karşılaşacağı sosyal riskleri incelemesi ve davranışlarını bu riskleri azaltıcı şekilde ayarlaması giderek sık görülen olgulardır. Ne var ki dünyanın birçok ülkesinde hızla büyüyen gelir ve fırsat eşitsizlikleri ve bunlara imkân sağlayan yolsuzluklar, kurulu düzeni benimsemiş hükümetlerin, karşılaşacakları sosyal riskleri görmelerine engel olabilmektedir. Bu düzenlerin yarattıkları yandaş rüzgârlar hâlâ fırtına gibi esmekteyse de, genç sosyal bilimcilerin bu rüzgârlara karşı bilimsel nitelikte sosyal değerlendirme yapabilmelerini sağlayabilecek yaklaşım ve yöntemleri geliştirmelerinde fayda vardır. Bu kitapta, kendi deneyimlerimden hareketle, bunun birçok örneğini gösterdim. Bu örneklerin kendilerine yardımcı olmasını dilerim.

Ayşe Kudat
Eylül 2024, İstanbul

Ayşe
Kudat

19
44

19
60

19
71

19
76

19
80

19
89

20
00

20
24

Ailem ve Doğumum

İlk Yirmi Yılın Kısa Özeti

Doğduğum yıl Türkiye dünyayı sarsan savaşlar ve bunların yarattığı sıkıntılar içindeydi. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, savaşta tarafsız kalan altı Avrupa ülkesinden (İrlanda, İspanya, Portekiz, İsviçre, İsveç ve Türkiye) yalnızca Türkiye son anda sembolik olarak savaşa girmiş, altı hafta sonra da Almanya'ya karşı olan bu savaş sona ermişti. Türkiye 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yaptığı askerî anlaşmanın kurallarına titizlikle uyarken, karşı cephede yer alan Almanya ile yaptığı ticârî anlaşmaları da sürdürmüştü.

Mihver Devletlerin 1941 yılı ortasında Balkanları işgâl edip, Alman ordusunun Bulgaristan sınırına yerleşmesi babamın askere ilk çağrılmasına denk gelmişti. Hitler'in Ortadoğu ve Türkiye'ye mi, yoksa Batı'ya mı yöneleceği konusunda tahminler ileri sürülürken, dolaşan bir rivayete göre de Hitler İnönü'ye bir mektup yazarak Türkiye'ye saldırmayacağı teminatını vermişti. Hitler'in İnönü'ye verdiği bu güvence Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması için önemli bir zemin oluşturmuştur.

Milyonlarca Yahudi'yi katleden Hitler'in zulmünden kaçıp Türkiye'deki hukuk fakültelerinde hoca olarak görev yapan Yahudi profesörlerin çokluğuna rağmen, aynı hukuk ortamında olan babam ve arkadaşlarının Hitler'i anlamalarındaki bu gecikme ilginçtir. Onbeşinci yüzyıldaki İspanyol Engizisyonu'ndan sonra ülkelerini terk etmek zorunda bırakılan Yahudilere kucak açan Türkiye'nin 20. yüzyılda da bu kez Hitler rejiminden kaçan Yahudilere kucak açmış olması ancak bir iftihar vesilesi olmuştur.

Savaşın yazgısının değişmeye başlamasına karşın annem ile babamın evlendiği 1943 yılı Almanya ve Türkiye arasında sıkı ekonomik işbirliğinin sürdüğü bir yıldır. 1943'ün Ocak ayında Churchill'in Roosevelt'le görüşmek için Fas'ın Kazablanka kentine giderken Türkiye'yi ziyaret etmesi, İnönü'yü savaşa girmemek düşüncesinden vazgeçirmekte başarısız olmuştu. Türkiye, yeteri kadar askeri yardım almadıkça kesinlikle savaşa katılmayacağını Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu aracılığı ile müttefiklere söylemiş ve babam da bu durum nedeniyle rahat bir nefes almıştı.

1943'ün sonlarına doğru savaşın yönü belli olmuş ve ben doğduktan hemen sonra da, 1944 yılı ortalarında, güçlü Alman kuvvetleri hâlâ Batı cephesinde olmalarına rağmen tüm diğer gelişmeler Türkleri tehlikesiz görülen bir savaşa çok kısa bir süre için bile olsa girmemeye sevk etmişti. 1944 yazında Alman kuvvetleri Balkanlar'dan çekilmeye başlamıştı. Son olarak, hava saldırısı tehlikesi geçince, 2 Ağustos'ta Türkiye, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmişti. Almanya'ya Türk ihracaatı durmuş

Annem, babam ve ben, Ankara, 1944

ve Ankara'daki Nazi diplomatlar sınır dışı edilmişti. Daha önce ticarî ilişkilerimizin olduğu bu ülkeyle diplomatik ilişkilerimizin kesilmesinin nedeni İkinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde Almanya ile savaşa girmemizdir.

İkinci Dünya Savaşı ailemi büyük ölçüde etkilediğinden benim yaşamımı da şekillendirmiştir. Ailemizdeki neredeyse herkes savaş döneminde askerlik yapmış ya da savaşa gitmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, neredeyse son ana kadar savaşa dışı kalmayı becerebilmiş, fakat çok önemli bir ekonomik bunalıma girmiştir. Dünyada hüküm süren ekonomik bunalım Türkiye'yi de etkisi altına almış, kıtlık baş göstermiştir.

Bu zorlu günlerden herkes gibi benim ailem de etkilenmişti. Hatta, ailemizin, özellikle Eskişehir'de kalan anneanne, dede ve dayım kıtlık ve karne sistemi nedeniyle yaşadıkları sıkıntılar hep anlatılırdı. Babam, annemle evlendiği 1943 yılında ve öncesinde birkaç kez yedek subay olarak askere gitmişti. Bu nedenle, Ankara'ya yerleşmiş olan annem ve babam karne sisteminden daha az etkilenmişlerdi. Doğumumu izleyen ilk yıllarda bu tür sorunlar gittikçe azaldığından çocukluğum görece bir refah içinde geçmiştir. Hatta, ailem ben ilkokula başlamadan Ankara Bahçelievler'de mütevâzi bir ev yaptırabilmişti. Ben liseyi bitirene kadar bu evde yaşadık.

Babamın babası dedem Ömer Ağa, o zamanlar bölgenin merkezi olan Sivas Divriği ilçesindeki Humulu köyünün ağasıymış. Zenginliği nedeniyle kasabada da toprakları varmış. Bölgedeki aşiretler arasındaki çatışmalar ve Ruslarla olan savaşlar köy topraklarının muhafazasını zorlaştırdığından, sadece Divriği içindeki toprakları ekerek geçinir olmuş. O zamanlar okuma-yazma bilen az sayıda insanın biriymiş. Karısı Emine de ağa hanımı olduğundan Emine Hatun olarak anılır ve toplumda sözü geçermiş. Birinci Dünya Savaşı çıktığında çok yaşlılar ve ağalar dışında herkes savaşa çağrılmış ve devam eden yenilgiler neredeyse çocukların bile orduya alınmasına neden olmuş. Okur-yazar olduğundan Ömer dedem evrak işlerinden sorumlu tutulurmuş. Bir gün eve gelerek Sivas'a çağrıldığını söylemiş ve Emine Hatun'un hazırladığı çıkını alarak gitmiş. Ömer dedemden yıllarca haber alınamamış ve Emine Hatun parasal güçlükler içerisinde çocuklarına bakmaya çalışmış. Bir gün Emine Hatun okur-yazar olduğundan yardım için orduya davet edilmiş ve yıllarca evrak düzenleme ve hazırlama konularında görev yapmış.

Emine Hatun beş yıl görmediği kocasının öldüğüne inanmış, sonra da İngilizler tarafından esir alınarak Suudi Arabistan'a sürgüne gönderildiğini öğrenmiş. Savaşa giderken boylu-poslu, yakışıklı bir erkek olan Ömer Ağa bir süre sonra kurumuş, incelmış ve kör olarak geri gelmiş. Bütün güçlüklerle rağmen Emine Hatun ekip biçmeye devam etmiş, ancak o zaman kuraklık beş yıl kadar sürmüştü. Son yıl ancak borç alarak ektiği tohumdan verim alamamış. Konu komşu acıdıklarından arada bir onlara yiyecek verirlermiş. Tüm çiftçiler hayvanlarını doyurabilmek için buğdaylarını kökünden kesmeye başlamış. Kuraklığa rağmen yakınları Ömer Ağa'nın karısından hâlâ ağalık yapmasını beklermiş. O ise dört çocuğuna bakabilmek için arada bir akrabalarından yardım görür, fakat çoğunlukla kendi çabalarıyla ailesini geçindirirmiş. Ellerinde para-pul kalmamasına rağmen Ömer Ağa'nın evi misafirle dolar taşarmış. Emine Hatun'dan da ikramda bulunmasını istemiş. En sonunda son ineklerini de satarak ikram etmişler ve verecek bir şeyleri kalmamış. Misafirler gelmeye devam ettiği emine Hatun mutfağa saklanır, ne yapacağını, ne ikram edeceğini bilemezmiş.

Ölümünden önce bizimle kalmaya geldiğinde, Emine ninem kocası Ömer Ağa'nın son nefesine kadar misafirperverliğini ve yardımseverliğini elinden bırakmadığını anlatırdı. Babam da dedeme çekmiş ve ondan gördüklerinden öğrenmiş olmalı ki, o da yaşamı boyunca yüzlerce akrabayı himâye etmiş, evde misafirler için sürekli yemek pişirilmesini istemiş ve her tanıdığı insana yardımcı olmaya çalışmış.

Emine Hatun'un okur-yazar olması, Ömer Ağa'nın ölümünden sonra ticaret yapmasına yardımcı olmuş, İstanbul'dan aldığı kumaşları Divriği'de satarak çocuklarını geçindirmeye çalışmış. O zamanlar bu işler için İstanbul'a gidermiş. Çocuklarından

birini yanına alır, diğerlerini de Ömer Ağa'nın kız kardeşine bırakmış. Bu işe atılmasının, ticaret öğrenmesinin ve ticaret yapmaya cesaret edebilmesinin bir nedeni de, Ermeni olayları sırasında mağaralara saklanan ve tacir olan Ermeni ailelerine yardım etmesiymiş.

Ninem Emine Hatun her sabah saklanan Ermenilere gider, verdikleri kumaşları kasabada satar, kazanılan parayla aldığı yiyecek içecekleri de onlara taşırmış. Günün birinde yakın dostu olan bu Ermeni aile mağaraları bırakarak göç etmeye zorlanmış. Emine Hatun bir daha onları görmemiş. Ermeni tüccarlar bölgeyi terk ettikten sonra, Emine Hatun kumaşları İstanbul'dan kendi gidip alarak ticaret yapmaya başlamış. Zaten tek başına geri kalan topraklarını işlemesi çok zormuş, ama çocuklarını geçindirmek için bir şekilde para kazanması da gerekiyordu.

Sevgili Babam

Babam Divriği'de, ailesinin savaşı izleyen dönemdeki yoksulluğu nedeniyle eğitimini zorluklar içinde sürdürüyormuş. İlkokulu bitirdiğinde Sivas valisi Divriği'yi ziyaret ederken babamdan bir konuşma hazırlamasını istemiş ve hazırlanan konuşmayı beğendiği için eğitimine devam etmek istiyorsa Sivas'a geldiğinde kendisini görmesini söylemiş. O zamanlar valiler arada bir kasabalara gelir ve devletin yardım edebileceği çocukları seçerlermiş. Bu çocuklardan ne meziyetleri varsa göstermeleri istenirmiş. Anlaşılan babam o zamanlar müzakere, şiir okuma, tebliğ yazma gibi konularda yetenekli olduğundan, ondan da bir konuşma hazırlaması istenmiş. Emine Hatun babama yeni kılık-kıyafet, kalın bir kumaştan da bir çanta dikmiş. Kasabadan bir başka çocukla yola çıkan babama yeni giysilerini son dakikaya kadar çan-

Genç kızken sık sık balolara katılırdık.
Babamla katıldığım bir balo...

— Ankara, 1960

tada saklamasını, hiç kimseye yeni giysileri olduğunu hissettirmemesini, çantasını hep başının altına koyarak uyumasını, eşkıyaya dikkat etmesini ve ayakkabılarını da son ana kadar giymemesini sıkı sıkı tembih etmiş. Babam Sivas'a yaklaşırken nehirde yıkanarak, yeni giysileri giymiş ve valinin yanına çıkmış. Önce onu tarım meslek okuluna yerleştirmişler, nefret etmesine rağmen mezuniyetine kadar dışını sıkmış. Sonra liseye gitmek istediğini bildirerek daha büyük bir şevkle okumaya başlamış.

Babam onuncu sınıfa geldiğinde Ankara Hukuk Fakültesi kurulmuş ve bir defaya mahsus olmak üzere lise mezunu olmadan da imtihanla talebe alınacağı ilan edilmiş. Bu arada Almanya'dan kaçan Yahudi hukuk profesörlerinden birçoğu Türkiye'de hocalık yapmaya gelmiş. Babam bunları hatırlar ve bize de anlatırdı. Bu anlatıklarından etkilenmemek imkânsızdı.

Tüm bu zorluklar ailemizin hayata daha sıkı sarılmasını sağladı. Fakülte imtihanını kazanan babamın maddî imkânı olmadığından bir bey onu himayesi altına almış. Bu bey de o yıllarda fakültede hocalık yapan ve Bülent Ecevit'in babası olan kişiymiş. Bu hoca daha sonra Merkez Bankası'nda Banka Meclisi Üyesi de yapmış. Babam Ankara Hukuk Fakültesi'nin ilk mezunlarından. Babamın sınıf arkadaşları arasında Demokrat Parti döneminde çok önemli mevkilere gelen insanlar vardı. İnönü'nün ve babamın fotoğraflarına ilaveten o dönem talebelerinden bazılarının fotoğrafları da hâlen evimde asılıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine yakın Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya müttefik olmasına önem verilmiş ve bu yolla toprak bütünlüğünü korumak amaçlanmıştır. O zamana kadar zaten yaygın olan İngiliz ve Fransız hayranlığı babamın bu ülkelere ve özellikle de onların hukuk sistemlerine ilgisini çekmiş. Daha sonraki yıllarda, evli ve çocuklu olmasına rağmen uzunca bir süre için devlet bursuyla Fransa'ya gitmiş, hem dil öğrenmiş hem de daha sonraları çok zamanını verdiği maddî ve manevî tazminat hukukunu incelemiş. Bu konulardaki kitapları gece ev sakinleri uyuduktan sonra yazdığından uykusu gelmesin diye kendine bir arkadaş aradığından beni minicik yaşında ayakta tutar, bana el yazısını öğretirdi. "Papatyalar papatyalar, güzel papatyalar", buradaki "a" harfini yuvarlak yazmamı, "Büyük Atatürk"teki "a"yı ise büyük yazmamı özellikle tembihlerdi. Yaşamıma baktığımda babama çok benzediğimi görüyorum. Geç saatlere kadar sıkılmadan çalışıyorum. Sanırım bu çalışma temposu küçüklüğümde geç saatlere kadar uyanık kalmamdan, yani babamdan kaynaklanıyor.

Ben doğduğumda hâlâ askerlik görevini yapmakta olan babam savaşın sona ermesinden sonra serbest mesleğe atılmayıp, Maliye Bakanlığı'na girmiş ve o zamanlar

Doktoramı bitirdikten sonra babamla birlikte..

Maliye'ye bağı olan Hazine'de avukat olmuş. Meslek hayatı boyunca ağaların Hazine'den yasadışı yollarla aldığı toprakları geri almak için mücadele ettiğini ve her gece evdekiler uyuduktan sonra dosyalar üzerinde çalıştığını çok iyi hatırlarım. Devlet hizmetinin yanında beş adet kapsamlı hukuk kitabı yazmış, maddî ve özellikle manevî tazminat konularını Türkiye'ye tanıtmıştır. Bu konuda çıkan kanunların bu çalışmalarına dayanır. Emekli olduktan sonra da mahkemelere bilirkişi sıfatıyla danışmanlık hizmeti vermiştir.

“

Yaşamıma baktığımda babama çok benzediğimi görüyorum. Geç saatlere kadar sıkılmadan çalışıyorum. Sanırım bu çalışma temposu küçüklüğümde geç saatlere kadar uyanık kalmamdan, yani babamdan kaynaklanıyor.

”

Annemin Babası Fikri Efendi ve Eşi

Annem ülkenin her bir köşesine dağılmış son derece geniş bir aileden gelmiştir. Annemin ailesinin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişini ve aile bireylerinin çeşitli yerlere yerleşmelerini bu kitapta özetlemek bile mümkün değildir. Annemin baba tarafı kafiler halinde Kırım'dan İstanbul'a gelmişler. Kendilerine hem Asya hem de Avrupa yakasında topraklar ve işyerleri verilmiş. Geldikleri yerlerde zengin olan bu büyük kabile, yüklü miktardaki altınlarını giysilerinin içine dikerek beraberlerinde getirmiş. Kabilenin bir kolu da Samsun'a yerleşmiş.

Annemin babası, İbrahim Fikri Efendi, Fransızca bildiğinden üç yıllığına İsviçre'ye gönderilmiş ve orada hem para basmayı hem de saat tamir etmeyi öğrenmiş. 1912 Balkan Savaşı'ndan dönerek ailesinin yanına yerleşmiş ve 1914 yılında, 25 yaşındayken, o zaman 19 yaşında olan anneannemle evlenmiş. Görücü usulüyle evlenilen o dönemde, benim 'bababa' dediğim, yakışıklı, diğer zenginler gibi bastonla yürüyen dedem anneanneme pencereden gösterilmiş. Evlenmelerinin haftasında Birinci Dünya Savaşı ilân edildiğinden askere çağrılmış. Gerek annemin gerekse babamın ailesinin her ferdi savaşıardan nasibini almış.

O zamanlar İçişleri Bakanı olan Talât Paşa akrabaları olduğundan büyük dedem, bababamın cepheye gönderilmemesini ricaya gitmiş. Talât Paşa Balkan Savaşı'ndaki kayıplardan dolayı elinde olsa tüm ağaçları bile asker haline getireceğini ve bu nedenle bababamı bir süre daha cepheye tutması gerektiğini söylemiş. Büyük babam cepheden sağ salım dönerek Paşa'ya kâtip olmuş.

Büyük babamın babası Numan Efendi hacca giden, çok görgülü ve okumuş bir zenginmiş. Oniki odalı konağında kitap okuma geceleri yapılır, misafirler selamlık bölümünde yatıya kalırmış.

El yazması kitapların çoğu kıymetli eserlermiş. Daha 58 yaşında iken sokakta gördüğü çocuklu bir hanımefendiye yardım etmek için çok uzun saatler sokakta kaldığından soğuk algınlığından ölmüş. Öldüğünde üç bin nadide kitabı varmış ve bunların üniversiteye bağışlanmasını vasiyet etmiş.

Büyük babam, babasının ölümü üstünden üç ay geçmesini bekleyip, kitapları bu süre sonunda teslim etmeyi arzu etmiş. Daha aradan iki ay geçmeden halkın yaygın olarak Almanlar tarafından çıkarıldığına inandığı Fatih Yangını, hem kitapları hem de ailenin tüm varlığını alıp götürmüş. Avludaki kuyuya saklayabildikleri altınlar-

la, bakır kap kaktan başka hiçbir şey kurtaramamışlar. İnanılmaz derecede kıymetli koskoca aynalar patır patır patlayıp, kitaplar alev alev yanmış. Anneannem ve evin haremlik kısmındaki tüm kadınlar eşi bulunmaz çeyizlerini ve oyma çeyiz sandıklarını mecburen evde bırakarak, çocuklarını kapıp sokağa çıkmış.

Büyük babam Kapalı Çarşı'daki büyük bir yangında geride kalan mülkünü de kaybettikten sonra İstanbul'u terk etmiş ve bir daha yoksulluktan kurtulamamış. Saat tamirciliğiyle geçinmeye çalışır, aynı zamanda da hafızlık yaparmış.

Sevgili Annem

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine yakın, annem liseyi bitirmiş ve babasının ısrarı üzerine, çalışıp ailesine para göndermek için Eskişehir'den Ankara'ya gönderilmiş. Savaşın sürdüğü ve bazı ihtiyaç maddelerinin karneye bağlandığı o dönemde kemik vereminden hastanede yatan Ziya dayımın yoğun bir bakıma ihtiyacı varmış. Ziya dayımın ölümünden önce onun küçük kardeşi Vedat, Samsun'da denizde boğularak ölmüş. Arkasından da anneannem minik bir kız çocuğunu kaybetmiş. Ziya dayım öldükten sonra, anneannem evlat acısı çekmiş bir kadın olduğunu söyleyerek dünya işlerinden elini ayağını çekmiş. Büyük babam ise ilaç fabrikasında saat tamirciliği yapıyor, fakat aileyi geçindirmekte zorluk çekiyormuş.

Bu nedenle hem kendilerinin hem de hayatta kalan tek dayımın geçimine yardımcı olmak için annemi, liseyi bitirdiğinde bir teyze kızının yanına, Ankara'ya göndermişler. Cici teyzem dediğim bu hanım yaşamımda ve büyümemde büyük rol oynamıştır.

O zamanlar akrabalarımın biri cici teyzem, kocası Niyazi enişte ve tek oğullarıyla bahçe içinde ve Meclis'e yakın bir yerde oturmuş. Bir diğer teyzemin oğlu da cici teyzemlerin yanında kalmaktaymış. Bu iki erkek çocuğunun arkasını toplamak, buz gibi bir mutfakta yemek pişirip bulaşık yıkamak ve tüm diğer işleri yapmak anneme aitmiş. Ayrıca bir gazetede işe girmiş ve çalışıyormuş, hattâ bazı makaleler de yazmış ve kendisine yetenekli olduğu söylenmiş.

Babası Osmanlı, kocası kendinden 20 yaş büyük bir Anadolu kadını olan annem, bir Cumhuriyet çocuğu olmasına rağmen törelere saygı göstermek ve gelenekleri sorgulamadan sürdürmek için haftanın yedi günü, günde 18 saat çalışarak kazandığı maaşının bir bölümünü cici teyzeme verir, kalanını da olduğu gibi anne ve babasına gönderirmiş. Büyük babam annemin evlenmesini hiç istememiş, ama anneme görü-

cüler geliyor ve cici teyze de onun evlenip kendi evine çıkmasını istiyormuş. Gelip giden talipler arasından avukat olduğu için babam tercih edilmiş.

Annem evlenip hamile kalınca çalışması o günün koşullarında imkânsız hale gelmiş. İşini bıraktığına yaşamı boyunca pişman olmuştu. İşten ayrılmasından sonra para yardımı kesildiğinden, anne ve babasını Eskişehir'den Ankara'ya taşımış ve çok iyi hatırladığım avlu içindeki ahşap evin bodrum katına yerleştirmişti. Büyük babam da Atatürk Orman Çiftliği'ne yakın uçak fabrikasında saat tamirciliği işi bulmuştu. Kirayı da babamın yardımı ile öderlerdi. Babam aşırı merhametli bir Anadolu insanı olduğundan Ulus'taki tek odalı bir daireden çıkıp, büyük annemi ve büyük babamı da yanına alarak, yaptırdıkları iki odalı eve taşınmışlardı.

Görücü usulü ile evlenmesi, kendi yakın ailesinin beklentilerini karşılayabilmek için sınırsız sıkıntı çekmesi, gelen giden akrabalarının her birine hizmet etmekten kurtulamaması ve o zamanın aile vecibelerini son harfine kadar yerine getirmek için uğraşması annemi çok hırpalamıştı. Bir evde dört ayrı nesil insanın düzenini sağlamak için saatlerce çalışmak zorunda kalırdı. Osmanlı aile kültürüne, bu kültürün kadın üzerindeki baskısına boyun eğmişti.

Hem annem hem de anneannem benim görülmemiş güzellikte bir bebek olduğumu anlatırdı. Mahalle esnafı 'Ayşe geliyor' diye birbirlerine haber verip, beni seyretmeye gelirmiş. Beni parka götürdüklerinde insanlar etrafımızı kuşatır, beni sevmek için izin isterlermiş.

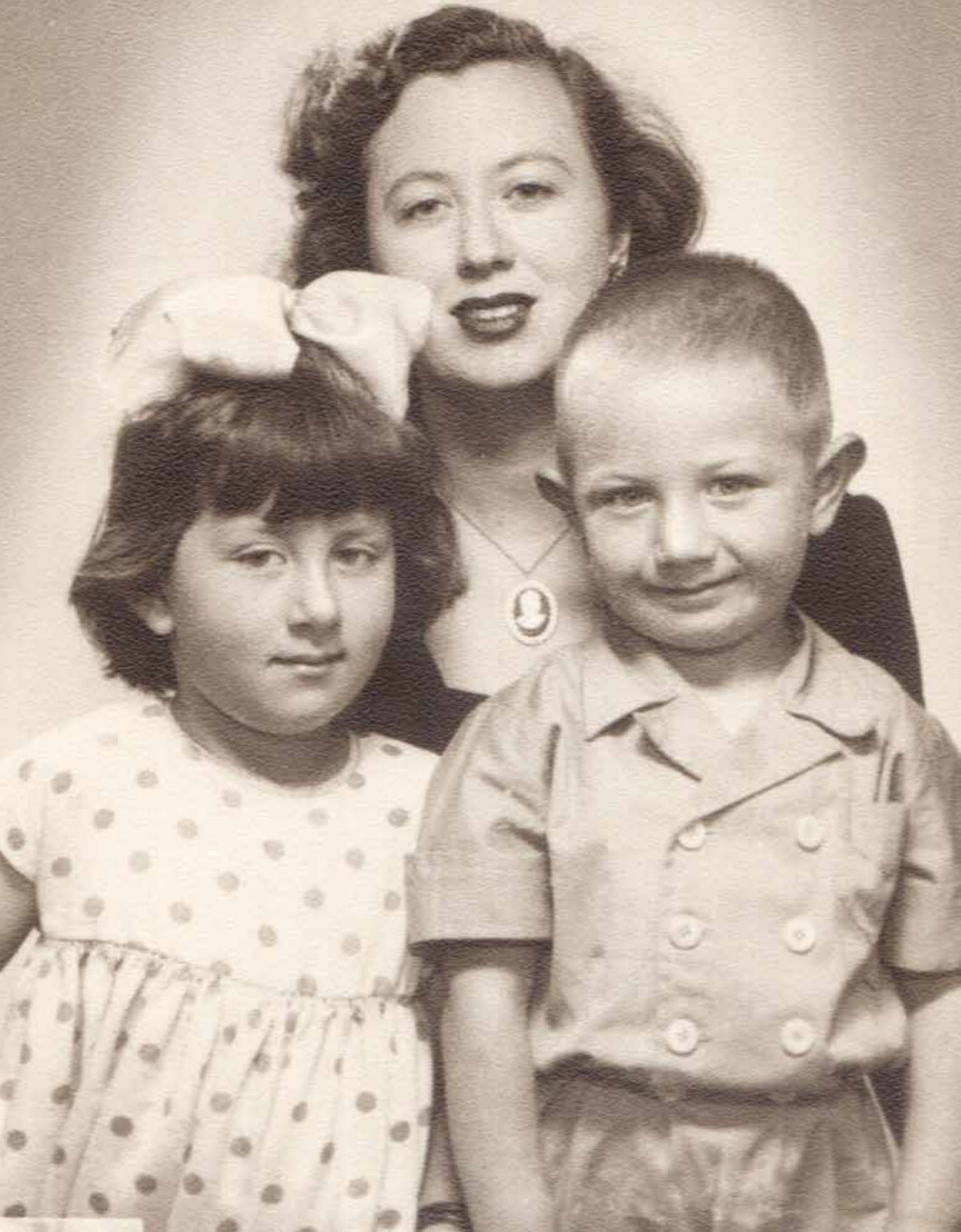
Çocukluğum Ankara Ulus'ta geçti. Anneannem beni Ulus'taki Gençlik Parkı'na götürürdü. Yaşlı, genç, çocuk parkta kim varsa bana bakardı ve yanıma gelip tanışmak isterlerdi. Bu güzellik ilkokula başladığım yıllarda kaybolmuş.

“

Annem, bir evde dört ayrı nesil insanın düzenini sağlamak için saatlerce çalışmak zorunda kalırdı. Osmanlı aile kültürüne, bu kültürün kadın üzerindeki baskısına boyun eğmişti.

”

Park dışındaki oyun alanım babamın çalışma masasının altıydı. Bu çalışma masası aynı zamanda benim için bir sığınaktı. Evimiz çok kalabalık olur, her gün misafirler gelirdi. İnanılmaz gürültülü bir ortam olurdu. Bu ortamdan kaçabileceğim tek yer, babamın çalışma masasının altıydı. Masanın altından misafirlere bakardım.

Sokakta oynarken en sevdiğimiz yiyecek, sana yağı sürülmüş ve üzerine toz şeker serpilmiş bir dilim taze ekmektir. Bazı akşamlar ekmek üzerine peynir konur ve fırında kızartılırdı. Kaçık çoraplar çektirilmek için tuhafiyeciye götürülür, ertesi gün alınırdı. Külotlu çoraptan önce tüm kadınlar jartiyer kullanır, yaşlılar baldırlarına lastik takarlardı. Ben ortaokul son sınıfta bir gün okula jartiyer takıp gitmiş ve jartiyerin düğmesi kopup ayaklarımın altına düşüverdiğinde çok utanmışım. Yazlık sinemalara battaniye ve minderlerle gidilir, çekirdek çitlenirdi. Anneannem kardeşimi ve beni sık sık sinemaya götürürdü. Defter ve kitaplarımız kaplanırdı. Gazete kâğıtlarından kese kâğıdı yapılırdı ve naylon poşet nedir bilen yoktu.

Radyo en kıymetli eğlencemizdi; akşam 7 ajansı hiç kaçırılmaz ve o sırada çocuklar asla konuşmazdı. Radyo tiyatrosu sayesinde tüm klasikleri ezberlemiştik. Türk Sanat Müziği'ni çoğunlukla kentliler, Türk Halk Müziği'ni de çoğunlukla köylüler dinlerdi. Ben doktora çalışması yapmak için 1963'te Amerika'ya gidene kadar televizyon görmemiştik.

Ulus'tan Bahçelievler 17. sokağa, betonarme, yerleri taş, minicik bir eve taşındık. Bu eve gelen-gidenin haddi hesabı olmaz ve ana babam kısıtlı imkânlarına rağmen her hafta onlarca misafir ağırlardı. Özellikle anne tarafından pek çok akrabamızın olması o minicik evde sürekli olarak yatıya misafir kalması sonucunu doğurur, annem yemek pişirip temizlik yapmaktan perişan olurdu. Başka oda olmadığından, hem anneannem hem de misafirler kardeşimle paylaştığım yatak odasını ve çevresini doldururdu. Bu misafirperverliğin sebep olduğu masraflar ise babamı geceleri sürekli çalışmaya, ya dosya incelemeye ya da hukuk kitapları yazmaya zorlardı. Çok çalışkan bir insan olduğundan, bilim, araştırma, güzel yazma, şiir ve edebiyatı sevdiğinden bu ekonomik zorunluluklar olmasa da çalışacağından emindim.

Çocukken çok sık parka gider, orada saatlerce oyun oynardık

Annem, babam, ben
ve kardeşim Murat

“

Babam gibi benim de yaşam boyu düzenli ve çok uykuya ihtiyacım olmadı ve bu sayede günlerim başkalarının günlerinden daha uzun oldu.

”

Ben çoğu kez uyandırılıp, babam çalışırken çalışırdım. Babam bazen güzel yazı yazma sanatını, bazen Arap alfabesini, bazen de Fransızca öğrenmemi isterdi. Meslek hayatıma atıldığımda ben de sürekli çalışan bir insan oldum, yani anlaşılabilir babama çektim. Onun gibi benim de yaşam boyu düzenli ve çok uykuya ihtiyacım olmadı ve bu sayede günlerim başkalarının günlerinden daha uzun oldu. Gözlerim dışında her şeyim babama benziyordu. Ortaokuldaydım, bir gün annem bana düdüklü tencerede pişmekte olan yemeği emanet etti. Hiç yemek yapmasını bilmediğim ve ev işlerinden hiç anlamadığım için, düdüğü çalan tencerenin kapağını açınca tencere patladı. Annem o günden sonra bana hiçbir iş yaptırmadı. Onun kadar güzel yemekler ve sofralar hazırlamasını bilmiyorum. Ondandır aldığım tek şey güzel gözlerimdir.

Tam iki yıl arayla doğduğumuz için çocukluğumu yoğun bir biçimde birlikte geçirdiğim kardeşim Murat Kudat ile yollarımız üniversite yıllarında, ben Ankara dışına çıkınca ayrıldı. Murat, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Oxford Üniversitesi'ndeki eğitiminden sonra, Maliye Bakanlığı'na girdi; Dünya Bankası Krediler Şefliği'nden sonra uzun süre Hazine Genel Müdürlüğü yaptı. Arkasından Almanya Bonn'a mali ataşe olarak atandı, bunu da Paris'te UNESCO Sefirliği izledi. Alman Bankası DZ'nin Türkiye müdürlüğünü beş yıl sürdürdükten sonra ikinci kez emekli oldu. Yaşamımız bizi dünyanın farklı kıtalarına atmış olmasına rağmen, yakın ilişkimiz bugüne kadar sürdü.

Kardeşi
Murat Kudat'tan...

Ayşe ile çok çalışmanın erdem olduğu, sanatın temel bir ihtiyaç olarak kabul gördüğü bir ailede büyüdük. Annem, bizi yetiştirmek için iş dünyasından ayrıldı. Tek amacı bizlerin her alanda çok başarılı olması, çok iyi yetişmesiydi. Bence Ayşe, hayalini kurdukları kızları oldu.

İkimiz de Deneme Lisesi'nden mezun olduk. Bu okuldan bizim dönemimizde mezun olan herkes kendi çizdiği yolda çok iyi yerlere geldi.

Bunlar yaşantımızı şekillendirdi. Ayşe, matematik ve istatistiği çok iyi bilen, onu sosyal bilimlerde kullanan üstün bir beceriye sahiptir. Bu özelliği, onu küresel çapta, sosyal bilimciler arasında özel bir yere oturttu. Kendi alanında, uluslararası gelişmeleri yakından takip eder, bunları uygulayarak toplumu anlamaya, toplumsal sorunları çözmeye çalışır. Bütün çalışmalarında, mutlaka var olan bir sorunu çözme amacı vardı. Bu yeteneği ve merakı sayesinde daha önce çalışılmamış birçok konuda öncü eserler verdi. Ayşe, çok yetenekli, çalışkan ve çok iyi bir araştırmacıdır. Bu özelliklerinin ilk tohumlarını, ailemizde ve büyüdüğümüz ortamdan aldı.

Kendi Tarihimize ve Sanatımıza Karşı Duygularım

Kendi yetiştiğim dönemlerde ve belki günümüzde de toplumumuzun Almanya ve Alman toplumunu gerçekçi bir biçimde değerlendiremediği kanısındayım. Ben, İkinci Dünya Savaşı'na rağmen Alman hayranı bir ortamda büyüdüm. Savaştan çok sonra bile ne sosyal çevremizde ne de okulda faşizm ve ırkçılıkla ilgili bilgiler verilirdi. Aklımın ermeye başladığı yıllardan birinde annem ve babam turist olarak Almanya'ya gitmişler, oradaki halkın, kendi ülkelerindeki kent halkından daha yoksul ve perişan olduğunu görmüşler, fakat ne dünyanın başına gelenlerin ne de Alman halkının içinde bulunduğu bu durumun faşist yönetimin eseri olduğunu bize anlatmışlardı.

Anne ve babam, Almanya'ya gidişlerini izleyen yıllarda sadece o ülkenin güzelliğinden, insanların iyiliğinden ve gezdikleri yerlerden söz ederlerdi. Savaşın inanılmaz sonuçlarına rağmen büyüdüğüm yıllarda diğer Avrupa ülkeleri de doğru terazilerde tartılmazdı. Tanzimat Dönemi'nin etkisi ile yoğunlaşan Avrupa hayranlığı çocukluğumuzu biçimlendirmişti. Benim kendi tarihimize ve özellikle sanatımıza karşı sıcak duygularım ise, babamın, Avrupa'ya hayran olsa bile, Arapça, Farsça ve Türkçe edebiyatı ve dillerini bilmesinden kaynaklanır.

İlkokula başladığımda, babam geceleri bana Arap alfabesi öğretti, ama sonraki yıllarda kullanmadığım için bu bilgiyi sürdüremedim. Babamın bana bir saz hocası tutmasına rağmen piyano çalmama daha fazla önem vermesi, beni de Klâsik Batı Müziği'ne itti ve Türkiye'den ayrılana kadar yaşamım piyano dersleri ve koro çalışmalarıyla doldu.

— İlkokulu Bahçelievler'deki Ulubatlı Hasan İlkokulu'nda okudum.

Ankara'daki Lise Yaşamım

Bahçelievler semtindeki yaşamımız ben liseyi bitirene kadar devam etti. İlkokulu Ulubatlı Hasan İlkokulu'nda, ortaokul ve liseyi de Deneme Lisesi'nde okudum. İlkokulda ABD yardımı sandviçler, balıkyağı hapları ve arada bir de süt tozundan yapılmış süt dağıtılırdı. Aşı olunacağı zaman tek iğneyle neredeyse koca sınıf aşılanırdı. Okulda Kürt, Türk, Ermeni, Yahudi, köylü, şehirli bilmezdik. Kimse kimseye etnik kökenini sormaz, bu konu merak dahi edilmezdi.

Ortaokulda ev ekonomisi derslerimizin olduğunu hatırlıyorum. Bu derslerden birinde ekşili köfte yapmamı istemişlerdi. Belki şaşıracaksınız ama yaptım. Oysa, yıllar sonra doktora tezim için saha araştırması yaptığım ve bugün Keban Barajı

Deneme Lisesi'nden arkadaşlarım - 1958

suları altında kalmış olan İçme köyünde yemek yapmamı isteyen köylüler, kolay olur diye yaptığım güveci tattıklarında bir daha asla yemek işlerine bulaşmamamı önermişlerdi. Deneme Lisesi'nde her gün kimya, fizik, matematik dersleri görüyorduk. Günlerimiz yoğun olarak matematik ve fen bilimleriyle geçiyordu ve bu konulara neden bu kadar önem verildiğini anlayamıyordum. Kimya dersi sınavlarında başarısız olma korkum birçok gece kâbus görmeme neden oluyordu.

O dönemde benimle birlikte Deneme Lisesi'ne gitmiş insanların neredeyse hepsi seçkin konumlara gelip, ülke tarihinde önemli rol oynadılar. Parti başkanları, milletvekilleri, ünlü sanatçılar, ressamalar, müzisyenler, edebiyatçılar, çeşitli dallarda ihtisaslaşan akademisyenler, köşe yazarları ve başarılı iş insanları üreten bu lise, yaşamımın ve meslek hayatımın en etkileyici unsuru oldu. Deneme Lisesi'ne kayıt olan dördüncü kişiydim ve okul numaram da 4 idi. 4 Ayşe Kudat. Deneme Lisesi tecrübem ve dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar uzun yıllar boyunca ilişkimin devam ettiği arkadaşlarım, 80 yıllık ömrümün 60 yılını birçok anlamda tanımlayan unsur oldular.

Prof. Dr.
Murat Dinçmen

Ayşe ile arkadaşlığımız, dostluğumuz o kadar eskilere dayanır ve o kadar sağlamdır ki, anlatılması sayfalara sığmaz...

Sene 1955... İkimizin de ortaokul birinci sınıfa, Ankara Bahçelievler Deneme Lisesi'nde başladığımızda kuruldu bu hiç bitmeyecek sevgi dolu arkadaşlık. Son olarak da beni çok mutlu eden bir şekilde Haziran 2013 başındaki oğlumun düğününe katılmıştı Ayşe.

Ayşe, okula kaydını benden önce yaptırmış ve 4 numaralı öğrenci olmuştu. Benim numaram ise 15 idi. Ayşe ve Ünal ile olan samimi beraberliğimiz, dostluğumuz, arkadaşlığımız lise son sınıfa, mezuniyetimize kadar devam etti. Ne güzel altı seneydi o seneler; anlatmak kitaplara sığmaz.

Bahçelievler'de dolaşma, beraber sinemaya gitme, bir pastanede buluşup bir şeyler atıştırırken sohbet etme vs... Tabî, bu buluşmalar dışında evlere yeni yeni bağlanan telefon hatları da beraberliğimizi bir başka türlü pekiştiriyordu. Defalarca Ünal ile onların evine gidip, Ayşe'nin güzel piyano çalışını dinlemişizdir. Örneğin Beethoven'in muhteşem Ayışığı Sonatı'nı ne de güzel çalardı bize.

Ayşe o denli açık bir insandı ki bütün özel sırlarını, gönül tutkunkuluklarını, Ünal'la ve benimle paylaşmaktan çekinmezdi. Ortaokul ve lise boyunca sınıfta da çok başarılı ve çok sevilen bir kişiydi. Yıldızı herkesle barışıktı. Zaman zaman bizim okul dönemlerimizin başka sınıf öğrencileriyle şimdilerde karşılaştığımda kendimi tanıtmak için hep 'Ayşe Kudat'ın sınıfındaydım,' dediğimde hemen okul koordinatlarım belli oluyordu. Zira Ayşe'yi herkes tanırdı. O denli sosyal, içi sevgi dolu, bütün okulca tanınan ve sevilen bir kişiydi Ayşe. Bu olağanüstü sosyal kişiliği ilerde dünyadaki büyük projelerin sosyal etkilerinin araştırmasını yapacağını tahmin etmemiz gerekirdi.

Deneme Lisesi'nin Meslek Yaşamımdaki Önemi

Aslında rastlantısal gibi görünen eğitim yaşamım, açılan her kapının bir diğer kapıyı belirlemesinin sonucudur. Oxford, Harvard, Massachusetts Institute of Technology (MIT), Stanford, INSEAD (Institut Européen d'Administration des Affaires" veya European Institute of Business Administration) gibi dünyanın en seçkin üniversitelerinden çeşitli dereceler almama rağmen, bunların arasında Deneme Lisesi gibi meslek yaşamımda etkileyici ve meslek seçimlerimi kolaylaştıran bir eğitim kurumu olmamıştır.

Bu lisede altı yıl boyunca matematiğin yoğun olduğu ve çok kaliteli bir eğitim görmüş olmam, daha sonraki yıllarda bana birçok meslek kapısı açmış ve nicel yöntemler kullanabilmemi kolaylaştırmıştır.

Kuşkusuz etnografik, katılımcı, gözlemleyici, tarihsel, felsefi yaklaşımların ve yöntemlerin ağır bastığı ve hattâ tek başlarına kullanıldıkları birçok çalışma yaptım. Bunu nicel yöntemler kullanmadığım için değil, konunun nitel yaklaşımla daha iyi değerlendirilebileceğine inandığımdan seçtim. Nicel yöntemleri kullanabilme olanağım hem doktora çalışmam için hem de uygulamalı sosyal bilime atıldığımda önemliydi.

Meslek yaşamım, birçok kıtayı ve ülkeyi kapsadı. Birbirinden farklı kültürlerde çalıştım. Dünyanın her yerinden gelen çalışma arkadaşlarım oldu. Yoksulluk, yolsuzluk, yaşlılık, yalnızlık gibi küresel sorunların tümüyle yerel olarak da ilgilendim. Onları kaynağında bitirmek için zorlukların üstüne gitmekten asla vazgeçmedim. Şimdi geriye dönüp baktığımda, aldığım hiçbir karardan dolayı vicdan azabı duymuyorum. Bugün olsa, bugün de aynı şeyleri yapardım.

Deneme Lisesi'nin benim meslek yaşamımda, nicel yaklaşımlara aşinalığımdan dışında bir başka etkisi de olmuştur. Bu lise, o yıllarda Türkiye'deki en iyi devlet liselerinden biriydi. İyi bir liseden alınan diploma üniversite seçimimi kolaylaştırdı ve gene o yıllarda Türkiye'nin en iyi iki üniversitesinde okumamı, bir dizi eğitim kuruluşuna oldukça rahat girebilmemi sağladı. Bir anlamda, açılan her kapı bir sonraki kapının seçimini etkiledi. Sonuçta, başarılı bir eğitim tecrübem ve özgeçmişim oluştu.

Ayşe
Kudat

19
44

19
60

19
71

19
76

19
80

19
89

20
00

20
24

Üniversite Eğitimi, İhtisas ve Doktora Çalışmaları

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Yüksek Öğrenime Başlıyorum...

1961 yılında Deneme Lisesi'nden mezun oldum. O güne kadar, dar gelirlerine rağmen büyük fedakârlıklar ile bana yoğun müzik eğitimi sağlayan ailem üniversite dışında hiçbir alternatif düşünmedi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi bir yıl önce açılmış ve meclisin arka bahçesindeki barakalarda eğitim vermekteydi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi giriş imtihanlarını çok iyi dereceyle kazandığımdan, diğer üniversitelerin imtihanlarına girmeden Ekonomi Bölümü'ne yazıldım.

Çok iyi bir eğitim aldım. Bir kez sosyoloji dersi aldım ve o dönemin en önde gelen sosyoloğu Mübeccel Kıray ile tanışmış oldum. Her nedense matematik hocası bulunamadığından daha sonra Başbakan ve Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal da bize matematik öğretmişti.

ODTÜ'de Sol Akımlardan Etkilenmem

Aslında siyasetin az konuşulduğu bir aile ortamında büyümeme rağmen, kendimi erken yaşta siyasetle ilgili buldum. Üniversite yıllarımda yoğunlaşan siyasal ilgilerim, yaşamımı, arkadaş seçimimi, okuduklarımı ve eğitimimi şekillendirdi. ODTÜ talebeliğim sırasında sol akım şekillenmeye başlamış, beni de içine çekmişti.

Türkiye'deki siyasal partilerin gelişimi konusunda yaptığım bir araştırma nedeniyle Yol Dergisi'ni hazırlayan akademisyenlerle tanışarak, dergi için çeviriler yapmaya başlamıştım. Marksist felsefeye ilgim giderek artmış ve 1980 başında Afrika'ya gidene kadar sürmüştü. Yurtdışında iken bu felsefeyi ancak bir yaşam biçimi, yoksulluk sorunlarının çözümünde bir yaklaşım olarak kullanmıştım. Bu felsefenin ve ilginin bir uzantısı da, doktoramı bitirdikten sonra Türk ve diğer ülke işçilerinin Avrupa'nın işgücü talebini karşılamak için kitlesel uluslararası işgücü göçüne katılmalarını sistematik olarak incelemek yönünde aldığım kararlardı.

Robert Koleji (Boğaziçi Üniversitesi)

ODTÜ'nün ilk iki yılı bittiğinde bazı öneriler üzerine özel üniversite statüsünde olan ve o zaman adı Robert Koleji, şimdiki adı Boğaziçi Üniversitesi'ne transfer oldum. Köyden inip şehre gelmenin ne demek olduğunu orada anladım.

Parasını vermiş olmama rağmen, kızlar yatakhanesinde beş-altı günden fazla kalamayıp, Rumeli Hisarı duvarlarına bitişik kırmızı evde yaşayan bir papaz ailesinin mutfak içindeki pencereden girmenin daha rahat olduğu ve minicik bir yatak dışında hiçbir şeyin girmediği bir oda tuttum.

Kırmızı evin karşısında o zaman dekan olan Prof. Frank ve ailesi yaşıyordu. Okul ücreti o kadar fazlaydı ki, aileme olan yükümü azaltmak için Prof. Frank aracılığıyla birçok iş buldum. Ekonomi konusunda çeviriler yapma gibi işlerde çalıştım.

O işleri de benim gibi para kazanmak isteyen talebelerle paylaşmaya başladım. O yılın sonuna doğru Prof. Frank, Keban Barajı'nın yapımı nedeniyle o bölgede sosyal ve ekonomik çalışmalar yapmak üzere bir ekip kurmamı isteyince, ODTÜ'de asistanlık yapan ve beni iyi tanıyan Oya Köymen'le birlikte çalıştık.

Böylece 1964 yılında, yani neredeyse 60 yıl önce profesyonel meslek hayatıma atılmış oldum ve ne yaparsam yapayım barajlarla ilişkim hiç kesilmedi.

Meslek Hayatına Keban Barajı Çalışmasıyla Katılmam

Dünyanın en iyi üniversitelerinde, kendi alanlarında en ünlü araştırmacı ve öğretici olan insanlardan dersler aldım ve onlarla dostluk kurdum. Çalıştığım kurum-

larda, dünyanın bütün ülkelerinden özel olarak seçilen iş arkadaşlarım oldu. Küçüklüğümde beri çevremde sanata, bilimlerin her türüsüne son derece meraklı bir çevrede yaşadım. Bütün bunlardan çok şey öğrendim. Ama yaşamımda, öğrenmemin temeli, çalışmak oldu. Ben çalışarak öğrendim. Çalışmak, odaklanmak, öğrenmemin temel kaynağı oldu. Öğrencilik hayatım boyunca derste not almayı hiç beceremezdim. Hocalar ders anlattığında not almaya başladım. Bir süre sonra odağım başka şeylere kayardı. Yani başkasının anlattığı şeylere odaklanmam zor oldu. Bununla birlikte ödevleri, araştırma projelerini çok iyi hazırlardım. Bunlardan da sınıftaki en iyi notları alırdım. Yaptığım çalışmalar hep özgün oldu ve bunlar takdir topladı.

Kendimi bildim bileli, topluma, dünyaya, çevreme bir değer katma, bir sorun varsa onu çözmeye çalışma gibi bir misyonum olduğunu kabul ettim. Bütün çalışmalarımın, öğrenmemin, meslek seçimimin altında yatan en önemli motivasyon kaynağı bu oldu.

Boğaziçi Üniversitesi'nde üçüncü sınıfta öğrenciyken, saha çalışması için Elazığ'a gittim. Bir grup sosyal antropolog ve ekonomistle birlikte, inşa edilecek Keban Barajı'ndan dolayı sular altında kalacak çevre köylerinin nasıl etkile-

— Keban Barajı'nda saha çalışması, 1970

Araştırma yaptığım Aşağı İçme Köyü'nde Mustafa Kemal ve arkadaşları dinlenirken...
— Arkadaki Mostar Dağı ve çevresi şimdilerde Keban Baraj Gölü içinde yer almaktadır.

neceği hakkında çalıştım. Bu çalışmada, köyleri dolaşarak insanlarla sohbet ettim. İsimlerini öğrendim. Kültürlerini, değerlerini, geleneklerini anlamaya çalıştım. Nelere güldüklerini, nelerden korktuklarını; acılarının, sevinçlerinin nedenini sordum. İletişim kurdum, tanıdım, anladım. Köyleri su altında kalacak bu kişileri tanıdıkça, onların birer sayıdan ibaret olmadıklarını, duyguları, yaşamları, hayalleri olan birer insan olduklarını anladım. Bu kişilerin, kendi yaşam alanlarını kurduklarını, bu yaşam alanlarında asırlar boyunca oluşan masalları, yemekleri, gelenekleri olduğunu anladım.

Ankara'dan ve diğer büyük şehirlerden sadece coğrafi olarak değil, yaşam standartları açısından da çok uzakta olan bu köylerde büyük adaletsizlikler vardı. Bütün köyler ağaya aitti. Ağa dışındakiler marabaydı. Marabalar, ağanın inşa ettiği evlerde yaşıyordu. Kendilerine ait bir karış toprakları bile yoktu. Köylüler yoksulluk içinde kıvranırsa, ağa ailesi çok rahat yaşıyordu. Ankara'da kızımı dünyaya getirdiğim dönemin en büyük modern hastanesi, gittiğim köyün ağasına aitti. Arada kelimelerle ifade edilemeyecek bir ekonomik uçurum vardı. Bunu anladığımda dehşete düşmüştüm.

Barajla birlikte, kendi yaşam alanlarından koparılan bu yoksul insanların sonraki yaşamlarını düşündüm. Eğer tapulu malları varsa, ellerine tutuşturulan parayla büyük şehirlere gidecek, belki bu parayla çocuğunu evlendirecek ya da parasını kısa sürede tüketip sonraki birkaç kuşağın yoksulluk sarmalına girmesine neden olacaktı. O zaman, bu insanların haklarını korumanın önemini anladım. Gerekiyorsa barajlar yapılmalı, büyük otoyollar inşa edilmeliydi. Bununla birlikte, bu büyük altyapı yatırımlarından etkilenen nüfusun yaşam kalitesinin en azından aynı seviyede kalması için de çalışmalar yapılmalıydı. O dağ köylerinin birinde, yere serilen bir yer yatağında uyumaya çalışırken buna karar vermiştim. Nitekim ondan sonra onlarca barajın ve büyük altyapı yatırımının sosyal etkilerinin değerlendirilmesi, bu yatırımlardan etkilenen kişilerin haklarının korunması için çalışmalar yaptım.

Bu köylerin birinde, başörtüsü hariç bütün elbiseleri yama içinde, üstü başı parçalanmış, elbiseleri yırtık bir kadın gördüm. Kucağında bir deri bir kemik çocuğu vardı. Çocuğun gözlerine kara sinekler konmuştu. Yoksulluğun bir fotoğrafını seçin derseniz, o görüntüyü seçerim. Aradan yıllar da geçse o görüntüyü bir türlü unutamıyorum. Bu zavallı yoksul kadının görüntüsü rüyalarım defalarca girdi. Bu satırları yazarken o günkü üzüntüyü hissediyorum. O akşam, bir insan, aydın, akademisyen olarak bu sorunun çözülmesi için bir misyonum olduğuna kadar verdim. Nitekim ondan sonra çalışmalarımın çok büyük bir kısmı, yoksulluğu önleme, yoksul nüfusun sorunlarını çözme üzerine odaklandı.

Eğer Elazığ'ın o dağ köylerinde yaşayan insanları anlamaya çalışmasaydım, konuyu birkaç istatistikle geçiştirebilirdim. Ama ben onlara erişerek, dertlerini anlayarak, bunları raporlarla belgeleyerek, yani çalışarak öğrendim. Bu yolla var olan sorunları anladım ve onları çözmek için neler yapılması gerektiği üzerine kafa yordum.

Türkiye'de, Afrika'da, Rusya'da, nerede olursam olayım, hep çalışarak öğrendim. Öğrendikten sonra da fark ettiğim sorunlara gerçekçi, somut çözüm önerileri aramak hayattaki en büyük amaçlarımdan biri oldu. Bu, benim çalışma motivasyonumu sağlayan en önemli güç oldu.

Keban Barajı sonunda yapıldı ve 630 yerleşim yerini yutup gitti. Çalıştığım Aşağı İçmeler gibi köylerin birçoğu ağa köyü olduğundan devlet eliyle yaptırılan bu barajla ilgili tüm tazminatları ağalar almış ve yüzbinlerce köylü ülkenin farklı yerlerine ve özellikle de büyük kentlere göç ederek zor durumda kalmışlardı. Dört ilin geniş ve üretken toprakları baraj gölü altında kaldığında, daha sonra yapılacak birçok dev barajın her seferinde çiftçiyi yerinden edeceğini öngörememiştim, ama aradan geçen yıllarda tüm dünyada ve Türkiye'de bunun örnekleri oluştu ve özellikle Dicle ve Fırat havzalarında yüzbinlerce yoksul insan yerinden yurdundan oldu. Bugüne kadar da sözde ülke yararına yapılan dev yatırımların insanların yaşam koşullarını bozmasının önüne geçilemedi. Buna rağmen ve bu nedenle ben, 1964 yılından beri bu dev yatırımlardan zarar gören insanların sorunlarına çözüm getirebilmek için çalıştım ve hâlâ da çalışmaktayım.

Ben 1964 yılında Keban Barajı üzerinde çalışırken, bu kitabın sonlarına doğru Dünya Bankası yıllarımdan söz ettiğim bölümde özetlediğim sosyal ilkeleri hiçbir ülke ve kuruluş benimsememişti. Dev barajların ülke halklarına ve özellikle sermayedarlara büyük yararı oluyor, zararını da 300, 500 veya daha fazla köy ve kasabanın halkı yükleniyordu. Dünya Bankası, ancak 1980'li yıllardan sonra bu zararları önleyici tedbirlerin alınması için ilkeler geliştirmişti.

Türkiye'de Keban'la başlayan baraj çalışmalarımı daha sonra Tahtalı, Yusufeli, Ilısu, Kandil, Sarıgözel, Dağdalen, Köprü, Menge, Kavşak gibi barajlar izledi. Ayrıca Nepal, Çin, Tunus gibi birçok ülkede de aynı konularda çalışarak bir taraftan baraj, karayolu, sulama tesisleri, su arıtma tesisleri, çöp depolama alanları, hava limanı gibi yatırımların etkilediği toprak ve konutların alımından doğacak zararı yüklenerek halkı korumak için yeterli tedbirlerin alınmasını sağlamaya çalışır ve bunu gerçekleştirmek için adına Yeniden Yerleşim Planı denilen sosyal planların hazırlanmasına katılırken, diğer taraftan da bu planların uygulanmasını izlemek için farklı yaklaşımlar geliştirdim.

Oxford Üniversitesi Yıllarım

Eşim Prof. Dr. Murat Sertel, Rockefeller bursu alınca birlikte İngiltere'ye gittik. Ke-ban Barajı'nın yarattığı ve yaratacağı sosyal çöküşün başlangıcını gördüğüm-den sosyoloji ve antropoloji konularıyla ilgilenmeye başlamıştım. Oxford Üniversite-si'nin Antropoloji Bölümü'nden kısa süre içinde kabul aldım. Bütün gelirimiz eşi-min aldığı aylık 70 poundluk burstu. Singer marka bir araba almıştık. Masraflarımız çok yüksekti. Bütçemizi denkleştirmeye dikkat ediyorduk.

Sınıfta bizi iki kişilik gruplara böldüler. Benim çalışma arkadaşım Katolik bir papaz-dı. Ekip arkadaşım ile bizim evde çalışmaya karar verdik. Annemden, eve bir misafir gelmeden önce evi iyice temizlemem gerektiğini öğrenmiştim. Eşim ve ben yoğun bir şekilde çalıştığımız için evi detaylı temizlemeye zaman ayıramıyorduk. Misafir geleceği için gidip bir elektrik süpürgesi aldım. Misafirimiz eve gelmeden temizliğe başladım. Elektrik süpürgesini çalıştırdım. Ancak makine bir yandan tozları toplu-yor, diğer yandan öbek öbek tozları havaya savuruyordu. Ben de bir elimle süpürge-yi çalıştırıyor, diğer elimle havaya savrulan tozları toplamaya çalışıyordum. Bu du-

Murat R. Sertel

1942 yılında doğdu. 1963 yılında Robert Kolej İş İdaresi ve İktisat Yüksekokulu Ekonomi Bö-lümü'nden B.A. (Econ) derecesiyle mezun oldu. Oxford Üniversitesi'nde (1966) İktisat'tan lisansüstü B.Phil. (Econ) derecesi ve Massachusetts Institute of Technology (1971)'de doktora (Ph.D.) derecelerini aldı. 1979 yılında Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde İktisat Pro-fesörü oldu. 1982-1985 yıllarında İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı ve Sosyal Bilim-ler Enstitüsü Müdürlüğü, 1983-1988 yıllarında da İktisat Bölümü Başkanlığı yaptı.

Oxford Üniversitesi (1966-1967), MIT (1966-1974), International Institute of Management, Berlin (1972-1977), ODTÜ (1976-1977), Technion, İsrail (1977-1978), Université Catholique de Louvain, Belçika (1978), TÜBİTAK (1978), Technische Universiteit van Twente, Hollanda (1981-1982), Universitat von Wien (1981-1982), University of Pennsylvania (1988-1989), Ins-tituto d'Analysis Economico, Barcelona (1991-1992), Universitat Pompeu Fabra, Barcelona (1999), GREQAM, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Marseille, (1997-98); Bilkent

rum sınırlarımı bozdu ve ağlamaya başladım. Tam o sırada çalışma arkadaşım geldi. Beni gözyaşları içinde görünce önce başıma ciddi bir şey geldiğini düşündü. Durumu anlattım. Elektrik süpürgesine baktı. Süpürgenin iki özelliği olduğunu öğrendik. Biri süpürme, diğeri de parkeleri yıkama özelliğiymiş. Meğer parkeleri yıkama ayarında çalıştırmışım. O günkü deneyimden sonra, makinelere hep uzak durdum.

Oxford beni ihtisas programına kabul edince geri dönüp üniversiteyi bitirmeme de gerek kalmamıştı. Üniversite diploması askerliklerini er olarak değil de yedek subay olarak yapabilmeleri için erkeklere gerekiyordu belki, ama ne o zaman ne de daha sonra bana üniversite diplomamı soran olmadı. Benim hâlâ bir üniversite lisans diplomam yoktur (!)

Oxford'da olduğum 1965-66 akademik yılı içinde İngilizlerin en ünlü antropologlarından eğitim aldım. Daha sonraki yıllarda hangi kitabı elime alsam, hangi konuyla ilgilensem, bu insanların isimleriyle karşılaştım. Buna rağmen kabileleri, içinde yaşadıkları toplumlardan ve sömürgecilikten soyutlayarak inceleyen yaklaşımlar beni hiç ilgilendirmedi.

Üniversitesi (1999-2001), Libera Università di Bolzano, İtalya (2000-), Koç Üniversitesi (2002-) gibi çeşitli kuruluşlarda İktisat, Matematik ve İşletme dallarında araştırmacı ve ziyaretçi profesör olarak çalıştı.

1993 yılında kurulan Türkiye Bilimler Akademisi'nin Kurucu Üyesi oldu. Sonra da Konsey Üyesi olarak seçildi. İktisadi Tasarım Merkezi (CED)'nin kurucusu. Kurulduğu 1994 yılından itibaren direktörlüğünü yürüttü. Econometric Society, American Mathematical Society, European Economic Association üyesi oldu. International Association for the Economics of Self-Management Derneği'nin Başkan Yardımcısı (1978-1980) ve Başkanı (1980-1982) oldu. Eylül 2003-2005 dönemi için Güney Avrupa İktisat Teorisi Cemiyeti (ASSET) Başkanı olarak seçildi. Econometrica, Journal of Economic Theory, European Economic Review, European Journal of Political Economy gibi bilimsel dergilerde hakemlik ve editörlük yaptı. Review of Economic Design dergisinin de kurucusu ve başeditörü oldu.

1984 yılında Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü, 1987 yılında International Development Research Center (Kanada) Araştırma Ödülü, 1992 yılında Mustafa Parlar Bilim Ödülü, 1998 yılında Boğaziçi Üniversitesi Vakfı Araştırmada Üstün Başarı Ödülü'nü aldı. Dünyanın önde gelen bilimsel dergilerinde yayınlanmış seksenin üzerinde makalesi, uluslararası bilimsel yayınevleri tarafından neşredilen sekiz adet kitabı vardır. Oyun Teorisi, Sosyal Seçme Kuramı ve İktisadi Tasarım sahalarında dünyanın önde gelen bilim insanlarındandı.

25 Ocak 2003 tarihinde Fransa'da katıldığı bir konferans sırasında vefat etti.

Oxford'da sosyal antropoloji dalında yaptığım ihtisasın bana en büyük yararı, Harvard Üniversitesi'nde doktora yapmaya, burs almaya ve Oxford'da geçirdiğim bir yıl içerisinde aldığım ders kredilerinin transferini gerçekleştirerek, meslektaşlarımla beş-yedi yıl arasında tamamladıkları doktora programını dört yılda bitirmemi sağlamış olmasıydı.

Nasıl okul bitirdiğimi hâlâ anlayabilmiş değilim. Oxford'a gittiğim için Harvard'da fazla ders almaktan kurtulmuş olmamın benim için çok yararı olduğuna inanırım.

Sosyal Antropoloji Devleriyle Tanışma

Oxford'da olduğum dönemde sosyal antropoloji devleriyle tanıştım. O zaman 'dev' olduklarını bilmesem bile, daha sonraki yıllarda sürekli olarak onların çalışmalarını okudum ve her gün onların isimlerini işittim.

Bilimsel açıdan kız kaçırma ve kirvelik konularında yaptığım çalışmalarda Oxford'da öğrendiğim akrabalık sistemlerinin analiz yöntemlerinin izleri vardır. Bu bilim insanlarından öğrendiklerim aradan tam onbeş yıl geçtikten ve ben Afrika'da çalışmaya başladıktan sonra daha da önemli oldu.

Gerçeğe varmanın en doğru yolunun ders kitaplarından değil, öğrenme arzusundan, öğrenmeye çalıştığımız sosyal yapının içine girmekten, onun bir parçası olmaktan geçtiği vurgulanıyordu.

Oxford'un kazandırdığı bir başka yetenek de kişi veya toplumları incelemek için kullandığımız verilerin sistematik olmasıyla ilgiliydi.

Yıllarca köyde kalarak toplanan verilerin sistematik olması, sosyal antropologların sahadan ayrıldıktan sonra farklı konularda makale ve kitaplar yayınlamasını sağlıyordu. Bu nedenle doktora tezimi hazırladığım iki köyde, iki yıl kaldım.

— Toros'larda antropoloji çalışmaları

Harvard ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (1966-1970)

Özgeçmişimi dünyanın çok değer verdiği eğitim kurumlarının isimleriyle doldurabilmem bundan 60 yıl önce fazla zor değildi. Bizim yaşamımız gece gündüz çalışmak, sürekli kurslara gitmek, anne-baba ve çevre baskısıyla din dersi almak, bir imtihandan diğerine sürüklenmekle geçmedi. Üniversite seçimimiz genelde ailelerimizin maddi gücüne dayanır. Ben bursları almasaydım, bu üniversiteleri bitiremezdim.

Bundan 60 yıl önceki dönemde hem benim eğitim gördüğüm okullara girmek daha kolaydı hem de o okulların malî yükü çok daha azdı. Örneğin ODTÜ'nün yıllık ücreti 40 TL iken, Oxford Üniversitesi bedava idi.

Pahalı olan Harvard'a yıllık 10 bin dolar ödemek gerekiyordu, ama burs verdiklerinden bir ödeme yapmamıştım. Aksine MIT'de çalışarak rahat bir yaşama kavuşmuştum.

TeCrübelerime dayanarak şunu ifade edebilirim: Bir bilim dalında kuvvetli kökler salan ve erken çalışmaya atılan insanlar, hem bilimsel/akademik çalışmalarında hem de uygulamalı alanlarda daha kolay iş imkânları elde edip, başarıya ulaşabilirler. Bu başarı, bilimsel saygınlık, parasal kazanç, insan ve toplumları olumlu etkileme, yoksullukla mücadele, örgütlenme ve birçok farklı alanda olabilir.

Harvard Üniversitesi Yılları

Oxford'dan gelmiş olmam Harvard Üniversitesi'nde olumlu karşılanmıştı. O zamanlar dünyada başka bir örneği olmayan Sosyal İlişkiler (Social Relations) adlı bir bölüme girmiştım. Sosyoloji, sosyal antropoloji, klinik psikoloji ve sosyal psikoloji dallarının birleşmesiyle oluşan bir bölümdü. İlgili bilim sahasının ileri gelen akademisyenleri bu bölümde görev yapmaktaydı.

En yakın dostum Andrew Cohn dokorasını aldıktan sonra hukuk dokorası da olarak çok başarılı bir avukat oldu. Sınıftaki yedi kişiden dostluğum olan Robert Conrad din dünyasını seçti ve Robert Hahn Amerika'nın en önemli sağlık kuruluşlarından CDC'de (Center for Disease Control) çalışmayı yeğledi. Sınıf arkadaşlarımla hepsi sosyal antropoloji çalışmalarını başka dallarda çalışırken, ben de disiplinler arası çalışmaları benimsemiştım.

Dr. Ataman Aksoy
Emekli Dünya Bankası Uzmanı

Ben Ayşe'yi ilk defa 1963 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde gördüm. Ondan sonra yollarımız üç kere keşişti. Ayşe benim hayatımda gördüğüm en çalışkan insanlardan biridir. Onun ötesinde, birçok sahada yaptığı çalışmaları literatüre giren ilk ve önemli çalışmalardı. Keban Baraj Gölü içinde kalan köyler hakkındaki doktora teziyle başlayan altyapı yatırımlarının sosyal etkileri çalışmaları, bu sahayı belirleyen ve bütün dünyada kullanılan metodolojileri üreten bir saha oldu. Aynı şekilde, yoksulluk üzerine yaptığı çalışmalar birçok ülkede politikaların oluşmasında kilit rol oynadı.

Hatırladığım üç olayı anlatayım: Birincisi çalışkanlığıyla ilgili. Harvard'ta doktorasını yaparken aynı zamanda MIT'de tam zamanlı çalışıyordu. Çalışkanlığı ve becerikliliğine örnek ise, Azerbaycan hanehalkı yoksulluk anketi oldu. Azerbaycan hükümeti yoksulluk üzerine araştırma yapılmasını istemiyor ve Dünya Bankası da anket için para ayırmıyordu. Ayşe, bir projesinden artırdığı çok cüzi bir ücret karşılığında (20 bin dolar) ve Azerbaycan istatistik dairesindekileri ikna ederek oldukça kapsamlı bir yoksulluk çalışması yaptı. Sonuçlar Azerbaycan'ın tahminlerden daha fazla yoksulluk sorunu olduğunu gösterdi. Tabii ki çok daha pahalıya (300-500 bin dolar) bu tür çalışmalar yapanlar bu kadar ucuza yapılan çalışmanın sonuçlarının doğru olmayabileceğini iddia ettiler ve Ayşe'yi bayağı uğraştırdılar. Tabii ki yıllar sonra yapılan çalışmalar Ayşe'nin sonuçlarının doğruluğunu kanıtladı. Ben, hâlâ Ayşe'nin o çalışmayı nasıl yapabildiğini merak ederim.

Son anım ise, Ayşe'nin getirdiği yeni yaklaşımlar üzerine: Ayşe, Malawi üzerine bir dış ticaret araştırmasında uygulanabilecek politikaların yoksulluğa etkisi üzerine bir çalışma yapıyordu. Orada fakir köylülere yapılacak az miktardaki tohum ve gübre dağıtımının yoksulluğu en fazla azaltacak politika olduğunu gösterdi. O dönemler yoksullara karşılıksız yardım yapma politikaları yoktu ve Ayşe'nin önerilerine birçok itirazlar oldu. Şimdi karşılıklı veya karşılıksız nakit yardımları normal politikalar arasına girdi. Ama Ayşe'nin o zaman yaptığı çalışma, bu konuların önünü açtığı gibi, hanehalkı verilerini kullanıp etkisini açıkça gösteren öncü çalışmalardan biri olmuştü.

Harvard'a Girdiğim Andan İtibaren Çalışma Hayatına Atılmam

Bir yandan Harvard dışında yan bilim dalı seçmem diğer yandan MIT ile bağlantı kurmam bana iş imkânı da açtı. Harvard'daki ilk yılımın büyük bir bölümü maddi sıkıntılar içinde geçti. O zamanlar 'tam burs' karşılığında aylık 125 dolar alıyor, bunun 80 dolarını da yaşlı bir hanımın dairesindeki ikinci odayı kiralamak için kullanıyordum. Geriye kalan para, kitap masrafları çıktıktan sonra, kahvaltı ve öğle yemeğini atlayarak, yalnız geceleri konserve çorba içmeme yetiyordu. Uzun süre konsantre domates çorbasını bir dilim ekmele yedim.

Bu aşırı yoksulluk ve çok kısıtlı bursla doktorayı bitirene kadar idare etmem olanaksız olduğundan, iş imkânları aramaya başlamıştım. Yalnız elimdeki vize son derece sınırlı bir iş piyasasında iş arama imkânı veriyor ve sadece kayıtlı olduğum üniversitede öğretim veya araştırma asistanı olarak çalışmamı gerektiriyordu.

MIT ve İlk Ulusal Çapta Köy Sektörü Anketleri Üzerinde Çalışmalarım

O sıralarda MIT'de yeni kurulmuş olan Siyasal Bilimler Bölümü'nde altı ülkede çok geniş kapsamlı anketlere dayanarak çiftçi nüfusun siyasal eğilimleri konusunda araştırma yapıldığını ve altı ülkeden birinin Türkiye olduğunu öğrenmiştim. MIT'ye gidişimin nedeni de, bu araştırmayı yöneten insanla tanışmak ve yardıma ihtiyaç olup olmadığını sormaktı. MIT'yi bu amaçla ziyaret ettiğimde hemen işe alınmış ve aldığım 'tam bursun' altı misli de para teklif edilmişti. Aslında ne ben işin ayrıntılarını öğrenebilmiştim ne de bu işi veren profesör bir iş tanımı hazırlamıştı. Anladığım kadarıyla bana iş teklifi, bütçelerinde araştırma asistanı tutmak için para olduğundan ve belki ileride bir gereksinim olabilir düşüncesiyle gerçekleşmişti.

Hattâ benden istenen ilk iş, Türkiye'de yapılmış köy araştırmalarını listeleyen bir bibliyografi hazırlamamdı. O zamanlar internet üzerinden tarama yapmak gibi imkânlar olmadığından, Harvard Üniversitesi kütüphane ve arşivini aylarca taramış, birçok derginin binlerce yaprağını çevirmiş ve sonunda da kimsenin okumak istemeyeceği ve okunmaya değer olmayan kitap ve makalelerden oluşan bir liste oluşturmanın ötesine gidememiştim.

Bu işin sonrasında ise her ülkede onbin çiftçiyle yapılan anketlerin analizine katılmam istenmişti. Farklı konularda raporlar yazılıyor ve bu şekilde de çiftçi kesimin siyasal tavırları ve bu tavırları biçimlendiren unsurlar inceleniyordu. Genellikle akşam yemeklerinden sonra MIT'ye gider ve sabahın üçüne kadar bilgisayar başında çalışırdım. Veri tabanının çok kapsamlı olması verilerin bilgisayarla incelenmesini gerektiriyor ve bunun için bir program hazırlanıyordu.

Program işlerini yapan bey evinden çalışıyor, ben de programı Türkiye anket verilerine uygulayarak, programının oluşmasına katkı veriyordum. Üç yıla yakın süren bu deneyim bana geniş kapsamlı anket yapmayı ve toplanılan verileri bilgisayar düzeyinde incelemeyi öğretmişti. Bu nedenle, doktora tezim için yaptığım anketleri önce kod defterlerine geçirir, sonra büyük makinelerin karşısında oturup, bilgisayar kartlarına aktarır, daha sonra da koskocaman kutular içinde bu kartları taşıyarak bilgisayar merkezine bırakırdık.

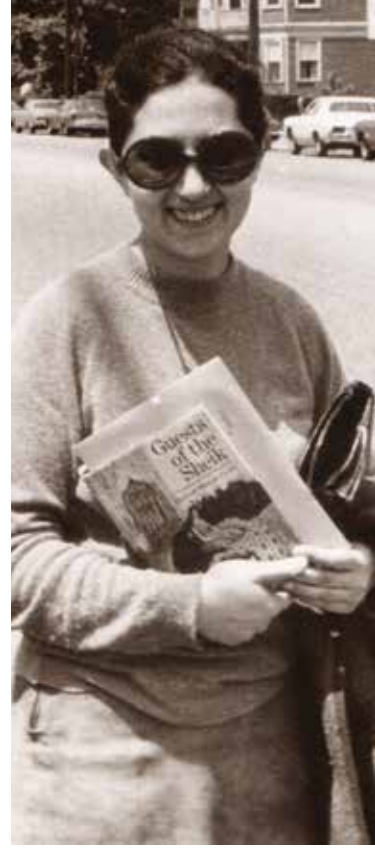
Harvard'da Öğretim Üyeliği

Para gereksinimim ortaya çıktığından, yeni bir görev daha aldım. Bu görevi yerine getirmek için talebelerin imtihan kâğıtlarını ve yazdıkları tezleri değerlendirmem gerekti. Bu deneyim ise bana öğretim üyeliği görevini sevmediğimi, türlü yoruma açık sosyal bilim dalında talebelerin yazdıkları hakkında bir değerlendirme yapmamayı tercih ettiğimi gösterdi. Benim işim öğretmek, onların görevi de öğrenmek. Bu nedenle, onların cevaplarını okuyup not vermek bana anlamlı gelmedi. Ayrıca aynı dersi birkaç sene üst üste vermek benim çalışma tarzıma uymadığı için öğretme işinden vaz geçtim.

Hem aynı dersi ikinci kez vermeyi sevmiyor hem de üniversite düzeyine gelindiğinde öğretim üyesinin görevinin iyi öğretmek, talebenin görevinin de öğrenmek istediği konuları seçmek olduğunu düşünüyordum.

Yani, talebeyi yargılarken ben mi iyi öğretememişim, talebenin ilgisini çekememişim, yoksa talebe mi öğrenmekte zorlanmış tefrik edemiyor ve bu kararı vermenin de imkânsız olduğuna inanıyordum. Bu nedenle, öğretim yaptığım dönemlerde hiçbir zaman aynı dersi iki kez vermedim.

— Boston, 1971

Saha Araştırmaları Şartı

Saha araştırması ve sahada yıllarca kalınması, sosyal antropolog olmak için Şarttı. Harvard doktorası alabilmek için en az iki yıl Amazon veya Afrika kabileleriyle birlikte yaşanması Şart koşuluyordu. Yıllarca bir köyde kalmak istememem, Harvard'daki ünlü profesörlerle birlikte rneğin Afrika'da saha araştırması yapmaktan çekinmem beni diğer doktora öğrencilerinden ayırıyordu. Sonuĉta hem ĉalıřmalarımda tek başıma kaldım hem de doktora tez konumuyla fazla ilgilenen olmadı. Bir ekolün parĉası olmamanın, bir sosyal antropologla birlikte, onun saha araştırması yaptığı yörelere odaklanmamanın büyük bir bedeli vardı ve ben bunu ödemek zorunda kaldım. Bu bedel hem bilimsel bir yalnızlığa katlanarak hem de doktora sonrasında iş bulmakta zorluklar ĉekerek ödendi.

Türkiye üzerinde sosyal antropoloji ĉalıřmaları yapmış olmak, bir antropologda aranan bir özellik değildi. Ayrıca, kullandığım yöntemler de başka bilim dallarının, örneğin siyasal bilimlerin ve sosyolojinin kullandığı yöntemleri iĉeriyor ve kantitatif ve kantitatif bulguları bir araya getiriyordu. Bu da beni antropoloji camiasının dışına itiyordu. Antropoloji uzun süreli saha araştırmasıyla özdeşleştirildiğinden, doktora konumun odaklandığı köylerin birinde oldukĉa uzun yıllar kaldım, bir diğerine ise uzun süre gidip geldim. Harvard antropologlarıyla saha araştırması, konusu ve ĉalıřılacak yer seĉimindeki farklılıktan dolayı, doktora sonrası ilişkilerim de olmadı.

Ece Sanal Kılıĉzl
SRM Danışmanlık Kurucu Ortak

Ayşe Kudat'ın en önemli özelliği, teori ve pratiği birlikte kullanabilmesidir. Kalkınma alanındaki teorileri yakından takip ederken, teoriyi saha pratiğiyle süzgecinden 50 yıllık birikimi ile geĉirir. Sahaya olan güveni, sezgisi ve sahadaki duruşu, her zaman sorgulaması başarisının altındaki önemli faktörlerdir. Ayşe Kudat'ın sahada kendine has soru üslubuyla, en sessiz veya en tepkili kişiyi bile rahatlatıp konuşturduğunu, ĉzlmez denilen sorunları sadece farklı bir bakışla ĉzdęn görenler o Ően kahkahaların sahibine, bitmek bilmeyen enerjisine hayran kalırlar. Birĉok sosyal bilimcinin aksine matematiği ĉok sever. Tablolara, grafiklere ve ortalamalara ona herkesten farklı göstergeleri anlatır.

Ayşe
Kudat

19
44

19
60

19
71

19
76

19
80

19
89

20
00

20
24

Bilimsel Çalışmalarımın Başlaması

Bir Evde Dört Ayrı Nesil Yaşamamızın İlk Akademik Çalışmalarına Etkisi

Evimizde dört ayrı nesil iç içe yaşıyordu. Annem, evin düzenini sağlamakla yükümlüydü, geleneklere boyun eğmiş ve ailesinin tüm sıkıntıları ve sorunları altında hırpalanmıştı.

Osmanlı aile kültürü, bu kültürün kadın üzerindeki baskısı ve diğer aile özellikleri hakkında erken yaşta öğrendiklerim ilk akademik çalışmalarına yön verdi. Bu nedenle, ilk antropolojik çalışmalarım sırasında akrabalık ve evlilik düzenlerine esneklik getiren töreleri inceleyip, bu konularda makale ve kitaplar yazdım.

Bu çalışmalarımnda toplumların, bir taraftan kişilerin davranışlarını sınırlayan ve tanımlayan kurallar koyarken, diğer taraftan da bu kuralları kırabilecek yöntemleri geliştirdiğini gözlemlemiş ve görücü usulü evlenme geleneklerine dayanan, tabakalaşmış ve sınıf düzenini koruyan sistemlerin kız kaçırma, kaçışma veya oturma kalma gelenekleriyle kırılabildiğini göstermiştim. Yoksul köylüyü yoksul köylü ile evlenmeye zorlayan, sınıflar arası evliliklere engel olan toplumsal kuralların bir taraftan kişi özgürlüklerini sınırlarken diğer taraftan da sınıf düzeninin süre gelmesini sağladıklarını gösterdim.

Sosyal Yapının Esnek Yönlerine Duyduğum İlgi

Toplumlar bir yandan katı kurallar ortaya atar ve kişilerin elini kolunu aile, aşiret gibi baskılarıyla bağlarken, bir yandan da kişilere farklı pencereler açıp, sınıflar arası ilişkilere olanak tanıyan bazı çözümleri de töre

olarak geliştirebilmişlerdir. Türk toplumlarında yaygın bazı töreler asırlarca bu pencerelerin açık tutulmasını sağlamıştır. Örneğin, kız kaçırma ve otura kalma töreleri sınıf düzenini koruyucu, katı evlilik kurallarını kırabilen geleneklerdendir.

Özgürlükler mevcutsa bunlara gerek kalmaz, bu nedenle bu tür gelenekler, kişi özgürlüklerinin engellendiği ortamlarda daha işlevseldir. Örneğin, geleneklere daha bağlı Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki köylerde kişi davranışları daha yakinen izlenip, sınırlanırken büyük metropol alanlara yerleşmiş insanlar kendi tercihleri doğrultusunda davranabilirler. Bir başka deyişle, toplum ve aile baskısının daha az yoğun olduğu ortamlarda kişiler evlilik seçimlerini daha kolay yapar ve bu nedenle de geleneksel evlilik kurallarını değiştirmeye zorlanmazlar.

Bugün bile kız kaçırma yöntemiyle evlenen gençler ülkenin örf ve adetlere daha sıkı sıkıya bağlanmış kesimlerinden gelir.

Sanal Akrabalık: Kirvelik

Kirvelik üzerine ilk kitabımı 1974 yılında yayınladım. Daha sonra çeşitli baskılar yapan bu çalışmam, kendi alanında gerçekleştirilen ilk çalışmadır. Kirvelik çalışması kan akrabalığı ve hısımlık dışında kurulabilecek aile ilişkilerinin katı sosyal düzenlere yumuşak kurallar getirebileceğini ve akrabalıkla yaratılan tabakalaşmayı kırabileceğini göstermiştir. Bu nedenle kirveliği 'sanal' akrabalık olarak tarif etmiş ve sanki insanları akrabalık kadar yakınlaştırdığını göstermişim. Özellikle Kürt kökenli halk ile Türk halkının evlenmelerini ve bu yolla akrabalık ve hısımlık kurmalarını engelleyen yaygın bir toplumsal uygulamanın varlığına rağmen, bu bölgelerde yaşayan ailelerin kirvelik yoluyla sınıf ve etnik köken sınırlamalarının ötesine geçmesi sağlanabilmiştir.

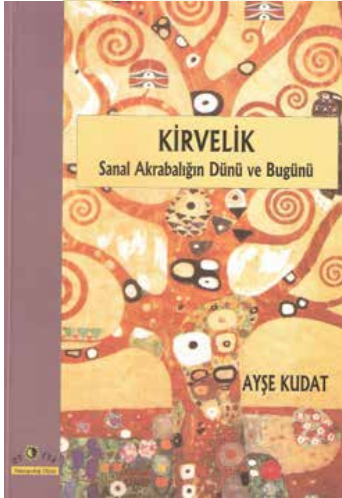
Kirvelik: Sanal Akrabalığın Dünü ve Bugünü

Otuz yıl sonra işi gücü bırakıp bu kitabı neden tekrar yazdım?

Ben, sanal akrabalık konusunda ilk makalemi 53, ilk kitabımı da 50 yıl önce yayınlamıştım. O sıralarda mafyanın Amerika'da artık modası geçmeye başlamış, mafya babaları vergi kaçakçılığından çoktan cezaevlerine kapatılmıştı. Japonya'da ise sanal akrabalığın sanayi sektörünün gelişmesine artık etkisi kalmamıştı. Hattâ mafya ile kalkıp oturan İtalya'da bile mafyanın etkisi çözülmeye başlamış, 'tanrı babalarının' pabucu dama atılmıştı.

Kirvelik, 'tanrı babalığı', 'vaftiz babalığı', 'isim babalığı' gibi bir sanal akrabalık olduğundan, o da çözülp gider diye düşünmüştüm. Onun için de kitabımın son bölümüne "Çözülüş" adını vermiştim. Büyük ölçüde de öyle oldu, kirvelik bağları eskiden olduğu gibi ciddiye alınmamaya başlandı. Öte yandan da inanan inanmayan kirvelige saygı duymaya devam etti, geleneklere bağlılık bir anda ülkeden çıkıp gitmedi. Aslında bir zamanlar son derece bölgesel olan kirvelik geleneği iç göç nedeniyle İstanbul'a bile yayıldı. Hattâ "Alamancılarla" Kreuzberg köşelerine kadar gitti.

İkide bir gazetelerde haberler çıkar oldu. 'Parlamentar, kirvesine para vererek adam öldürmüş', 'Zenginini biri kirvesini rüşvet vermek için kullanmış', diye mafya türü haberlere sık rastlanır oldu. Hem de bu yazılar tirajlı gazetelerde çıktı. Oysa 30 yıl önce gazete taraması yapmış ve kirvelik konusunda haberlere rastlamamıştım. O konuda yazılmış bir dergi yazısı veya bilimsel bir araştırma da yoktu. Ben o zamanlar hem İngilizce hem de Türkçe yayınlar yaptıktan sonra Amerika'da binlerce antropoloğun katıldığı bir bilimsel konferansa gitmiş ve bu konferansta Türkiye üzerine yazıp çizen bir Amerikalı antropoloğun benim makalemi hiç değiştirmeden ve yayımladığım kitabı da ayrıntıyla kullanarak hiç utanmadan tebliğ olarak sunduğunu kendi ku-

laklarımla duymuştum. Türk sosyal bilimcilerinin kirvelik gibi önemli bir geleneğin üzerine eğilmediklerini tespit edince *'Ben yazmazsam kimse yazmayacak, belki de bu kez çözülecek, unutulup gidecek ve hatta küreselleşme tüm değerlerimizi silip süpürecek'*, düşüncesiyle bu konuda ikinci bir kitabı 30 yıl sonra ve o süre içindeki değişimleri de inceleyerek tekrar yazmaya karar verdim. Bu kararım da başka etmenler de oldu.

1964 yılında başlayarak bugüne kadar birçok araştırma beni Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya götürdü. 1960 ve 1970'lerde çalıştığım bu yörelerde, 1990'larda Dünya Bankası'nda çalışırken ve 2000'lerde kendi şirketimi kurduktan sonra, araştırma yapmaya devam ettim. Her gidişimde kirvelik konusunda veri toplamayı unuttum. Kirvelik konusunda konuşmalarımı kimse yadırgamıyor, hattâ bir kez konuştuğum insanlar sonradan beni bulup yeni bilgiler getiriyordu. Gözlemlerim kirveliliğin süregelen ve özellikle Kürtçe konuşulan yörelerde önemini yitirmemiş bir gelenek olduğunu vurguluyordu. Küreselleşme, *'modernleşme'*, iç ve dış göçe rağmen bu gelenek ve kirvelik ilişkileri önemlerini yitirmemişti. Toplumsal birçok değer yok olduğu günümüzde, kirvelik töresinin yerini koruması önemliydi. Doğu Anadolu insanı nereye giderse gitsin gerçek malı, mülkü parasal değildi ve ne kadar zenginleşirse zenginleşsin, göreceli olarak mal mülk açısından yoksuldu. Onların gerçek zenginlikleri sosyal sermayelerinden kaynaklanıyordu. Nereye göç ederlerse etsinler insan ilişkilerine önem veriyorlar ve akrabaları, kirveleri, hemşerileri, arkadaşları ve dostlarıyla dayanışmayı sürdürüyorlardı.

1980'lerden sonra fazla uğraşmadığım *'Avrupa'ya İşgücü Göçü'* konusunda yapılan bir seminere çağırılmıştım. Bu seminerde Fransız bir sosyal bilimci yanıma geldi ve *'Türkiye'de kirvelik kitabınızdan bu yana gerçek anlamda antropolojik bir araştırma yapılmadı. Ama kitabınızın baskısı biteli 30 yıl olmuş, ben fotokopisini derslerimde talebelerime dağıtıyorum'*, dedi. Şaşırdım. Önce işgücü göçünü tartıştığımız bir konferansla kirveliliğin ilgisini kuramadım. Sonra da Fransız bir profesörün, Türkçe bir kitabı talebelerine neden dağıttığını anlamadım. Ben birçok ihtimali kafamdan geçirirken profesör çaktı gitti. Besbelli fazla akıllı olmadığımı düşündü. Ama söyledikleri beni etkiledi. *'Şayet Fransa'da okunuyorsa Türkiye'de geleneklerimizi okumak isteyenler olabilir'*, diye düşündüm. Rastlantı sonucu internet kullanımı başladıktan sonra insanlar beni buldu, yazıp kitabımı istediler. Ayrıca, sosyal sermaye konusunda da son on yıldır çok önemli kuramlar geliştirildi. Bunları özetleyip, kirveliliğe bir de o açıdan bakmak gerekli oldu. Bu kitabı yeniden yazmamın nedenleri bunlardı.

Kız Kaçırma ya da Kaçırılma: Türk Köylülerinin Evliliklerinde Kurumsal Katılık ve Bireysel Bir Girişim

Kız kaçırma ve kirvelik gibi çalışmaların antropologların ve özellikle etnografların kurallara dayanan sosyal yapı tanımlamalarına bir alternatif yaratmıştır. Katı sosyal düzenlerin bile kendi içlerinde kırılma imkânlarını sakladıklarını ve ne kadar tabakalaşmış, ne kadar sınıf düzenine bağlı olurlarsa olsunlar, toplumların esneklik getirici unsurlar ve yöntemler yarattıklarını göstermiştir.

Elazığ'a gittiğim dönemde, Anadolu'da, asırlardır devam eden gelenekleri gözlemleme fırsatım oldu. Bunlardan biri kız kaçırma ya da kızın kendi isteği ile kaçmasıydı. Mevcut evlilik sisteminin katı bir yapısı vardı. Evlilikler, sadece evlenilecek kişilerin değil, geniş ailenin onayıyla mümkün olurdu. Aileler, sosyal statü farklılıkları, aile arasındaki ilişkiler gibi nedenlerle kızlarını herkesle evlendirmek istemezlerdi. Bu durumlarda sosyal ve ekonomik olarak evlenme fırsatı bulamayan kişiler genellikle başlangıçta hoş karşılanmayan bir yola başvururlar. Evlenmesine izin verilmeyen kızı kaçırlırlar ya da kız, kaçırılma görüntüsü vererek kendi rızasıyla kaçabilir.

— Doktora yaptığım Elazığ köyünün ağası

Kaçırılma durumunda, önemli olan kızın bekaretinin alınmasıdır. Bakire olmayan kız, artık eskisi kadar kolayca talip bulamayacağı için kaçırılan kişinin eşi olarak kalır. Dolayısıyla kaçırma ya da kaçırılma, olumlu sonuç verir. Bu durum jandarmaya şikayet edilir ancak kız, genellikle oğlanın tarafını tuttuğu için bu şikayet herhangi bir sonuç vermez. Temelinde erkeğin başlık parasını ödeyememesi, iki aile arasındaki sorunlar ya da kızın kuzenlerden biriyle evlendirilmesinin planlanması olan kız kaçırma, genellikle kızın değil, ailenin söz hakkı bulunmaktadır. Bazı durumlarda kızın ailesi evliliğe rıza göstermediği gibi, erkeğin ailesinin de evliliğe rıza göstermediği durumlar da bulunmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılması için aile kararlarının önemini gösteren bir model geliştirilmiştir. Gelin, gelinin ailesi, damat, damadın ailesi olmak üzere dört karar vericinin olduğu bu durumda, evlenmeye evet diyenler (1), hayır diyenler ise (0) ile gösterilmiştir. Toplam 16 farklı kararın söz konusu olduğu model aşağıda verilmiştir.

(1) 0 0 0 0	(5) 0 1 0 0	(9) 1 0 0 0	(13) 1 1 0 0
(2) 0 0 0 1	(6) 0 1 0 1	(10) 1 0 0 1	(14) 1 1 0 1
(3) 0 0 1 0	(7) 0 1 1 0	(11) 1 0 1 0	(15) 1 1 1 0
(4) 0 0 1 1	(8) 0 1 1 1	(12) 1 0 1 1	(16) 1 1 1 1

Feodal ilişkilerin egemen olduğu kırsal kesimde, evlilik sistemindeki katılıkları yumuşatmaya, bireyler için sosyal olarak kabul edilen eş adaylarının yelpazesini genişletmeye yardımcı olur.

Harvard Yıllarında Başlayan ve Dünyayı Sarsan Olayların Çalışmalarına Etkisi

Amerika'ya gittiğim 1966 yılında, ülke bir taraftan ırkçılık sorunları diğer taraftan Vietnam Savaşı karşıtı protesto hareketleri ile sarsılmaktaydı. Haziran 1967'de Florida'da Martin Chambers adındaki bir siyahinin polis tarafından öldürülmesini izleyen ayaklanmalar günlerce sürdü. Daha sonra, 12 Temmuz'da, bir taksi şoförünün bir siyahiyi öldürmesi nedeniyle patlak veren olaylar da uzun sürdü ve o ay içerisinde gün aşırı meydana gelen ayaklanmalarda siyahların hakları savunulurken çok sayıda insan öldü. 23 Temmuz'da Detroit'te siyahilerin oturduğu mahallelerde başlayan ayaklanmalar 43 ölü, 342 yaralı ve 1.400 binanın yakılmasıyla sonuçlandı. Aynı yılın ikinci yarısında başlayan Vietnam Savaşı karşıtı eylemler ise on binlerce insanı sokaklara dökmüştü. Zamanın Başkanı Johnson, Vietnam'daki Amerikan askerlerinin sayılarını dondurmak ve Kuzey Vietnam'ı bombalamayı durdurarak savaşı Güney Vietnam'a kaydırmak isteyen Mc Namara'yı görevinden alarak Dünya Bankası'nın başına getirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen 30 yılda kapitalizm altın çağını yaşamış, Amerika dünya ekonomisinden büyük pay almış, fakat Avrupa'da kapitalist sistemin sınırları zorlanmaya başlamıştı. O zamanlar, Üçüncü Dünya Ülkeleri denilen ülkeler Yeni Uluslararası Ekonomik Düzeni ve küreselleşmeye başlayan dünya ekonomik düzenini sorgulamaya başlamıştı. Ülkeler içerisinde ve küresel düzeyde ortaya çıkan ekonomik ve siyasal gelişmeler sonucu 1950'li yıllar sonunda kapitalizm değişti, sömürgecilik tasfiye edildi ve dünya pazarı küresel bir boyut kazandı. 'Meksika Devrimi'nin bir yalan olduğu ortaya çıktı ve Latin Amerika ülkeleri birbiri ardından ekonomik darboğazlara girdi. Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde ve Amerika'da işsizlik yükseldi, ekonomi bozuldu. 1967'de, önce İngiltere ve arkasından birçok ülke devalüasyon yaptı. Birbiri ardından İngiltere ve Amerika ücretleri dondurmaya, harcamaları kısımaya başladı.

Mayıs 1968'de işçiler, birçok ülkede, sermaye düzenine karşı yeni bir tavır aldı. Dünya ülkelerinin arka arkaya ekonomik sorunlar yaşamaya başlaması kitlelerin toplumsal kuralları sorgulama sürecini hızlandırdı; hem kapitalist hem de sosyalist düzen sorgulandı. O yıl, Prag'a Sovyet tankları girdi, Polonya'da başlayan olaylar komünist sistemin yıkılmasında etkin oldu, Çin'deki 'kültür devrimi' ilgi çekti ve Bolivya dağlarında vurulan Che Guevara, Küba Devrimi ve Fidel Castro efsanesini yaygınlaştırdı. 1948'de İsrail tarafından vatanlarından kovulan Filistinliler 60'lı yıllarda gerilla mücadelesi başlattı.

Amerika'da, siyahlar haklarını genişletme eylemlerini yoğunlaştırdı. Siyahların medenî hak talebi ülkeyi yıllarca sarstı. Hareketin pasifist kanadının başını çeken Martin Luther King 1968'de bir suikaste kurban gitti. Devrimci kanaat önderi, siyahî Müslüman Malcolm X daha önce öldürülmüştü. Devrimci Kara Panter Partisi 1966'da kurularak Amerikan kültürünü eleştiren eylemler düzenledi. Robert Kennedy öldürüldü. Bunca siyasal karışıklık arasında insanoğlu bir de aya ayak bastı.

Fransa'dan başlayarak Avrupa üniversitelerinde işgal ve boykot hareketleri yaygınlaşmaya başladı. Yine Fransa'dan başlayan öğrenci hareketi işçilere de sıçradı, grevler hayatı felce uğrattı ve 1968 "başkaldırı yılı" olarak tanımlandı. Avrupa'da yaşanan gençlik olayları Türkiye'deki 68 kuşağını da etkiledi. O yılın Nisan ayında düzenlenen bir miting millî ve demokratik bir güç birliği yarattı. 1968 gençlik hareketi sırasında, Dev-Genç kuruldu ve ilk geniş çaplı eylemini Ankara'da gerçekleştirdi. Millî cephe politikası ve eylemci çizgi yayıldı. Yıl ortasından itibaren, NATO'ya Hayır Hattası, üniversite işgalleri ve 6. Filo'ya karşı protestolar düzenlendi.

Türkiye, 1950'lerden sonra ekonomik ve toplumsal yapısında önemli değişmelere sahne oldu. Türkiye ekonomisinde oluşan bu değişiklik farklı bir toplumsal yapı-

lanmayı zorlar oldu. Köyden kente göç hızlandı ve bu olgu türlü sorunları beraberinde getirdi. İktidarın ABD ile olan yakınlaşması ve bağımsızlığa ters düşen siyasî tutumu memnuniyetsizlik yarattı. Kıbrıs kapsamında yanlış bulunan Amerikan tutumu, tek taraflı İsrail tavrı ve İsrail-Arap Savaşı, o dönemde Amerikan karşıtı düşüncelerin gelişmesine zemin hazırladı. Altıncı Filo dâhil Amerikan askerî, sivil yardımı ve desteği reddedildi.

O dönemde Türkiye’de sol, dünyadaki diğer gelişmelerden esinlenerek, üretici güçleri geliştirmeyi hedef aldı. Sovyet devrimi hızlı sanayileşmeyi gerçekleştiriyor; ama buna önyak olan Stalin’in katliamlarından söz edilmiyordu. Üçüncü dünya ülkeleri sanayi ülkesi olmaya özeniyorlardı. Çin Halk Cumhuriyeti sanayileşmede büyük bir başarı kaydetmemekle birlikte aşırı yoksulluğa karşı savaşı bir dereceye kadar kazanmış ve herhalde bu başarısından dolayı olacak ki, Mao’nun aç bırakarak kitle katliamı yapması gözlerden kaçmıştı. Türkiye’de sanayileşme çabası içindeydi ve sol dâhil tüm kesimler bunu devletçi bir kalkınma stratejisiyle gerçekleştirmek istiyordu. Aynı yıllarda ayaklanan Batı ülkelerinin gençleriye devletin elini ekonomiden çekmesini talep ediyordu.

Türkiye’de önce Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve ardından Milliyetçi Hareket Partisi, yükselen sola karşı bir baraj oluşturmak amacıyla paramiliter sivil güçleri örgütlemeye girişti. Önceleri ülkücü denen gençler ve dinci hareketler barışçıl yöntemlerle, taşranın modernleşmeye karşı muhafazakâr tepkisini gösterirken, Dev-Genç’in silahlanmayı savunması ve 1968’de Türkiye İşçi Partisi’nden kopmaların oluşturduğu Millî Demokratik Devrimci Hareketi’nin ön plâna çıkması ülkücü saflarının silahlanmasına bahane oldu.

Üniversitedeki taşralı gençlerin bir bölümü ise sol akımları yeğleyerek öğrenci kuruluşlarının ‘devrimci’ kanadını destekledi. O yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi’nde yaptığım saha araştırmaları sırasında ‘ülkücü’ gençlerin yaygın etkisini gözlemlem mümkün olmuştu.

Kürt Halkının Sorunlarına İlgimin Başlangıcı

68 kuşağının Türkiye’deki uzantısını Deniz Gezmiş, Mahir Çayan, İbrahim Kaypakkaya, Ulaş Bardakçı, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan gibi sol içinde çeşitli fraksiyonlara ayrılan önder devrimciler ve diğer eylemci öğrenciler oluşturdu. Mahir Çayan önderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi silahlı mücadele kararı aldı; Deniz Gezmiş önderliğindeki hareket ise silahtan uzak durdu. O yıl

başlayarak oluşan şiddet eylemleri 1971 yılı askerî muhtırası sonrası idamlara yol açtı.

Haziran 1968'de Ankara'da talebe haklarını savunan bir isyan başladı ve bir ay önce Paris'te başlatılan hareketten de etkilenerek, kısa sürede talebelerden siyasi grupların eline geçti. Sola, Leninist-Stalinist ve millî bir anlayış hâkim oldu. Örneğin, Deniz Gezmiş ve arkadaşları devrimci eylemciliklerini yurtseverlikle birlikte yürütmeyi amaçladı.

Paris'te olduğu gibi, Türkiye'de de 68 yılında yaşanan olayların işçi hareketi üzerinde kültür ve bilinç etkisi oldu. Devrimci gençler, toprak işgallerine katılmak ya da üreticilerin ürün fiyatlarının yükseltilmesine omuz vermek için köylere dağıldı. Üretici köylü hareketi böylece gelişti ve bu hareket 1970 yazında ülkeyi sarstı. Üniversite öğrencilerinin işgallerinden etkilenen fabrika işgalleri dönemi yaşandı ve 1968-1969 yıllarında Akiş Dokuma, Altınel Pres, Bell Kimya, Çelik Halat, Deniz Nakliyat, Alpagut Kömür İşletmesi ve bunlar gibi 20 işletme işçilerce işgal edildi. Bu işgallerin nedeni siyasal değil, işyeri koşullarını ve işçilerin konumlarını iyileştirmekti. Örneğin, Alpagut Kömür İşletmesi'nde çalışan 786 işçi, ücretlerini aylarca alamayınca 1969 yılı Haziran-Temmuz aylarında üretime ve yönetime el koyarak, satıştan elde ettikleri gelire işçi alacaklarını ödediler.

1960'lar aynı zamanda bir Kürt Rönesansı idi. Röportajlar, filmler ve çeşitli yayınlar bu soruna eğilmeye başlamıştı. 1968 yılı Kürt sorununun anlaşılmasına katkı yapmakla birlikte, o yılın sonuna doğru milliyetçilik yaygınlaştı ve Türk ve Kürt halkı kendi düzenlerine geri itildi. Bunun sonucu olarak da yoksul köylülerin toprak mücadelesi ertelendi ve köylülerin kendi kökenlerinden olan ağalara daha sıkı bağlanmaları önerildi.

Cuntacılık, 1960 darbesinden cesaret alıp, ülkede gelişen anti-emperyalist ve milliyetçi eğilimden yararlandı. Millî Demokratik Devrimciliğin 1968'de sola hâkim olması cuntacılığın uzun süre sağ kalmasına yaradı. Cuntacılığın daha ilerideki yıllarda güçlenme eğilimleri göstermesi, benim Türkiye'den ve üniversiteden ayrılarak, on yıla yakın bir süre Afrika'da çalışmaya karar verme sebeplerimden biri oldu.

Siyasal Antropoloji Konularında Zorlanmam

Amerika'da 1969 yılı Vietnam Savaşı'nın dönüm noktasıydı. Amerikan halkı artık savaşın sonunun gelmeyeceğini anlamış, sokaklar gösterilerden geçilmez hale gel-

mişti. Savaşta kullanılan yöntemlerin televizyon kanallarında gösterilmesi, 1968'de gerçekleştirilen bir toplu katliamın açığa çıkması ve sürekli başarısızlık, savaş karşıtı eylemlere ivme kazandırmıştı. Vietnam'da savaşan askerler ve üniversite gençleri yaygın biçimde uyuşturucu kullanıyor ve Nixon Doktrini denilen, savaş Güney Vietnamlılara bırakarak Amerika'yı battığı çukurdan kurtarma amacı, rastgele bombalamaları zirveye taşıyordu. Kuzey ve Güney Vietnam'a yapılan etkisiz hava taarruzları, Kamboçya'daki Vietnam üslerinin bombalanması, başarısız Laos çıkarmaları ve Hamburger Hill çatışmasındaki yenilgi nihayet bir kısım Amerikan askerinin geri çekilmesiyle sonuçlandı. Ayrıca, 200 bin kapasitesi olan Woodstock çiftliğine 500 bin gencin toplanarak bir taraftan LSD (Lizerjik asit dietilamidi), diğer taraftan marihuana kullanarak savaşı protesto etmeleri ve bu konserin tüm ülkede olay yaratması devlete karşı duyulan saygıyı bitiriyordu.

Türkiye'de 1969 yılında öğrenci hareketleri giderek arttı. 6 Ocak'ta ABD Büyükelçisi'nin makam arabası Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) bahçesinde öğrenciler tarafından yakıldı. Şubat başında tekrar İstanbul Boğazı'na gelen Amerikan 6. Filosu'nu protesto gösterileri karşıladı, yaralananlar oldu. Tekrarlanan 6. Filo protestolarında iki kişi öldü, onlarca kişi yaralandı. Nisan ayından itibaren, İstanbul Üniversitesi öğrencileri rektörlük binasını işgal etti, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri de fakülteyi işgal etti ve okul Ekim ayına kadar kapatıldı. Hukuk Fakültesi bir hafta süreyle kapatıldı. Yargıtay Başkanı'nın cenaze töreninde büyük olaylar çıktı. Mayıs sonunda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi işgal edildi, üniversite kapatıldı ve savcılık üniversitede arama yaptı. Haziran'da İstanbul Üniversitesi'nde sınavlar yapılamadı. Öğrenciler polisle çatıştı ve üniversite süresiz kapatıldı. Aynı ay, öğrenci olayları Ankara'da tekrar başladı. Artan öğrenci olayları üzerine Ege Üniversitesi süresiz tatil edildi. Ağustos ayında, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi işgal edildi. Ardından da İstanbul'da Işık Mühendislik ve Mimarlık Özel Yüksek Okulu'nda öğrenciler çatıştı, bir öğrenci öldü, onlarcası yaralandı.

İstanbul'da Millî Türk Talebe Birliği'nin Cağaloğlu'ndaki binasında bomba patladı ve bir kişi öldü. Aynı ay ODTÜ'de sağcı ve solcu öğrenciler çatıştı, ölen bir kişinin cenazesinde olaylar çıktı. O yılın Ekim ayında yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi (AP) 260 ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 144 milletvekili çıkardı. Bazı öğrenci dernekleri seçim sonrası kapatıldı. Aralık'ta İstanbul'da Yıldız Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde arka arkaya çıkan çatışmalarda öğrenciler öldü. Yıl sonunda Türkiye Öğretmenler Sendikası ve İlk-Sen'in ortaklaşa düzenledikleri 'öğretmen boykotu' başladı ve hükümet, TRT'ye yayın yasağı koydu.

Dünyada ilerici hareketlerin yükseldiği, kitle eylemlerinin yaygınlaştığı bir dönemde; Türkiye'de 1965 genel seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi (TİP) oyların yüzde

3'ünü alarak 15 milletvekili çıkarmıştı. 13 Şubat 1967 tarihinde Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulması da önemli bir dönüm noktasıydı. Üye işçilerin sayısı 1965'te 3 milyondan 1970'te 4,5 milyona çıktı. Yasal grevlere katılan işçi sayısı 1970 yılında 21 bin oldu. Dünyada ve Türkiye'de artan toplumsal tansiyon, DİSK'e karşı saldırıları arttırdı. Sonraları, sendika kanunu değişikliğiyle DİSK'i etkisiz hale getirilmesi amaçlandı. Buna rağmen, 1970 yılının 15-16 Haziran günleri, İstanbul ve Kocaeli'nde, o güne kadar benzeri görülmemiş bir işçi eylemliliği yaşandı ve 75 bin dolayında işçi, işyeri sorunlarını bir kenara bırakarak bir araya geldi. Bu eylem sırasında ilan edilen sıkıyönetim döneminde 4 binin üstünde işçi önderi işten atıldı.

Özetlediğim ve önemli ortak yanları olan bu olaylar, o yıllarda Türkiye ve Amerika arasında gelip gitmem nedeniyle beni çeşitli açılardan etkiledi. Bütün bu olaylar olurken, dünya ayağa kalkmışken, 1971 muhtırası yaklaşmış, talebe ve işçi saldırıya uğrarken mücadeleye katılmak ve bu konular üzerine araştırma yapma gerekliliğini hissediyor ama gerçekleştiriyordum. Girip çıktığım dersler olayları anlamama yardımcı olmuyordu. Örneğin, Kongo'da mensupları elle sayılacak kadar az sayıdaki Kung kabilesinin avcılığın yanında mongongo meyvesi toplamasının beslenme üzerindeki etkilerini öğrenmemin de yararını göremiyordum.

Daha kötüsü birkaç siyasal bilim dersi almış, medyanın nasıl işlediğini öğrenmiş, fakat bunları güncel olaylarla birleştirememiştim. Doktora tezimin konusu siyasal güç olmasına rağmen araştırmam ve yazmam gereken konu neredeyse boşlukta kalıyor, kitleleri saran sorunlara değinmiyordu; bunu nasıl yapacağımı pek düşünmüyorum, düşündüğümde de bir cevap bulamıyordum. Amerika'da kaldığım aylarda siyahların, talebelerin veya kadınların ayaklanmalarını görüyor ve çoğu kez bunlara katılıyordum. Türkiye'de gelişen Amerikan karşıtlığını anlıyor, bir yandan da biri Orta Anadolu'da diğeri Doğu Anadolu'da iki köyde, türlü siyasî güç ölçme yöntemlerini kullanarak, bir yandan karmaşık istatistiksel modelleri kullanıp, diğertaraf-tan örnek olay ve benzeri nitel yöntemleri deniyor ve kullandığım kavram, yöntem ve kuramları değerlendirmeye çalışıyordum. Sonuçta, siyasal güç yapısını ortaya çıkarmak ve siyasal sisteme katılan aktörlerin güçlerini ölçebilmek için yapmadığım kalmamış ve doktora tezimi başarıyla bitirmiştim.

Doktora çalışmam bu relativist, görelilik yaklaşımının bir ürünüydü. Bu çalışmalar iki ayrı köyün siyasal güç yapısını karşılaştırırken, bu gücü ölçmek için kullanılan sosyal bilim yöntemlerinin her birinin farklı bir yapıya işaret ettiğini göstermişti. Aynı zamanda siyasal güç yapısının belirginleşmiş, kristalleşmiş yapılarda nasıl ölçülürse ölçüsün, hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın aynı sonucu vermesine karşın, bu yapının belirgin olmadığı durumlarda farklı yöntemlerin bir köyün güç

yapısını farklı tanımladığını da ortaya koymuştu. Ağa köyü olan bir köyde kullandığım siyasal güç ölçme yöntemlerinin ortaya çıkardığı sistem tek ve belirgindi. Oysa, ağalık düzeninin olmadığı köyde farklı yöntemler farklı güç yapılarını ortaya çıkarıyordu.

“

Tez olarak da siyasal gücün tekelleştiği, az veya tek elde toplandığı yapılar için hangi kuram, kavram ve yöntem kullanılırsa kullanılsın aynı sonuca varmamıza karşın, tekelleşmenin olmadığı, örneğin demokratik düzenlerde farklı yaklaşımların (kuram ve yöntemlerin) birbirinden çok farklı siyasal sistemleri ve aktörleri ortaya çıkaracağını ileri sürmüştüm.

”

Çalıştığım köylerden birinde toprakların çoğu tek bir ağa ailesine aitti; bu ailenin büyük bir serveti vardı ve gerektiğinde mağdur köylülere yardım ederek onların siyasal desteğini sağlayabiliyordu. Bu Kürt köyünde aile üyeleri dışında hiçbir Türk yaşamıyordu. Köylülerle evlilik ilişkilerine girilmemekle birlikte, her aile ile kirvelik ilişkisi kuruluyordu. Bu ağa aynı zamanda Adalet Partisi il başkanlığını yapıyordu.

Eğitimi ise herkesinkinden yüksekti. Köy içindeki inkâr edilemeyecek siyasi nüfuzu, il ve ülke düzeyindeki siyasi başarıyla birleşiyor ve hangi yöntemle ölçülürse llsn, bu ağa dışında, ister muhtar ister ğretmen olsun, siyasi gücü olan bir kişinin varlığı tanınmıyordu. Diğer köyde ise her aile bir diğerinden daha yoksul, daha az topraklı ve daha cahildi. Kirvelik ve benzeri ilişkiler bilinmiyor, evliliklerin çoğu köy içi ve yakınlarında uzak akrabalar arasında yapılıyordu; hısımlık yoluyla nüfuzunu artıran yoktu. Siyasi gücü ölçmek için seçilen yöntemler farklı aktörleri işaret etmekle beraber, hiçbir yöntem belirgin bir siyasi yapıya işaret etmiyordu. Ayrıca hiç kimse köy, ile, il veya ülke düzeyinde siyasete katılmıyor ve ilgilenmiyordu.

— Doktora tezim için alıştığım Ankara köyü - 1968

O günlerde üşenmeden yaptığım yüzlerce anket, bitmez tükenmez istatistik analizleri, uzun uzun yapılan görüşmeler ve bunları kullanarak yapılan nitel ve nicel ölçümler sonucu sosyal bilim dallarında bilinen birçok saha araştırması yöntemini kullanmış ve bunların nasıl kullanıldığını öğrenmiştim; ama vardığım sonucun yukarıda özetlediğim önemli gelişmelerle ilgisi olmadığı gibi, o olayları daha iyi anlayabilecek ipuçlarını da vermemişti.

Bugün aynı araştırmayı yapmam istense sonucunun açık ve seçik biçimde görüleceği bir uğraşa girmem ve onca uğraşı sonucu ortaya çıkan sonuçlara birkaç günlük bir saha araştırması sonunda varabilirim.

Tanıdığım birçok antropolog, doktora tezlerini bitirdikten sonra uzun zaman harcayarak tezlerini okunabilir bir kitap haline getirmek için çaba harcamıştır. Ben saha çalışmalarıma başladığımda, American Anthropologist gibi dergilerde 'Türkiye köylerinde siyasal yapı' ve benzeri konularda makaleler yayımlamıştım. Bu tür yayınlar doktora derecesi alabilmek için şart koşuluyordu. Doktora tezimi bitirdikten sonra geriye bakmadım ve bu tezi kitap haline dnştrmedim. Buna zaman ayırıyordum belki de ilginç bir yayın hazırlayabilirdim; ama o dönemde bunu istemedim, daha sonraları da zamanım olmadı. İçinde yaşadığım siyasi olayları daha iyi anlamama yardımcı olmamakla birlikte, doktora yapmamın bana kazandırdığı iki önemli beceri oldu: İyi bir saha araştırmacısı oldum ve araştırma yöntemlerini öğrendim. Doktora çalışmamı izleyen yıllarda bu becerilerim bana birçok sahada araştırma ve iş imkânı yarattı.

Radikal Feminizmin İkinci Doğuşu

Yine 1968'de yoğunlaşarak, Batı ve özellikle Amerika'da yeni bir feminist dalga hüküm sürerken, Türkiye'deki sol gruplar, örneğin İşçi-Köylü gazetesi, "mini eteklilerle" gazete satılmasına karşı geldi. Sol, farklı bir sembolik yaklaşımla, kadın-erkek eşitliğine karşı olduğunu belirtti ve bu yaklaşımla taşralı kesimi yanında tutmayı amaçladı. Batı'nın Hippy yaklaşımı, 'savaşma seviş' gibi sloganlarından tutun da giyinişlerine kadar tüm davranışları o dönemin Türkiye'sinde yaygın 'devrimci' görüşe aykırı düştü.

1968 başında oluşan birçok olay radikal veya devrimci akımlara yol açtı. Örneğin Amerika'da Şubat ayı başında, Güney'de bir üniversitede, polis üç siyahi öğrenciyi öldürdü ve otuz kadarını da yaraladı. Aradan iki ay geçmeden Martin Luther King öldürüldü. Büyük siyasal dalgalar yaratan bu olayı Robert Kennedy'nin vurulması izledi. Ağustos ayında Chicago'da yapılan Demokrat Parti Kongresi sırasında hem polis hem de öğrenciler gösteri yaptı. O yılın ortalarında Batı'yı saran öğrenci hareketleri 'yeni sol' olarak şekillenmeye başladı.

1960'ların sonlarına doğru, Amerika ve Avrupa'da yeniden canlanan feminist hareket, 1968'de hareketlenen siyahların özgürlük savaşıyla Vietnam Savaşı'na karşı ayaklanmaların ortaya çıkardığı toplumsal değişim taleplerinin oluşturduğu ortamdan yararlandı. Amerika'da 1968'de hızlanan feminist hareket kısa sürede diğer ülkelere de yayıldı. Dünya yüzüne Women's Lib (Liberation) adıyla yayılan bu akım, Batı'da oluşan radikal erkek öğrenci hareketi sayesinde şekillendi. Amerika'da 1968 yılının sonuna doğru 37 eyaletten çok sayıda ve Kanada'dan 200 kadın ilk Women's Lib Konferansı'nı düzenledi. Kürtaj konusuna değinmek istemeyen kadınlar ise Kadın Eşitliği Aksiyon Ligi'nı kurdu.

Feminist hareket, doğuşundan itibaren kadınların güç ve söz birliği yapmasına büyük önem verdi. Ne var ki 1980'lerin sonuna ve 1990'lara kadar yoksul ve/veya siyah kadınların özel sorunlarına eğilemedi. Aynı şekilde geri kalmış ülke kadınlarının da sorunlarına farklı bir açıdan bakılmadı. Dinî inançların kadının toplumdaki konumuna etkisi ise uzun yıllar kimseyi fazla ilgilendirmedi.

'Kız kardeşlik' (sisterhood) yaklaşımı, orta sınıf beyaz kadın hakları savunucularını, uzun süre diğer kadınların sorunlarının farklı olabileceğine inandıramadı. Buna rağmen, diğer ülkelerdeki gelişmeler kadın hareketini küresel düzeye çıkardı.

Batı'da feminist hareket iki ayrı yönde ilerleme yaptı; ilk olarak İngiltere'de oluşan sosyalist-feminist hareket Marksist kuramlara dayanarak kadın ve sınıf ilişkisi üzerinde çalışırken, ABD'de yaygınlaşan 'kadın kültürü' yaklaşımı da kadın ve erkeğin ayrı dünyaları olduğu gerekçesiyle kadının özel ve kamu yaşamındaki yerini belirleyici incelemelere ağırlık verdi. Sosyalist-feministler sermayenin belirleyici rolünü ortaya çıkarmayı amaçlarken, ABD'deki kültür grubu ataerkil yapının insanlık tarihinin başlangıcından bu yana topluma egemen olduğunu savundu. Ayrı görüşlere rağmen, uluslararası konferanslar ve her tür bilgi alış-verişi kadın hareketini birleştirmeyi ve canlı tutmayı sağladı.

1968 yılının başında Birleşmiş Milletler Uluslararası İnsan Hakları Yılı'nı kutladığında, kadın haklarının savunulması ve kadın-erkek eşitliğinin yasal, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel düzeyde gerçekleşmesi için gerekli tedbirler vurgulandı. Siyah halkın eşitlik taleplerine kadın hakları katıldı. 'Cinsel politika' siyasal yaşamı şekillendirmeye ve erkek egemenliğini sorgulamaya başladı. Kadınlar yalnız 19. asırdaki seçme ve seçilme haklarıyla yetinmeyerek insan yaşamının her boyutunda eşitlik arar oldu. Bu dönemde kadın emeği Marksist felsefe doğrultusunda incelenmeye başlandı ve bu yaklaşım benim çok ilgimi çekti.

Hatta aradan on yıl geçtikten sonra öğretim üyesi olarak katıldığım Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde ilk verdiğim ders Cinsiyet Sosyolojisi olmuştu. O zamanlar toplumsal cinsiyet veya 'gender' kavramları henüz kullanılmaya başlanmamıştı. O dönemde, Türkiye'deki sol hareket taşraya hitap etmek için büyük titizlik gösterdiğinden ne feminizm ne de kadın hakları konusunda bir atılım yapabildi.

Kadın tarihi incelemeleri Batı ülkelerinin çoğunda yaygınlaştı ve kadın-erkek eşitsizliğine eğilen felsefe ve politika el ele yürütüldü. Tarih incelemeleri, kadının toplumdaki rolü, görüşleri, gücü ve ezilmişliğini farklı dönemlerde ortaya çıkarmaya başladı. Sosyolojik bir kavram olarak cinsiyetin (gender) bütünüyle toplumun yarattığı (tanımladığı) değerlerden oluştuğu ve kadınlık-erkeklik diye evrensel bir kavramın olmadığı vurgulandı. Zihni ve bedensel kadın-erkek farklılıklarının doğada değil, toplumda geliştirildiği ve çok erken yaşlardan başlayarak kızların (ve oğlanların) kendilerinden beklenildiği şekilde düşünüp davrandığı, ardı arkası gelmeyen incelemelerle doğrulandı.

Tarihin, güncel siyasal amaçlarla yorumlanması tehlikesini doğuran feminist yaklaşım, her şeye rağmen Batı kaynaklı toplum bilimlerinde önemli rol oynadı ve kadının siyasal gücünü önemli bir biçimde etkiledi. Birçok düşünür sosyal sınıfların yalnız sermaye ve işçi sınıfı arasındaki ilişkiyle değil, işçiler arasında ve cinsiyete dayalı iş bölümüyle de şekillendiğini gösterdi.

Feminist yaklaşım (ve daha dar anlamıyla toplum sorunlarına kadın-erkek ayrımcılığı açısından bakış), diğer sosyal ayrımların önemini de ortaya çıkardı. Böylece, ırk, ten rengi, yaş veya yoksulluğa dayalı eşitsizliklerin de tartışılması kaçınılmaz oldu. Belli ortamlarda, ırk farklılıklarının cinsiyete dayalı eşitsizliklerden daha bariz olabileceğine dikkat çekildi. Ayrıca, hem gelişmiş hem de kalkınan toplumlarda, bu sorunların irdelenmesi, araştırma ve uygulamaların temel unsuru haline geldi. Siyasal iradenin ve kurumsal yeni yapılanmanın bir sonucu da, sosyal bilimin politika, kalkınma stratejisi ve yatırım tasarımında daha belirgin bir katkısı olduğunun kabullenilmesiydi.

Kadın odaklı yaklaşımlar, Batı'da kadının ekonomik ve siyasal yaşama katkısını belgelemeyi ve bunun toplumsal kabulünü sağlayarak önyargıları silmeyi ve ayrımcılığı azaltmayı amaçlıyor ve bu amaca erişiyordu. Kalkınan ülkelerde ise, benzer bir genel amaç olmakla birlikte, ekonomik kalkınmaya verilen önem, kadının ekonomiye katkısını ortaya çıkarmayı öncelikli hale getiriyordu. Kalkınma odaklı kadın sorunları Batı gündeminde yeterli gelişme olduktan epey sonra oluştu.

Birleşmiş Milletlerin örgütlediği *Kadın: Kalkınma, Eşitlik ve Barış* adlı ilk Dünya Kadın Konferansı 1975 yılında gerçekleşti ve onu izleyen yıllarda kadının ev ve ülke ekonomisine katkısını ön plana çıkaracak yaklaşımlar geliştirildi. Bu gelişmelerin sonucu olarak da 1980'lerde başlayarak Kadın ve Kalkınma (Women and Development) adı verilen bir akım, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların gerek ulusal düzeyde sağladığı makro-ekonomik desteklerde gerekse sektör bazında proje kredilenmesinde kullanılmaya başladı. Giderek 'Kadın ve Kalkınma' (Women and Development-WAD) kavramı yerine 'Kalkınmada Kadın' (Women in Development-WID) konusuna önem verilmeye başlandı. Küçük de olsa bir grup kalkınma uzmanı, sosyal analizi ekonomik analizle eşdeğer tutmaya, yatırımlar ve bağışlar öncesi sosyal analiz yapılmasını şart koşmaya başladı.

1980'li ve 1990'lı yıllarda WID uzmanları ulusal ve uluslararası kuruluşlarda kolayca iş bulabilirken, 1990'ların ortasına doğru iş pazarındaki yerlerini kaybettiler. Onlar yerine, sosyal değerlendirme ve sosyal risk analizi yapan uzmanlar, cinsellik dâhil tüm sosyal dokuyu inceleyerek yatırımların amaçlarına uygun olarak tanımlanıp, uygulanabilmeleri için yol gösterir oldu. Buna paralel olarak, bazı kurumlar kadın-yoğun yaklaşımdan vazgeçmeyerek kalkınmada kadının rolü üzerinde durmak yerine kadın-erkek ilişkilerinin, yani toplumsal cinsiyetin (gender) ekonomi, politika ve yaşamın her boyutunda önemli olduğunu vurguladılar.

Ben de doktora sonrası çalışmalarımın başlayarak, öğretim görevlisi iken, Afrika'daki tüm çalışmalarımın ve Birleşmiş Milletler'in çeşitli kurumlarında çalışırken WID yaklaşımını elimden bırakmadım.

Kadın ve Kalkınma Konularına İlgimin Devamı

Yeri gelmişken, Kadın ve Kalkınma (WAD) veya Kalkınmada Kadın (WID) konusundaki çalışmalarımı burada kısaca özetlemeye çalışacağım. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu diğer çalışmalarına paralel yürüdüğünden, onları soyutlayarak özetlemekte yarar görüyorum. WID konularına, bazı istisnalar dışında, tüm çalışma yaşamımda sahip çıktım ve konut, altyapı, enerji, su, tarım ve benzeri sektörlerdeki çalışmalarımın vazgeçilmez bir parçası haline getirdim. Bu şekilde, kadın-yoğun çalışmalarım 1972 yılında başlayıp, benim feminist yaklaşımı bırakarak meninist bir yaklaşımı geliştirdiğim 2006 yılına kadar sürdü. Bu yıllar arasında kadın ve kalkınma konusunda kendime has, ilk kez benim geliştirdiğim, yoğun uğraşlarım oldu.

Batı felsefesi çizgisinde feminist veya kadın hakları savunucusu hiç olmadım. Tersine, kendime hep şu soruyu sordum: Geri kalmış ekonomilerin kalkınması kadına ve özellikle kadın emeğine odaklandığında başarı olasılığı artar mı? Afrika ülkelerinde, tarım sektöründe gelişme sağlamak için yapılan yatırımlar kadın odaklı olmazsa, başarı elde edilebilir mi? Sağlık sektöründe gelişme, kadınlar ve kız çocukları hedef alınmazsa, gerçekleşebilir mi? Su kaynakları ve bunların dağılımını düzenleyici yatırımlar, kadın emeğinin değeri ve bu emeğin alternatif kullanımı düşünülmmeden yapılabilir mi? Bu ve benzeri sorulara cevabım, kadın emeğinin etkin ve verimli bir şekilde seferber edilmediği kalkınma yatırımlarının başarısız olacağı idi.

Koordine ettiğim 1985 Birleşmiş Milletler Dünya Kadın Konferansı'na binlerce devlet başkanı ve milletvekili katıldı. Benim önerilerim neticesinde, ilk kez Kadın ve Kalkınma stratejileri içine endüstri, inşaat, altyapı, enerji, su gibi konulara odaklanıldı. Başarı elde edebilmenin ise, yalnız kadın öğretisini değil, sosyal yapıyı iyi anlamayı gerektirdiğini düşündüm. Kadın emeğinin nitelik ve niceliğini ortaya koymanın önemli olmakla birlikte ülke veya sektör düzeyinde ekonomik politika geliştirmeye veya yatırımcıyı yönlendirmeye yeterli olamayacağını savundum. Yapılması gereken, sosyal bilim yardımıyla, farklı sektörlerde kadın katılımının yaygınlığı ve niteliğini saptayarak, insan kaynaklarının (ve dolayısıyla kadın kaynağının) geliştirilmesi için gerekli ve incelenen kültüre uygun yaklaşımların tanımlanması idi. Ben de neredeyse yarım asır bunu gerçekleştirmeye çalıştım. Daha ileri bölümlerde anlatacağım gibi, Batı Berlin Karşılaştırmalı Sosyal Araştırma Merkezi'nde yöneticilik yapmaya zorlanmıştım. Bu görevi, Berlin ve diğer belli başlı endüstri merkezlerinde sayıları milyonları geçen 'misafir işçi'lerin sorunlarını incelemeyi 1972 yılında kabul ettim.

Türk, Yugoslav ve İtalyanların ağırlıklı olduğu yabancı işçi akımı o yıl zirveye ulaşmıştı. Çok sayıda işveren 1968-1972 dönemindeki işçi taleplerini kadın işçilere

odaklamış ve yapılacak işlerin onlar tarafından yapılmasından daha fazla verim alınacağını bildirmişti. Türk işçi ihracatı, 1968 yılında imzalanan resmi anlaşmalar çerçevesinde yürütülüyor ve birçok fabrika Türkiye'den gelen kadın işçilerle doluruyordu.

İlk akımla gelenler yatakhanelerde barındırılmakla birlikte, yabancı işçi talebinin büyümesi üzerine işçileri fabrikalara ait olan yurtlardan özel sektöre ait konutlara itmek gerekti. Bu nedenle 'aile birleşimi' adlı bir politika geliştirilerek çoğunluğu kadın olan işçilerin kocalarını işçi olarak getirmelerine izin verildi.

'Yabancı işçi' veya 'misafir işçi' diye adlandırılan insanlar, ırkçılık ve ayrımcılığın belirgin olduğu sözüm ona 'misafirperver' ülkelerin en kenar mahallelerindeki ve inanılmayacak kadar kötü konutlara itildiler. Araştırmalarım başladığım dönemde, kadın işçiler sayesinde kocaların iş bulabilmeleri ve Türkiye'nin ilk yıllardaki dışa göç akımının zaten gelişmiş olan Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşması nedeniyle, yeni bir siyaset oluşturmak gerekmişti.

Bu amaçla, geri kalmış Doğu ve Güneydoğu illerinden işçi sevkine başlanmıştı ve bunun sonucu olarak da çoğu kez köyünden hiç çıkmamış genç kadınlar dış ülkelerde para kazanarak aile reisi haline gelmişlerdi. Bu nedenle uluslararası işçi konusundaki araştırmaların kadın ögesini bir tarafa bırakmaları zordu. Buna rağmen, ne o zamanlar ne de aradan geçen onlarca yılda işçi göçü, kadın ve aile konusunda ciddi ve kapsamlı araştırmalar yapıldı veya ben görmedim. Bilim Merkezi'nde işe başladığımda, özellikle konut ve işgücü pazarlarına hâkim olan ayrımcılığı belgelemeyi ve Alman merkezî hükümetini ve yerel yönetimlerini daha 'misafirperver' yasalar ve politikalar geliştirmeye ikna etmeyi planladım ve beş-altı yıl süren araştırmalarımda, töre ve geleneklerine çok bağlı insanların, maddî imkânların doğması, ailelere para yağması ve kocaların eşleri sayesinde iş bulması sonucu son derece hızlı bir biçimde kadının toplumdaki yerini yeniden tanımlamasına tanık oldum.

Yamaklık Çalışması

Doktoramı aldıktan sonra MIT'de doktora sonrası bir çalışma yaparak kirvelik konusunda bir Türkçe kitapla bir-iki makale yayınladım. O yıllarda 'patron-client' adıyla yaygınlaşan bir konu siyasal bilimlere meşgul ediyordu. Maalesef bu kavramın Türkçesini bulmakta zorlanıyorum. Eğer birebir çeviri yapacak olursak patron-müşteri ilişkileri diyeceğimiz (ve böylece büsbütün anlaşılmaz hale getirebi-

leceğimiz) bu konu aslında siyasal yamaklık olarak tanımlanabilir. Yamaklık, bir siyasal düzendir ve tek başına veya diğer sistemlerle birlikte varolabilir.

Roma İmparatorluğu'nda belirgin olan bu düzen, birbirinden farklı ve çok sayıda ilişki ağından oluşmuştur. Siyasal etkinliği olan kişi farklı yamaklarla ilişki kurabilir ve aynı şekilde yamakların da birden fazla 'koruyucusu' veya patronu (ağası, işvereni vs.) olabilir.

Feodal düzenin temelinde yatan bu sistem, çağımızda örneğin, köylüyü birçok açıdan bağımlı kılarak ağalara siyasal güç sağlamaktadır. Japonya'da işyerleri ve fabrikalarda işçiyi işverene bağlayan bu töre, uzun süre sendikalaşmayı önlemiş ve işverene siyasal güç sağlamıştır. Genel olarak çağdaş dönemde 'patron' siyasete atılmış veya atılmak isteyen bir kişidir ve belli imtiyazlar karşılığında yamaklarından siyasi destek alır; feodal düzende ise başa geçmiş 'asil'in her türlü egemenliği vardır.

Patron ve yamağın ilişkileri karşılıklı çıkara dayanır. Bu tür siyasal düzenlerin feodal yapıları onların geri kalmışlığının simgesi olarak algılanır. Oysa, yamaklık ağları demokratik düzenlerde de var olabilir; bazı yamaklık ilişkileriye oy toplamak için planlı bir şekilde hayata geçirilir. Yamaklık insan ilişkilerine dayanır. Plan ve program geliştirerek ekonomik, yasal veya sosyal yapıda oluşturulacak bir düzenin savunulmasına dayanmaz. Onun yerine, yüz yüze geliştirilmiş ilişki ağları siyasetçiye destek hazırlar. Örneğin, bir siyasetçi hısım ve akrabalarından siyasî destek ister, onlar da kendi hısım ve akrabalarıyla irtibat kurarak destek ağını genişletirler.

Çağdaş demokrasilerin özellikle başlangıç dönemlerinde, yamaklık düzeninin en belirgin örneği, akrabalık ve hısmılık ağlarıdır; bu ağlar oy, bağış, destek toplamada kullanılır. Örneğin, büyük iş sahipleri çalıştırdıkları işçilerin ve onların hısım-akrabalarının siyasî desteğini alabilirler.

Yarım asır önce, 'demokratik düzene' ayak basılıp da oy toplama ön plana çıktığında, hısım-akrabalığa ek olarak Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu illerinde yaygın olan kirvelik ilişkileri oy toplamada etkin olmuştur. Yamaklık yapan her kirve, kendi hısım-akrabalarını ve kirvelerini harekete geçirmiş ve yörenin toprak ağaları ve diğer politika heveslileri oy toplayabilmek için bu sosyal kurumdan yararlanmıştı. Ayrıca, 1950-1980 arasında batı vilayetlerinden olan birçok siyasetçi de toplu (yani birçok çocuk için) sünnet törenleri düzenleyerek, yoksul ailelerin çocuklarına görkemli şöenler hazırlamış ve sonra da onlardan oy beklemiştir. O yılların siyaset yaşamında kirvelik, o bölgede geçerliliğini sürdüren diğer feodal ilişkilerle birlikte harekete geçirilmişti. Bu tür ilişkiler ve sosyal yaşamın siyasete etkisinin incelenmesi, bugün bile antropologlar için önemlidir.

Uluslararası Göçmen İşçiler için: Berlin

Berlin’de iş aramam ve yıllarca orada çalışmam her açıdan rastlantısal bir olguydu. Bu şehirde bir bilim merkezi kurulmasına karar verilmiş ve Alman Teknoloji ve Bilim Bakanlığı bu kuruluşu uluslararası bir yönetim merkeziyle (International Institute of Management-IIM) başlatmaya karar vermişti. MIT Sloan School of Management’ta öğretim görevlisi olan eşim ve yine öğretim görevlisi olan yakın bir arkadaşımızla iletişim kuran bakanlık, onlara iş önermişti. Ben Berlin’e giderek orada ne yapabileceğimi araştırarak ve bunun sonucuna göre eşim de kendisine yapılan teklifi kabul edip etmeyeceğine karar verecekti. Berlin’e gittiğimde Prof. Gerhard Mensch ile tanıştım. Kendisi o dönemde, onu daha sonra büyük bir üne kavuşturacak olan buluşlar (innovation) ve bunların yayılımı (diffusion) üzerinde çalışmakta ve ekonomik dalgalanmalarla buluşlar arasındaki ilişkileri tarihsel açıdan incelemekteydi.

O zamanlar henüz insanın evriminin paralel olgulardan oluşabileceği, yani dünyanın farklı yörelerinde farklı gelişimler sonucu bugün ‘insan’ dediğimiz yaratığın ortaya çıkışı belgelenmemişti. Yalnız, bir kez ‘insan’ ortaya çıktıktan sonra farklı yörelerde değişken koşullara ayak uydurduğu, türlü teknolojik ve örgütsel buluşlar ortaya çıkardığı ve bunları çeşitli yollarla dağıttığı düşünülmekteydi. Mensch’in araştırmalarında ona yardımcı olabileceğime ikimiz de inanmıştık. Bu nedenle, kısa süre içinde IIM’de çalışmaya başladım. Bu konuda yazdığım birkaç tebliği bazı konferanslarda sunmaya başlamıştım ki, IIM yöneticileri benimle görüşmek istediklerini belirttiler.

Berlin Bilim Merkezi’ni geliştirmek amacıyla Sosyal Araştırmalar Merkezi’nin kurulmasına karar verilmiş, oldukça büyük bir fon yaratılmış ve ünlü bir Alman profesör bu merkezin yönetimi için seçilmişti. Son dakikada Alman profesör Harvard’a gitmeye karar vermiş olduğundan merkezin kurulmasının tehlikeye düşmemesi için acil olarak bir başka sosyal bilimcinin bulunmasına karar verilmişti.

IIM yöneticileri ve Bilim Bakanlığı’nın bazı ileri gelenleri verdikleri karar doğrultusunda bana yeni merkezin yöneticiliğini kabul etmem için baskı yaptılar. Almanca tek kelime bilmemenin yanında yönetim deneyimim de yoktu. Üstelik bir bilim merkezinin idaresini üstlenmek için gençtim. Fakat, o sıralarda Berlin ve Almanya’ya yabancı işçi göçü devam ediyor ve ilginç sosyal araştırma konularını gündeme getiriyordu. Merkezi, işçi göçü odaklı araştırmalar yapmama izin verilirse, yönetebileceğimi belirttiğimde karşı çıkan olmadı. Tersine, derhal araştırmalara başlamam,

geniş çapta anketler düzenlemem, çok sayıda uzman tayin etmem ve merkez için ayrılmış parasal kaynakları derhal değerlendirmem istendi. O gece Meksika asıllı bir uzmana iş teklif ettim.

Ondan sonraki günlerde de çoğu İngilizce bilmeyen bir medya uzmanı, bir hukukçu, bir bilgisayarçı ve bazı uzmanlarla Yunanlı bir profesörü de Merkez'e çekmeyi başarabildim. Parasal kaynakları kullanmamız için üç ay kadar zaman verilmişti; bu nedenle bir taraftan geniş çapta anket çalışmaları düzenlerken, diğer taraftan da MIT'den yeni mezun olmuş bir iktisatçıyı Berlin'e çağırdım. Amerika'dan davet ettiğim diğer bazı ünlü araştırmacılar da oldu.

IIM'de çalışan iki-üç uzmanla işbirliği yapmaya başladım. İş tecrübesi olmayan genç bir Türk ekibini de anketlerin yapımında yardım etmeleri için çağırdım. Hattâ, anketler yapıldıkça bir an evvel analiz yapabilmemiz için annemi ve teyzemi bile eğiterek gece gündüz çalışan bir ekip kurdum. Bu göreve başladıktan sonra yaklaşık beş yıl süresince gecem, hafta sonum, tatilim olmadı ve yöneticilik sahasındaki eksikliğimi işlerin çoğunu kendim üstlenerek kapatmaya çalıştım.

Berlin çalışmalarımın çoğu, göçmen işçilerin çalışma ve yaşam eşitliğini sağlamayı amaçladı. Başarılı olduğumu da sanıyorum. Bu çalışmalar bana sosyal araştırma kaynakları ile dünyadaki ve ülkelerdeki ekonomik ve siyasal gelişmelerin sıkı sıkıya ilişkili olduğunu gösterdi.

Avrupa'ya işgücü akımının başladığı 1968 yılı ile zirveye ulaştığı 1973 yılı arasında 'misafir' işçileri daha rahat yaşatabilmek için arayış içinde olan ülkeler, bu tarihten itibaren birbirini izleyen ekonomik krizler sonucu 'misafirleri' evlerine geri gönderebilmek için yarışa girdiler. Berlin'deki araştırmalarımın başlangıç dönemlerinde 'misafirlerin' karşılaştıkları aşırı ayrımcılık ve bundan doğacak huzursuzlukların konut ve sanayi sektörüne yansımaları azaltacak siyasal yaklaşımları biçimleyecek araştırmalar yapmam teşvik edilirken, ekonomik krizlerin başlamasıyla geri dönüşleri cazip kılacak sorunlar üzerinde odaklanmam gerekti. Hattâ, Berlin'de beş yıl çalıştıktan sonra ücretli izinle bir süre için Türkiye'ye gittiğimde Tyssen Vakfı'ndan bu geri dönüşlerin bölgesel, sosyal ve ekonomik etkilerini incelemek üzere bir araştırma bursu olarak ODTÜ'den bazı meslektaşarımla birlikte Türkiye çapında kapsamlı ampirik (deneyimsel) araştırmalar yürütmüştüm.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla kalkınmaya başlayan Batı Avrupa ülkeleri, hem nicelik (salt sayısal anlamda) hem de nitelik (kalitesiz ve çöp toplama gibi kirli işleri yapacak) açısından işgücü darboğazına girmişti. Bu nedenle, önce İtalya ve Yunanistan gibi ülkelere daha sonra da Yugoslavya ve Türkiye'den işçi alımına başladılar. Türk işçiler 1961 yılında yapılan iki taraflı anlaşmalarla özellikle Alman-

ya'ya göç etmeye başladı. Bunu, Avusturya, Belçika ve Hollanda ile 1964'te, Fransa ile 1965'te ve İsviçre ile 1967'de yapılan benzer anlaşmalar izledi.

İlk gidenler, yani birinci kuşak, yurtlarda kaldı; ağır, kimsenin çalışmak istemediği işlerde çalıştı ve aileler parçalandı. 1970'lerde işçiler, konukluktan kalıcılığa yöneltiler. Sosyal haklar elde ettiler, dernekleştiler. Ancak 1973 krizinde işçi alımları durduruldu, çalışanlar yurtlarına dönmeye özendirildi. 1973'te 100 bin işçi yurtdışına gitmişti, 1974'te bu 640 kişiye düştü. Sırada bekletilen 1 milyon kişi vardı.

1970'li yılların başlarında 'misafir'lerin kalıcı oldukları kanaati yaygın olduğundan işçilerin eş ve çocuklarını getirmelerini cazip kılacak birçok tedbir geliştirildi. Ne var ki, ailelerin bir araya getirilmesi işçilerin yurtlardan çıkarak ev kiralamalarını gerektiriyordu. Oysa, konut sıkıntısının yanında kiraların yüksek olması ve de ayrımcılık nedeniyle ev sahiplerinin yabancıları kiracı olarak kabul etmemeleri sonucu 'misafir' acınacak koşullarla, Berlin Duvarı'nın bitişiğinde oturma izni alabiliyordu.

Bir-iki kötü mahalle dışındaki mahallelerde oturabilmeleri bir taraftan ev sahiplerinin ırkçı tavırları diğer yanda da polisin oturma izni vermemesi nedeniyle sınırlandırmıştı. Bu nedenle, geniş kapsamlı anket sonuçlarına ilaveten Berlin polislerinin kentteki her ev ve her daire için tuttuğu kayıtlar incelendiğinde, göçmen işçilerin ayrımcılık nedeniyle benzer kalitedeki konutlar için yerli halktan çok daha yüksek kiralar verdikleri ortaya çıkıyordu. Tüm işyerlerini kapsayacak şekilde yaptığımız araştırmalar da aynı işi yapan yabancıların yerlilerden çok daha az ücret aldığını gösteriyordu. Devlet entegrasyon politikası izlemek istiyor ve farklı uygulamalara girmeye çalışıyordu.

Alman devletinin yasalarda da değişiklik yapmasının gerekliliği ortaya çıkmıştı. Bu nedenle yaptığımız araştırmalar ve bunlara dayanarak oluşturduğumuz yasa ve eylem önerilerimiz ilgiyle karşılanıyordu.

Bu araştırmalar hem kapsam hem de kullandığımız araştırma teknikleri açısından bundan sonraki dönemlerde yaptığım pek çok araştırmadan daha güvenilir sonuçlar ortaya çıkarıyor ve BBC dâhil yayın kuruluşları benden edindikleri bilgilere dayanarak 'misafirlerin' kötü yaşam ve çalışma koşullarını belgeliyor, araştırmalarımızın daha etkili olmalarını sağlıyordu. Petrol krizi küresel ekonomiyi alt üst ederek, petrol fiyatlarının dört misli artmasına, işsizliğin patlamasına neden oldu. Buna paralel olarak 'misafir' işçilerin evlerine geri dönmeleri için türlü baskılar ve hattâ teşvik politikaları gelişti.

15 Ağustos 1971'de ABD, altın borsasında tek geçerli değişim birimini ABD doları olarak belirten Bretton Woods Anlaşması'ndan çekildiğini ve dolar kurunun dal-

galı olarak tespit edileceğini açıkladı. Diğer Batı ülkelerinin benzeri karar alması sonucu ABD dolarının ve diğer para birimlerinin değeri düştüğünden, petrol üreten ülkeler daha az net gelir elde eder hale geldi. OPEC karteli yaptığı açıklamayla petrolün fiyatının dolar değil altın değerine göre hesaplanacağını belirterek, 'Petrol Şoku'nu başlattı. Gelişmiş ülke sanayileri petrole bağımlı durumda olduğu için, 1973 yılında petrol fiyatlarındaki şaşkınlık verici artış ve 1973-74 dönemindeki borsanın çöküşü, sadece fiyat artışlarıyla açıklanamayacak mekanizmalara ve uzun dönem sürecek etkilere yol açtı.

1974'te petrol fiyatlarının patlayarak dört katına çıkması, Türkiye ekonomisini olumsuz etkiledi. Aynı yıl Kıbrıs savaşı ile birlikte Batılı ülkelerin üstü örtülü ekonomik ambargosu başladı. Bütün dünya petrol tasarrufuna yönelirken Türkiye petrole destek vererek tüketimi artırdı ve dış ticaret açığı 769 milyon dolardan 2,3 milyar dolara fırladı. Bütçe 303 milyon dolar açık verdi. Bu olumsuz faktörler nedeniyle turizm gelirleri de azaldı. 1970'lerin başında yurt dışındaki işçilerin gönderdikleri büyük miktarlardaki dövize ihtiyaç aşırı biçimde arttı ve işçi paralarını çekebilmek için bir dizi tedbir paketi oluşturuldu. Bu konuda yapılan araştırmalara fonlar aktarıldı ve ben de bu konuda araştırmalar yaptım. Yurt dışındaki işçilerin işlerini kaybetmesi Türkiye'yi büsbütün zor durumda bırakırken, bu işçilerden kurtulma çabasındaki ülkeler geri dönüşleri hızlandırmak için işçilere kendi ülkelerinde iş kurabilmeleri için türlü tedbirler geliştirmekteydi. Örneğin, eskimiş fabrika ve makineleri işçilere vererek, hem onlardan kurtulmuş hem de işçilere güya 'insanca' davranmış oluyorlardı. Bu dönemde 're-entegrasyon'un, yani geriye dönüşün Türkiye ekonomisine katkı sağlayacağını belgelemek için, yeni sosyal araştırma fonları geliştirildi. Bu tür araştırmalara da katıldım.

Berlin çalışmalarını sürdürürken iki açıdan geçmişe baktım. İlki, eğitimim ve bununla bağlantılı olarak bütün çalışmalarımda belirgin olan disiplinler arası yaklaşımım. Bunlar, bütün çalışmalarımda, olaylara farklı bakmamı sağlıyor, beni diğer meslektaşlarımdan ayırıyordu. Hiçbir olguya, bir disiplin açısından bakmıyordum. Sosyal bilimler gibi karmaşık bir alanda, sadece bir disiplinin yeterli olmadığını, onun açıklamakta zorlandığı noktaların farkında varıyor, bu eksikliği ve yanlışlığı tamamlamak için farklı bilim dallarına başvuruyordum. Bu yaklaşımımı bugüne kadar sürdürdüm.

İkinci olarak bir çalışma bittiğinde, farklı teklifler geldiği için kendime süre tanıyamadan bambaşka bir alanda çalışmaya başlıyordum. Bunu yaptığım için çalışmalarımın ilgili gerektiği kadar akademik yayın yapamıyorum, bu konuların akademik çevrelerde tartışmasını sağlayamıyordum. Örneğin henüz doktora tezimi yazmaya başlarken aynı zamanda kirvelik konusunda da araştırmalar yapıp, konuyu kitap

haline getirmiştim. Bunların yanında, aynı zamanda kız kaçırma konusunda matematiksel bir model geliştirip, aslında katı sosyal sistemlerin kendilerini yumuşatacak töreleri de oluşturduğunu ispatlıyordum. Aynı anda üç farklı alanda araştırmalar yapmak için birbirinden çok farklı alanlarda çalışıyordum. Bundan dolayı, bir konuda ya da bir işten diğerine geçerken kendime yeterli zaman tanıyıp çoğunlukla yeni yaklaşım, metodoloji ve bulguları ilgili disiplinler ve uygulamacılarla yeterli biçimde paylaşmıyordum. Bu da benim akademik dünyanın dışında kalmama neden oldu. Akademik alışmalarımdaki ve iş yaşamımdaki bu hızlı geçişlerin bir nedeni de kızıma bakma sorumluluğumdu. Yalnız bir anne olduğum için işimi riske atamıyordum. Bundan dolayı bir iş bittiğinde, gelen teklifleri hemen kabul ediyor ve yeni bir işe başlıyordum.

Farklı disiplinleri bir araya getirerek sorunlara çözüm aramamın belki en iyi rneği Berlin’de yaptığım çalışmalardı. Amacım yabancı işçilere karşı yapılan ayrımcılığı ortaya çıkarmak ve çalıştığım bilim merkezini parasal olarak destekleyen Almanya Bilim ve Teknoloji Bakanlığı’na atılması gerekli adımlar hakkında bilgi vermektir. Ayrımcılık, yabancı işçilerin her konuda yaşamlarını etkiliyordu. Bu nedenle, konut sektörünü, alışma Őartlarını, sosyal ve ekonomik durumlarını, ayrıca gazete ve diğer haberleşme alanlarını incelemek gerekiyordu. Bu nedenle önce bu işçilerin özelliklerini ortaya çıkarabilmek için Berlin’de alışan Yugoslav ve Türk işçileriyle kapsamları anketler yaptım. Aynı zamanda Türkiye başkonsolosluğunun yardımıyla işçilerle derinlemesine araştırmalara başlayarak, bunları uzun süre sürdürdüm. Hem konut sektörü hem de iş yerlerindeki ayrımcılığı ölçmek için ekonomi ve ekonometri yöntemleri kullandım. Polisin kentte oturan tüm ev sahipleri ve kiracılarıyla ilgili topladığı verileri alarak işinde uzman bilgisayar uzmanı tuttum. Konut sektöründeki ayrımcılığı ölçmek için bir ekonometri uzmanını danışman olarak işe aldım. İş yerlerindeki ayrımcılığı ölçmek için tanınmış ekonomistleri bir araya getirdim. Benim çalışmalarımı yaptığım sırada Amerika’da yaygınlaşmaya başlayan ikincil iş gücü pazarlarını kapsayan modellerden yararlandım. İki kriz sonucu ülkelerine dönmeye başlayan göçmen işçilerin yeniden yerleşiminin getirdiklerini incelemek için de araştırma bursları buldum. Bunları yeterli bir sürede tanımaya, özümsemeye, bu konudaki analizlerimi paylaşmaya başlamadan, siyasal ve kişisel sorunlar beni alt yapı yatırımlarının etkilerini incelemek üzere Kenya’ya itti.

Aslında eğitimimden hiçbir Şey ğrenmediğimi düşünüyordum. Ama dönüp arkama baktığımda, çok iyi okullarda, farklı alanlarda, ama özellikle matematik ağırlıklı bir eğitim aldığımı anladım. Lisede 6 yıl matematik bölümünde okudum. Onu takip ederek Orta Doğu Teknik niversitesi’nde öğrencilik yaptım. Oradan da bir yıl Robert Koleji’nde ekonometri öğrendim. Devamında, Oxford’a giderek dünyaca

nl sosyal antropologların yaptığı küçük toplumlarda derinlemesine çalışmaların sonuçlarını gördüm. Harvard'a gittiğim Sosyal İlişkiler bölümü sosyoloji, sosyal antropoloji, psikoloji ve klinik psikoloji bölümlerinden oluştuğu için bütün bu alanlarda dersler aldım. Harvard'da öğrenciliğim devam ederken, eş zamanlı olarak MIT'de de siyasal bilgiler konusunda eğitim gördüm. Bütün bu okullar, farklı alanlarda, farklı disiplin ve bilim dallarında, çeşitli yöntemler kullanmamı sağladı. Bunun bir sonucu olarak, farkında bile olmadan, farklı disiplinlerin bulgu ve araştırma yöntemlerini bir araya getiren çalışmalar yaptım. Bu bakış açısı, beni bugüne kadar getirdi. Üniversite ğretim üyeliğini arkamda bıraktığımdan dolayı, yaptığım bu çalışmaların sonuçlarını paylaşamadım.

Benzer bir örnekte Kenya'da Ulaştırma Bakanlığı'nda yaptığım izleme çalışmalarıydı. Yolların yapımını Dünya Bankası dahil altı kuruluş desteklemekteydi. Bu kurumlardan biri de benim maaşımı ödeyen Danimarka uluslararası yardım kuruluşu DANIDA idi. Yollar yapıldığında olumlu gelişmeler kolayca görünmekteyse de, i bölgelerdeki gelişmeleri görmek zordu. Onu görüp analiz edemiyordum. Yolun sadece iki yanını analiz etmek yeterli olmadığı için önce iki Amerikalı antropologla birlikte kamyon tutup üstünde gezerek etkileri izlemeye ve lme yöntemleri geliştirmeye başladık. Ayrıca emek yoğun yapılan bu yolların iş gücü pazarı üstündeki etkisini anlayabilmek için iş gücü istatistiklerini inceledik ve yolların olumlu etkilerinin arttığı yörelerde erkek işçilerin daha yüksek ücretle başka işlerde çalıştığını ve ucuz kadın işçilerin yol yapımına girdiklerini gördük. Yalnız karadan yaptığımız gözlemleri destekleyecek kantitatif bulguları sayısal ifade etmek zordu. Bunun zerine önce mevcut havadan çekilmiş fotoğrafları inceleyebilmek için uzman bilim insanlarını danışman olarak tuttum. Ardından daha inandırıcı istatistikler yaratabilmek için alçaktan uçan minik uçaklar tutarak yolların üstünde uçup her 500 metrede bir fotoğraflar çekerek uzman antropologların bu fotoğrafları incelemelerini sağladım. Bunlar sayesinde yolların olumlu etkileri çok açık bir biçimde ortaya ıkmiş oldu. Yalnız beş yıllık kontratımın ilk 18 ayında işi bitirdiğim için işten ayrılmanın daha doğru olacağını düşünerek Birleşmiş Milletlerin HABİTAT kuruluşuna geçtim. Burada bana verilen ilk görev Meksika başkentine giderek kentin neden çöktüğünü, yer altı sularının aşırı kullanımından dolayı ken kentteki sorunların yaygınlığını saptayabilmek için tekrar alçaktan uçan uçaklar kullandım ve konuda deneyimli evre uzmanlarını tuttum. Sonuçta kent suyunun 150 km uzaktan getirilerek hasarın azaltılabileceği ortaya çıktı ve hükümet gerekli önlemi aldı. Bu araştırmamın sonuç ve yöntemlerini paylaşmadan çok farklı sorumluluklar stelendim. Bugüne kadar çalışma hızının ve çok farklı konularda yaptığım çalışmaların sonuç ve yöntemlerini paylaşmadan çalışıp durdum.

Şahin Tekgündüz
Yazar

Ayşe Kudat'ı yetmişli yılların başında tanıdım. Berlin'de yaşıyordu. Bu ilk izlenimden sonra beni asıl etkileyen, ilk nazarda onun çarpıcı fiziğiyle bağdaştırmakta zorlandığım diğer değerleri idi. Türkiye'nin en seçkin üniversitelerinde başlayarak Oxford, Harvard, MIT'de süren lisans, lisans üstü ve doktora aşamalarını geride bırakıp daha yirmi altı yaşında iken Berlin Üniversitesi'ne bağlı Uluslararası Yönetim Enstitüsü'nün direktörlüğü... Göz kamaştırıcı başarılarıydı.

Daha sonra dostluğumuz ilerledi. Bir Berlin ziyaretinde konuğu olma fırsatını buldum, çalıştığı ortamı ve iş çevresini tanıdım. Ağırlıklı işi Almanya'daki göçmen işçiler, özellikle de Türkiyeli işçilerle ilgili araştırma yapmak, sosyal politikalar geliştirmek, siyasi iktidarları ve bürokrasileri etkileyip yönlendirecek sonuçlar almaktı. O da her birimiz gibi sosyalistti, emekten ve işçiden yanaydı.

O yıllarda ben Ankara'da Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ayrılmış, arkadaşlarımla ortaklaşa kurduğumuz iki şirkette bir yandan yatırım danışmanlığı, pazar araştırmaları ve fizibilite etütleriyle uğraşıyor, bir yandan da matbaacılık ve yayıncılık yapıyordum. Müşterilerimizin önemli bir bölümü ise, özellikle Almanya'da çalışan işçilerin birikimlerini Türkiye'de yatırıma dönüştürmek amacıyla kurulmuş işçi şirketleriydi. Ayşe'nin çalışmalarından ve bize verdiği fahri danışmanlıklardan çok yararlandığımızı düşünüyorum.

Ayşe
Kudat

19
44

19
60

19
71

19
76

19
80

19
89

20
00

20
24

**Kızımın Doğumu
Yeni Bir Kıta,
Yeni Bir İş:
Afrika Yaşamım**

Berlin'deki kontratım beş yıllıktı ve beşinci yıl izin alabilecektim. Bu izni alarak, ODTÜ Ekonomi ve İşletme Bölümü'nde görev almak üzere Türkiye'ye döndüğümde enflasyon yüzde 63,9'a yükselmişti. Pek çok temel tüketim maddesi karaborsaya düştü. Benzin, tüp, ampul gibi tüketim malzemeleri bulunamıyordu. Hükümet ekonomiyi yeniden işler hale getirmek için ünlü '24 Ocak Kararları'nı yürürlüğe koydu ve TL yüzde 48,6 oranında değer kaybetti. ODTÜ siyasal bunalımlardan payını almış ve sağ-sol olayları yaşamımızı ve çalışma koşullarımızı bütünüyle etkilemeye başlamıştı. Türkiye'ye döndüğümde görevimin iptal edilerek yeni bir jüri kurulduğunu ve Sosyal Bilimler bölümünde görevlendirildiğimi öğrendim.

Siyasî karışıklıklar ve o sıralarda bölüm başkanlığı yapan fakat karar almaktan son derece korkan bir kadının imzasının alınamaması maaş alamamama ve görevime başlayamama neden oldu. Aynı süre içinde kızım Senem doğdu ve kibrit, mum, ampul ve elektrik dahil yaşam için gerekli mal ve hizmetlerin olmadığı bir ortam içinde yaşam kavgası vermeye başladım.

Kızım Senem: Onu Çok Sevdim...

Yaşamımda hiçbir şey Senem'in doğması kadar önemli olmadı. Senem'i çok sevdim. Her dakikamı onunla geçirmek istedim. O anaokuluna başlayana kadar nerede çalışırsam çalışayım, onu da yanımda gö-

Senem Kudat

Ayşe'nin kızı olarak, onunla dünyayı gezerek, sosyal adalet ve yoksulluk gibi dünya sorunlarını öğrenerek büyüdüm. Aile dostlarımız arasında sanatçılar, bilim insanları, sporcular, maceracılar ve eksantrik insanlar vardı. Annem beni Kenya'daki köylere, Avusturya dağlarına ve İngiltere'nin kırsal alanlarına götürürdü. Küçük yaşından itibaren toplumların farklılıklarını gördüm. Annemden mağdur insanların sorunlarıyla ilgilenmemiz gerektiğini öğrendim.

Ayşe ve ben hayvanları çok severiz. Yaşadığımız her ülkede çok sayıda evcil hayvan beslerdim. Ayşe sabırlı bir insandır. Sanırım bir kez evde 14 hayvana birden bakmama izin vermişti. Eğitim yaşamımın kolay geçtiğini sanıyorum. O entelektüel bir insandır. Bana da çok çalışmayı, sorunlar üzerine yoğunlaşmayı, üretkenliği ve olabileceğimin en iyisini olmamı öğretti. Onunla birlikte eşi bulunmaz ve göz açıcı bir yaşamım oldu.

Senem ve ben...

türdüm. Birçok makaleyi o, bebek sepetinin içindeyken yazdım. Çalışma masamın başında telefon görüşmeleri yaptığım saatlerden tutun da, iş seyahatlerime kadar her konudaki kararımı onu ön planda tutarak aldım. Senem'i kayıtsız şartsız çok sevdim. Senem'i tek başıma ve kimseden maddi bir yardım görmeden büyüttüğüm için, belki yalnız olsaydım yapmayacağım kadar çok çalıştım, her işte başarılı olma-ya ve Senem'i en iyi koşullarda büyütme gayret ettim. Onunla birlikte eşi bulunmaz ve göz açıcı bir yaşamım oldu...

ODTÜ'de karışıklıklar sürerken, özellikle Amerika'dan parasal kaynak sağlayarak yeni kurulmuş olan Türkiye Kalkınma Vakfı'ndan teklif alarak benim gibi doktoralarını yeni almış iki iktisatçı arkadaşıyla birlikte hem kırsal hem de kentsel kalkınma projelerinde çalışmaya başladım. 1977'nin ilk aylarında ODTÜ öğretim üyeliğine de başladım. ODTÜ'de yaşamış olduğum belirsizlikler nedeniyle vakıftaki işimi de sürdürdüm. Aynı zamanda farklı uluslararası kuruluşlara da danışmanlık yapmaya başladım. Aynı yıl doçentliğimi aldım. ODTÜ'de daha önce belirttiğim gibi Marksist teori açısından kadın emeğinin değerini ortaya koyacak dersler verdim. Bu konularda bazı makaleler de yayınladım. 'Kalkınmada Kadın' konusuna olan yoğun ilgim ise giderek vahim yönlerde gelişen siyasal olaylarla kaynamaya başlayan Türkiye'den 1979 yılında ayrılmamla başladı.

ODTÜ'de bir yıl çalıştıktan sonra, siyasal ve ekonomik ortamın yarattığı belirsizlikler ve tek başıma bir bebek büyütme çabasında olmam, Türkiye'den ayrılmaya

karar vermeme neden oldu. Hiçbir iş bağlantısı yapmadan yurt dışına çıktığımda, aslında iş bulma ve çalışma izni alabilmenin sorunlarını iyi irdelememiştim.

Amerika'ya gittiğimde beklenmedik bir biçimde, Washington DC'de yeni kurulmuş bir kadın araştırmaları merkezinin Kadın ve Göç konusunda bir kontratı yerine getirebilmek için beni aradıklarını dolaylı bir biçimde öğrendim ve işin çoğunu evde çalışarak yapabileceğimden, bebeğimin bakımı konusunda zorlanmayacağımı düşünerek, kısa bir süre bu projede çalıştım. Daha sonra bir üniversitenin öğretim üyeliği teklifini değerlendirirken Dünya Bankası'ndan bir telefon aldım. Bana çok kapsamlı bir yatırımın izleme ve denetleme işini yapmamı önerdiler.

Washington DC'de hem çocuk büyütüp hem de çalışmamın birçok zorluğu olacağını düşünerek Kenya'daki bu işi kabul ettim. 1979 yılının son günü uçağa binerek, daha önce hiç görmediğim ama Oxford ve Harvard yıllarımda içindeki ülkeler ve bu ülkelerin halkları hakkında pek çok kitap okuduğum bir kıtaya 1980'in ilk günü vasil oldum.

Prof. Dr.
Ahmet Akyürek

1973'te çalıştığım Türkiye Kalkınma Vakfı'nda, Ayşe Kudat ve beş kişilik elit teknik bir grupla çalışma ayrıcalığında bulunmuştum. Son derece heyecanlı bir şekilde çalışmalara başladım ve Van Kır-sal Kalkınma Projeleri'ni yazmaya koyuldum. Projeleri yazarken Ayşe Kudat'la aynı ofisi paylaşıyordum. Ayşe tanıdığım en zeki ve yaratıcı insanlardan biriydi. En iyisiydi.

Ayşe tam bir profesyoneldi. Hangi konuda istersen iste, istediğin kadar yazabilirdi. Olağanüstü bir yeteneği vardı. Ben kendisine ko-nuyu anlatıyor, laf kısımlarını yazmasını istiyordum. Bana önce kaç sayfa istediğimi soruyordu, ben de örneğin sekiz sayfa olsa olur, diyordum. Önüne daktiloyu çekiyor ve birkaç saat sonra sekiz say-fayı kusursuz üretiyordu. Benim için Ayşe Kudat, hem gerçek bir profesyonel hem de gerçek bir dost olarak kalmıştır.

Yeni Bir Kıta, Yeni Bir İş: Afrika

1980, Kenya'da görülmemiş bir kuraklık ve kıtlık yılıydı. Karaborsa geride bıraktığım Türkiye'den daha yaygındı. 1975'te 16 bin, 1977'de 20 bin kişi bu nedenle ölmüştü. 1980'de ise 40 bin kişi aç kalmış ve 1983-84 yıllarında da 200 bin kişinin gıda yardımına muhtaç olduğu ortaya çıkmıştı. Daha sonra 1991-92 yıllarında da 1,5 milyon insan yiyecek, içecek bulamamıştı. Kenya'dan Viyana'da çalışmak üzere ayrıldığım yıl ise 3 milyon insan uzun süre açlık çekmişti. Bu susuzluk, kuraklık sorunu ülkenin peşini bırakmadı. Küresel ısınma sonucu kuraklık neredeyse her yıl tekrar eden bir sorun haline gelmişti. Her 10 yılda bir kuraklık sorunuyla başa çıkmak zorunda olan ülke, her iki yılda bir perişan oluyordu. Ülkenin susuz bölgeleri, örneğin kuzeyi ve çöl bölgeleri daha da zor günler yaşıyordu.

Kuraklık yalnız tahıl depolarının çabucak boşalmasını değil, içme suyu sorununu da birlikte getiriyordu. Hayvanların su ihtiyacı giderilemiyor, kabileler su için birbirine giriyordu. Geleneksel meralar işe yaramıyordu. Kenya'ya ulaşmamdan bir süre sonra 150 bin deve, 16 milyon keçi ve 6 milyon büyükbaş hayvan susuzluktan telef olmuştu.

Ülkede kuraklık yanında çok başka sorunlar da vardı. Kabileler arasında iletişim sınırlıydı ve eskiden beri süregelen çekişmeler her zaman patlamaya hazır bir sosyal sorun oluşturuyordu. İngilizler, Kenya'yı koloni haline getirmeden önce bugün ülke topraklarını oluşturan yerlerde 180 farklı kabile yaşıyordu. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Kenya'nın etnik ve kabile yapısı tekrar öne çıktı. Ülkeyi oluşturan eyaletler etnik yapıya sahip olduklarından, kalkınma çabaları güçlü kabilelerin oturdukları yörelere yöneltiliyordu. Gelir farklılıkları artarken, Hint kökenli tüccarlar ve profesyonel kesim, siyahî halktan çok daha iyi yaşam koşullarına sahipti. Bu ortam içinde pek çok ülkenin desteklediği, her eyalete hizmet sunan ve özellikle istihdam olanaklarını artırmak için emek-yoğun, az makine kullanılarak

Kenya, 1980

Kızım Senemle Afrika'da, 1982

gerçekleştirilecek ve farklı etnik köken-
de kabilelerin alışverişini ve iletişimini
kolaylaştıracak yolların yapımı özel bir
önem taşıyordu.

Kenya, Dünya Bankası dahil altı ayrı kal-
kınma kuruluşundan 100 milyon dolar
kredi ve bağış alarak ülkenin 26 eyaletin-
de köy yollarını ve bölgesel yolları emek
yoğun yöntemiyle inşa etmeye başlamış-
tı. Yardım eden kuruluşlardan Danimar-
ka hükümetinin dış yardım kuruluşu
Danimarka Uluslararası Kalkınma Ajansı
(DANIDA), yapılacak yolların seçiminin
ve yapılmış olanların da kalkınmaya kat-
kıları açısından izlenmeleri için malî des-
tek sağlıyordu.

Beni de izleme ve değerlendirme çalışma-
larını yürütmek için uygun görmüşlerdi.
İşyerim Ulaştırma ve İletişim Bakanlığı
idi. Projenin coğrafi kapsamının geniş
olması nedeniyle de benim ve kuracağım
ekibin kullanması için iki küçük uçak ve
dört arazi aracı alınmıştı. Ekip kurmaya
kalkıştığımda bir araştırmacı bulamadı-
ğımdan, bakanlıktaki şoförleri de anketör
olarak eğiterek saha araştırmalarına baş-
ladım. Bu çabaların yanında, Hunter Col-
lege'den de Prof. Daniel Bates ve Frank
Conant'ı kısa bir süre için davet ettim. Bu
antropologlarla birlikte saha çalışmaları
yapıyor ve farklı bölgelerdeki etkileri
karşılaştırabilecek ve ölçecek yöntemler
geliştirmeye çalışıyordum. Bu arada pro-
jeye destek veren Norveç hükümetinin
dış yardım kuruluşu NORAD ile görüşe-
rek hem orduya ait hava fotoğraflarını
hem de yere çok yakın uçarak yolları her

Mine Sabuncuoğlu
Siyaset Bilimci

Ayşe Kudat ile uzun yıllara dayanan
bir arkadaşlığım ve meslekî ilişkim
var. Ayşe kadar düşünceli, enerji
dolu ve üretken birisini hiç tanıma-
dım, o bana her zaman ilham kay-
nağı olmuştur. Ayşe'nin uluslararası
uygulama alanı bulan çalışmaları,
çok çeşitli sektörleri kapsayan ve
toplumların gelişmesiyle ilgili ola-
rak çeşitli akademik konuları içeren
konulardaki geniş bilgi ve tecrü-
besinin bir göstergesidir. Bu kadar
uzun bir süre ve bu kadar çeşitli
konuda katkıda bulunabilmek çok
az kişiye nasip olmuştur.

Ayşe ile çeşitli makalelerin yazı-
mında ve USAID için 1980 yılında
hazırlanan ve gelişmekte olan 108
ülkedeki kadın işgücünün 1965-
1975 yılları arasındaki durumu hak-
kındaki bilgilerin toplanmasında
birlikte çalışmış olmak, benim için
bir ayrıcalıktır. Birlikte yaptığımız
bu çalışmaları her zaman güzel bir
hâtıra olarak saygı ile anacağım.

500 metrede bir çevreleriyle birlikte fotoğraflayabilecek bir uçak ve istatistikçi temin ettim. Bu yöntem o zamana kadar sosyal etki saptamak için kullanılmamıştı.

Görsel veri ve özellikle fotoğraf analizi konusunda uzman olan antropolog Conant, yolların yapıldığı yörelerdeki gelişmeleri kaydederek saydam karşılaştırmalar yapabiliyordu. Bates ve ben de karadan çalışmalara devam ediyorduk. Bu arada Danimarka'da yer alan Birleşmiş Milletler Toplantısı da yapıldı.

Beş yıllık projenin ilk 18 ayında verilen tüm görevleri bitirebildiğim için merkezi Kenya olan iki ayrı Birleşmiş Milletler kuruluşundan biri olan HABİTAT'tan bir teklif alarak uzman kadrosu ile oraya geçtim.

Bugüne kadar çalıştığım tüm kuruluşlar içinde DANIDA kadar saygılı davranan ve kadın çalışanlarını teşvik edenini hiç görmedim. Bu iş ülkeyi karış karış tanımama ve sosyal bilimde kullanılabilir fevkalade ilginç yöntem ve teknikler geliştirmeme ve aynı zamanda da ulaştırma antropolojisi adlı yeni bir alt bilim konusu yaratma ve geliştirmeme imkân sağladı. Birlikte çalıştığım insanların her biri diğerinden daha uyumlu ve ilginçti. Bu projedeki deneyimlerimi bakanlığın yayınladığı 18 ayrı yayında topladım.

— Kenya'da kızım Senem ve annemle birlikte

Ben 1978-1982 arasında Kenya'da Harvard Institute for International Development şemsiyesi altında oluşturulmuş uluslararası bir grubun üyesi olarak çalışmakta idim. Sayın Ayşe Kudat'ı ve kızı Senem'i Nairobi'ye geldiklerinden birkaç gün sonra, 1980 başında, kalmış oldukları otelde ziyarete gittiğimde tanıdım. Ayşe, DANIDA'nın (Danimarka Uluslararası Kalkınma Ajansı) elemanı olarak Kenya'nın Rural Works Program'ında (Kırsal Kalkınma Programı) çalışmak üzere gelmişti. Ayşe Hanım, bu programda çok başarılı çalışmalar yaptı. Özellikle programın Rural Roads (Köy Yolları) kısmında. O sıralarda bir seri yazı için Kenya'ya gelmiş bulunan Milliyet Gazetesi yazarı Sayın Sami Kohen'in, ayrıntılı bir 'alan turu' sonucu hayranlıkla yakıştırdığı 'Ayşe'nin Yolları' deyimini Nairobi'de sıkça tekrarlanır olmuştur.

DANIDA ile kontratını tamamlayan Ayşe, UNITED NATIONS--HABITAT'ın Nairobi merkezinde başarılı çalışmalarına ilgisini büyük kentler için içme suyu, atık su ve çevre konularını da kapsayacak yönde devam etti. Ben Kenya'dan ayrıldıktan sonra UN HABITAT'a yaptığım Mexico City ile ilgili çalışmada da hem işverenim oldum hem de ciddi katkılarda bulundum. Sonunda Ayşe yerini buldu ve World Bank'te (Dünya Bankası) çalışmalarına devam etti. Kendisi ile yüzyüze temasım 20 yıl önce kesildi. Ben Ayşe'yi güzel bir kadın, harika bir anne, iyi bir aşçı, iyi bir brîç oyuncusu, iyi bir şoför ve harikulade bir arkadaş olmasının yanı sıra keskin bir zekâ, müthiş bir odaklanabilme, hızlı yazabilme ve analitik düşünme kapasitesine sahip çok yönlü bir profesyonel olarak tanırım. Yakın zamanda yayımlanmış olduğu üç harika kitap serisi Ayşe Hanım'ın sürekli genişleyerek değişen ilgi alanının somut delilleridir.

HABİTAT (1982-84): Su Sorunu

Karayolları konusunda çalışıyor olmam, BM'in konut ve altyapı konusunda çalışmalar yapan HABİTAT adlı kuruluşunun ilgisini çekmişti. 1982 sonuna doğru bana üst düzey uzmanlık teklif ettiklerinde bu kuruluşta çalışmayı kabul ettim. Kurumsal gelenekler nedeniyle, üstüne adımın yazılmadığı kurumsal birçok yayın ve proje hazırladım. Bunlar arasında Meksika'nın başkentinin kurtarılmasıyla ilgili bir proje de vardı. O yıllarda kuyulardan aşırı biçimde su çekildiğinden yer altı sularının bitmiş olması nedeniyle daha önce Venedik'te de olduğu gibi çok sayıda bina çökmüştü. Nüfusu 26 milyona ulaşan kentin içme suyu ihtiyacı ise, 150 kilometre uzaklıktaki bir nehirden büyük elektrik masrafları yapılarak getirilen sularla gidilmektedir.

Binaların çökmesinin önüne geçebilecek çözümlere acil ihtiyaç vardı. Ülkenin BM'den yardım istemesi üzerine bu konulardan sorumlu HABİTAT devreye girmiş, sorunların sebeplerinin araştırıp gerekli tedbirleri hazırlama sorumluluğu bana verilmişti. Bu konuda farklı ülkelerden uzmanları bir araya getirerek birkaç yıl süren bir çalışma yapmıştım. Su konusundaki bu çalışmalarım Dünya Bankası'na katıldığımda bana yardımcı olmuş ve Banka'da on yıl başka konularda çalışmamın yanında, dünyanın birçok ülkesindeki su sorunlarının, özellikle yoksul kesime yararlı olabilecek bir şekilde çözülmesine yardımcı olmaya çalışmıştım.

Dünya Kadın Konferansı Hazırlığı: Viyana (1984-85)

1984 yılının başlarında BM'in bir başka kuruluşu da 10 yılda bir yapılan Dünya Kadın Konferansı'nın hazırlığı içindeydi. Bu konferansların ilki 1975 yılında yapılmış ve kalkınma, eşitlik ve barış konularında kadının etkinliğini ve katılımını sağlamak için tüm dünya ülkeleri 10 yıllık bir strateji hazırlamıştı. 1985 Dünya Kadın Konferansı'nın koordine edilmesi için merkezi Viyana'da olan BM sosyal kalkınma kuruluşu, HABİTAT'tan beni iki yıllığına 'ödünç' almak istediğinde özel bir izinle Viyana'ya gitmiştim.

Kadın ve kalkınma konularındaki genel tutumum ve çalışmalarımı bu kitabın başka bir bölümünde anlatmıştım. Bu nedenle bu bölümde kısaca Dünya Kadın Konferansı'na katkımı özetleyeceğim. Viyana'ya gittiğimde işimin içeriği hakkında yeteri

kadar bilgili değildim. Beni karşılayan BM uzmanı dinlenmemi bile beklemeden beni işyerine götürdü. Konferansın genel başkanı Filipinli eski bir diplomat, yardımcısı da Cezayirli bir hanımdı ve birbirlerinden nefret ediyorlardı. Farklı ülkelerden 15 uzman bana gerçekleşecek konferansın hazırlıklarına yardım edeceklerdi.

Başkan, bu uzmanları koordine etmemi ve diğer tüm BM kuruluşlarından katkı olarak konferans için hazırlanması gereken İleriye Dönük Stratejileri (Forward Looking Strategies) yazmamı istiyordu. Konferans tüm dünya ülkelerinin devlet başkanlarını veya üst düzey temsilcilerini bir araya getiriyordu. Türkiye'den de iki milletvekili kadın ile elçilik yetkilileri 15 gün süren hükümetlerarası anlaşmalara katılıyordu. Kentin her yerine dağılmış olan 23 bin sivil toplum kuruluşu (STK) bir araya gelmiş, STK koordinatörlüğü de bir Türk kadına verilmişti.

Strateji belgesini yazmak için hiç kimse-den yardım alamadım. Gece gündüz üç ay çalışarak ve o güne kadar BM kuruluşları tarafından hazırlanmış strateji belgelerini de inceleyerek sanayi, ulaştırma, tarım, sağlık, eğitim gibi her sektörde kadınların kalkınmaya eşit olarak katılması için gerekli olduğuna inandığım önlemleri bir araya getirdim.

Bir başka ekibe verilen bu işte mesafe alınamadığı için, bu görev de bana verildi. Yüzlerce sayfadan oluşan bu belgenin hazırlanması için diğer 15 uzman yeterli katkıda bulunmadığı için, aşırı yoğun bir gayretle bu belgeyi de hazırladım. Kon-

Sina Baydur
Emekli Büyükelçi

Sevgili Ayşe Kudat'ı eşim Memet ile birlikte 1982 yılında, görevli olarak bulunduğum Nairobi'de tanıdım. Güler yüzü ve sevecenliğiyle ilk tanıştığınızda içinizi ısıtan bir insandı. O tarihten bu yana Ayşe aynı güler yüzünü ve sevecenliğini koruyor.

Ayşe, bu güzel ve özel karakterinin yanında onu 'Ayşe Kudat' yapan bir zekâya sahiptir. Zekâ düzeyi yüksek olan insanların onlar kadar zeki olmayan insanlarla iletişim kurmaları kolay değildir. Neyse ki Ayşe iyi huylarıyla bunun üstesinden gelebilmiştir. Zekâsını ve buna bağlı olarak bilgisini yararlı işler için kullanmış, çalıştığı uluslararası kuruluşlarda ülkesinin iyi bir temsilcisi de olmuştur.

Ayşe'nin, bir bilim insanı olarak ufku geniş, ilgi alanları çeşitlidir. Yazdığı kitaplar bunun sadece bir göstergesidir. Benimle olan dostluğu çok kıymetlidir.

ferans Kenya'nın başkenti Nairobi'de yapıldı; bitiminde ben de yorgunluktan bitmişim. Tek başıma hazırladığım bu stratejiler, konut, ulaşım, enerji gibi sektörlerde ilk kez kadınların katılımını artırıcı tedbirleri önermiş, bunların ülkelerce kabul edilmiş olması beni hem mutlu etmiş hem de daha sonraki yıllarda üzerinde çalıştığım yeni konular yaratmıştı.

1986 yılının başında HABITAT'a geri döndüğümde Kadın ve Konut konusunda çalışmalara başladım ve birçok ülkede kadın kuruluşlarını bir araya getirerek o ülkelerde kadının konut ve inşaat sektörüne katılabilmesi için yapılması gerekenler ve bunların nasıl yapılabileceği konusunda eğitim seminerleri düzenledim. O yıl HABITAT, Dünya Konut Konferansı'nın hazırlığına başladı.

Bu kapsamda da Türkiye dahil birçok ülkede çalıştım. HABITAT'tan ayrıldığım 1988 yılı sonunda kadın, konut ve altyapı konusunda bir kitap yazdım. Bu kitabın üstünde ismim olmamasına rağmen kitabı benim hazırladığım ilk bölümde belirtilmişti. Dünya Bankası'nda kadın ve kalkınma uzmanı olarak çalışmaya başladığımda, çeşitli üniversitelerde konut ve altyapı sektöründe kadının rolü konusunda seminerler verdim ve makaleler yayınladım.

1989 yılı başında Türkiye'ye dönmeye karar verdim. Fakat, uygulanan mantıksız kurallar ve sürekli değişen yasalar nedeniyle, bir Amerikan okulunda ilkokulu bitirmiş olan kızımın Türkiye'de okula gitmesi imkânsız hale gelince, İstanbul'da üç-dört ay kaldıktan sonra, bir kez daha ülke dışına çıkmaya karar verdim.

Ayşe
Kudat

19
44

19
60

19
71

19
76

19
80

19
89

20
00

20
24

**Dünya Bankası'nda
İlk Yıllar:
Kadın, Su, Çevre,
Ulaştırma, Sosyal Kalkınma**

Kadın ve Kalkınma Uğraşları

1989 yılında Dünya Bankası'na sözleşmeli danışman olarak döndüm. Kalkınmada Kadın (WID) danışmanı olarak, gelişmekte olan ülkelerde projeler geliştirmek, eğitim vermek ve araştırma yapmakla görevliydim. Banka, proje yatırımlarına yön vermek ve bu yatırımları toplumsal cinsiyete, özel olarak kadına daha duyarlı hale getirmek üzere, gerek tematik gerekse çeşitli sektörler itibarıyla bir dizi WID çalışması başlatmaktaydı. Ülkeler, 'kadın bakanlıkları' kurmaya özendirilmekteydi.

Çeşitli ülkelerde kadının kalkınmaya katılımını artırmak için tüm sektörleri kapsayacak biçimde stratejiler hazırlanmaya başlanmıştı ve WID konularında eskiye dayanan çalışmalarım ve konulara vakıf olmam nedeniyle, hizmetlerime yönelik talep yüksekti. Bu girişimin ilk örneklerinden bazılarını hazırlamak için Etiyopya, Malawi ve Malezya'da da uzun süren tetkikler yaptım. Pek çok ülkedeki kadın bakanlıklarının gerçekte göstermelik, bütçeleri ve yetkileri olmayan kuruluşlar olduğunu gördüm. Daha önceki deneyimlerim sayesinde tek tek her sektöre bakıp, kadınların sektör etkinliklerine daha bütünleşmiş konuma gelebilmeleri için atılması gereken temel adımları belirleme fırsatım oldu.

Kalkınmada kadın konularıyla ilgili çalışmalarım, eğitimin düzenlenmesindeki girişimlerim ve kalkınmada kadın yaklaşımları konusunda Banka'nın diğer birimleri için yerine getirdiğim görevlerdeki başarımlarım muhalefetle de karşılaştı, fakat şaşkıncı olan bu muhalefetin kadın meslektaşlarımdan gelmesiydi. Banka ve kalkınmada kadın bağlamındaki etkinliklerini artırdıkça kalkınmada kadın 'uzmanları' ve 'koordinatör'leri görevlendiriliyordu. Bu da bürokratik işlerle uğraşan, çoğunlukla kadın çalışanlarına kariyerlerinde ilerleyip 'profesyonel' kesime dahil olma fırsatı sunuyordu. Konuyla ilgileri genellikle en fazla bir-iki hafta olmasına karşın, bu kesim birdenbire kalkınmada kadın "savunucusu" olup çıkmıştı; bu konuda konferanslar düzenliyor, çeşitli ülkelere giderek kadın konusunda güya 'bilinç' geliştiriyorlardı. Sadece farkındalık yaratacak, araştırmaların ve çalışmaların zamanı geçmişti; artık kadınların yaşam koşullarını ve gelirlerini artıracak, somut, gerçeklere dayalı, sınanmış yaklaşım ve programlara ihtiyaç vardı.

Gelgelelim, sadece farkındalık yaratacak, araştırmaların ve çalışmaların zamanı geçmişti; artık kadınların yaşam koşullarını ve gelirlerini artıracak, somut, gerçeklere dayalı, sınanmış yaklaşım ve programlara ihtiyaç vardı. Oysa kadın sorunlarına kolunu sıvamış elemanların deneyimleri kısıtlı idi. Kalkınma projelerine kadınların hangi salt adımlarla katılabileceklerin tecrübesi sınırlıydı. Bu laf olsun diye kadına eğilenlerle çalışmayı zorlamaktaydı.

Su ve Altyapı

Büyük bir şans sonucu, atık su politikaları biriminden çağrı aldım. Bugün Dünya Bankası fotoğraf kütüphanesi büyük ölçüde Curt'un sonunda hepimiz için faydalı olan bu meşgalesinin ürünleriyle doludur.

Yeni işimdeki ilk görevim Endonezya'daydı ve konu da, su ve atık su alanındaki iyileştirmeler için yürütülen BM finansmanlı küçük pilot projelerin Dünya Bankası çalışmalarına nasıl dahil edilebileceğini ya da bu pilot deneyimlerin ölçeğinin nasıl büyütülebileceğini irdelemektir. Ölçek büyütme, su ve atık su şirketlerinin finansal açıdan ayakta kalabilecek duruma getirilmelerini gerektirdiğinden, yatırım maliyetinin karşılanması konusu öne çıkarıyordu. İnsanların bu hizmetler karşılığı ödeme yapmaya razı olması, verilen hizmetin güvenilirliğine bağlıydı. Karşılaştırma iki alternatif arasında yapılacaktı: Halkın aldığı hizmetlerin maliyetlerinin karşılanması için hizmetten yararlananın (kullanıcının) ödeme yapması ya da hiç hizmet alamaması. İkinci durumda, benim 'başetme' (coping) mekanizmaları adını verdiğimiz yola başvurulacaktı. Yani insanlar piyasadan ya damacanayla, şişeyle su satın alacak ya da kuyulardan, ırmaklardan aldıkları suyu uzun mesafelere taşımak zorunda kalacaklardı ki bunun da zaman, emek ve para olarak maliyeti genellikle çok yüksekti.

Bu sırada Georgetown Üniversitesi'nden genç ve yetenekli bir ekonometri profesörü olan Vincy Fond'dan yaşamım boyunca aklımdan çıkmayacak birşey öğrendim: Vincy, ulaşmak istediği çözüm için önce bir model hazırlıyor, sonra da o modele ilişkin elzem olan bilgiyi toplamak için tek sayfalık bir soru kâğıdı geliştirerek sorunun özüne inebiliyordu. Son derece basit ve anlaşılır sorular hazırladığı için anketle elde ettiği yanıtları kolayca kullanabiliyordu. Vincy ile birlikte gerçekleştirdiğimiz araştırma sonuçları, yoksul kesimlerin, bu arada genellikle kadınların ve özellikle tek başına hane reisi olan kadınların, yaşamlarını iyileştirmede yararlanılabilecek yeni yaklaşımlar ortaya çıkardı. Daha sonra, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan

Vincy Fond'dan yaşamım boyunca aklımdan çıkmayacak birşey öğrendim: Vincy, ulaşmak istediği çözüm için önce bir model hazırlıyor, sonra da o modele ilişkin elzem olan bilgiyi toplamak için tek sayfalık bir soru kâğıdı geliştirerek sorunun özüne inebiliyordu.

gibi ülkelerde yaptığım araştırmalarda tek bir temel soruna odaklanarak, içme suyu, ulaştırma gibi yatırımlar için tek sayfalık soru kâğıtlarıyla hızlı ve güvenilir çalışmalar yaparak, özellikle yoksulların yararlanabileceği projelerin geliştirilmesine yardımcı oldum.

Yayımlarımızdan biri olan 'Chittagong'da Toplumsal Cinsiyet ve Su Temini'nde (Dünya Bankası 1990) Vincy ile kalkınmada kadın gündemine ilişkin önemli bir bulguya ulaştık: 'su ve atık su sektöründeki tercihler ve davranışlar açısından haneler arasındaki farklılıkları belirleyen kritik faktör, toplumsal cinsiyet olmaktan ziyade yetişkin yaşlardaki kadının mesleki (ve eğitsel) durumuydu'. Başka araştırmalarca da desteklenen bulgu aynı zamanda 'kalkınmada kadın' savunucularının yaptıkları gibi yalnız (öncelikle) kadınların hedeflenmesinin, onların paraya ve hizmetlere erişimlerinin sağlanması, yaşamlarının iyileştirilmesinin başarılı kalkınma projeleri uygulanması açısından yeterli olmadığını da göstermişti.

MIT mezunu, daha sonra Dünya Bankası başkan yardımcılığına gelecek olan Fran- nie Humplick ile birlikte, insanların güvenilirliği olmayan su ve enerji gibi altyapı hizmetleri ile genel olarak nasıl baş ettiklerine, bu hizmetleri şu veya bu biçimde temin edebilmenin maliyetinin ne olduğuna ilişkin çalışmalar yaptık. Örneğin su sektöründe, güvenilir hizmetlere yapılacak yatırımların özellikle yoksul kesime sağlayacağı ekonomik ve finansal menfaatleri gerekçeleriyle açıkladık ve genellikle su dahil altyapı için yoksulların bile su için yaptıkları ödemelerin bir miktar artırılmasının, güvenilir olmayan hizmetler vermekten daha az maliyetli olacağını gösterdik. Yani içme suyunun kötü kalitede olması, bazı günler ve saatlerde verilir diğer saat ve günlerde kesilmesi yoksul aileler bir biçimde su sağlamaya uğraşmakta ve bu uğraşının da emek, hastalık ve parasal maliyeti yüksek olmaktaydı. Sonuçta, zengin aileler zarar görmezken, yoksulların maliyeti çok artıyordu.

Yaptığımız araştırmalar, zenginlerle karşılaştırıldığında, yoksulların gelirlerinin çok daha yüksek bir oranını bu uğraşlar için harcadıklarını gösterdi. Bu çalışmaları yaptığımız dönemde bağımsızlığına yeni kavuşmuş eski Sovyet ülkeleri içme suyunu halka parasız sağlamakta ısrar etmekteydi. Su parası toplamadıkları için de güvenilir bir hizmet sunamıyorlardı. Yaptığımız çalışmalar sonucu hükümetler su hizmetlerini iyileştirmeyi ve bunu yaparken de tüketiciden para almayı kabul etmişlerdi. Bu da Dünya Bankası gibi kredi veren kuruluşlardan yararlanabilmelerini sağlıyordu.

Bu çalışmalar, sanayi projeleri alanında çalışan meslektaşlarımla yakın bir eşgü- düm içinde yürütüldü. Bu meslektaşlar, kalkınmakta olan ülkelerdeki sanayilerin giderek daha az rekabetçi olmaya başladığını görüyorlardı. Çünkü sözkonusu sanayiler, ortada işleyen bir kamu sektörü alternatifi olmayınca kendi çalışanlarına

Anand Seth
Dünya Bankası Direktörü

Ayşe Kudat ile çalışmaya başladığımda hayatımda ilk kez dört dörtlük bir meslektaşla rastladım. Öncelikle Ayşe üstün seviyede ileri görüşlüdür. İkinci olarak, bilgisinin sınırları çok geniştir. Üçüncüsü, sorunları anlamak ve çözmek için inanılmaz derinliklere inebilir. Dördüncü olarak da sahip olduğu benzersiz çalışma gücü sayesinde en ağır iş yükünü kolayca üstlenir. Ayşe olağanüstü bir profesyoneldir ve bu mesleki meziyetlerine ilaveten çok da mükemmel bir insandır.

Hasan Tuluy
Dünya Bankası Başkan Yard.

Ayşe ile çalıştığımız 1990'lı yıllarda, çevresel ve sosyal kalkınma sorunlarına, kalkınma konusunda çalışan teknisyen arkadaşlar arasında bile henüz yeterince gelişmemiş, yerleşmemiş bir konu olarak bakılırdı. Ayşe, bu kritik sorunların kalkınma projelerine nasıl, hangi kural ve ilkelere dayanarak dâhil edileceği, genellikle teknik çalışmalarımızın uygulama sürecinde ortaya çıkardı. Bu şartlarda, bu ortamda yerel toplumun katkısıyla yeni yollar açmak, yeni çözümler bulmak, yaratıcılık ve cesaret gerektiriyordu. İşte, yıllar sonra, Akdeniz ülkelerinde bugün çevresel ve sosyal konular tartışılıyorsa, bilin ki Ayşe'nin az bilinen, fakat çok önemli katkısı, parmak izleri vardır.

ve ailelerine kamu hizmeti vermek zorunda kalıyorlardı. Her sanayi kuruluşu kendi suyunu ve elektriğini kendi temin ediyor, atık su ve çöplere de tek başına çözüm bulmaya çalışıyordu. Bu nedenle, her şirketin işletme maliyeti yüksek oluyor ve gelişmiş ülke şirketleriyle rekabet etmeleri imkânsız hâle geliyordu. Dünya Bankası içme suyu yatırımlarını desteklerken, nasıl tüm tüketicilerin ödemelere katılımı konusunda ısrar ediyorsa, sanayi sektörüne yaptığı yatırımlarda da ülkelerin kamu hizmetlerine yatırım yaparak şirketlerinin kârlılık oranlarını yükseltebileceklerini göstermeye çalışıyordu.

Yatırım yaklaşımları ve politikaları üzerindeki çalışmalarımın başarısı, bunu izleyen yayınlar ve farklı ülkelerdeki araştırma kuruluşlarıyla temaslarım, ne yazık ki doğrudan üstüm konumunda olan Harvard mezunu (böyle olduğunu söylemek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı), Güney Afrikalı beyaz bir su mühendisinin dikkatinden kaçmadı. Pek çok Afrikaner (yani Hollanda asıllı beyaz) kendi ülkesinde beyazların dışındaki insanları nasıl küçümsüyorsa, bu kişi de bana aynı küçümseyişle yaklaşıyordu. Çalışmalarımı sabote ediyor, çalışmalarımın sonuçlarını Banka dışında yayınlamama ya da bunlarla ilgili sunumlar yapmama izin vermemek için elinden geleni yapıyordu. Onca bürokrat arasında bir-iki tanesinin araştırma yapması ve yayınlaması onu rahatsız ediyordu. Açıkça söylemek gerekirse bu Afrikaner dünyamı zindan etti.

Biri Türk, diğeri Yunan iki meslektaşım, Hasan Tuluy (ki sonradan Dünya Bankası başkan yardımcısı oldu) ve Spiros Margetes Banka'nın iki büyük coğrafi bölgesinin (Rusya, Doğu Avrupa ve Orta Asya (ECA) ile Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Avrupa (MENA)) çevre birimi başkanı Anand Seth ile bir görüşme ayarladı ve bu sayede de çok severek yaptığım bir işe kavuşmuş oldum.

Dünya Bankası'nda çalışırken, Hintli bir meslektaşımın sosyal kalkınma için Hindistan'a gittim. Jharkhand adında kömür madeni olan bir kentte çalışıyorduk. Program çok yoğun geçiyordu. İşleri yetiştirmek için geceleri de çalışıyordum. Yorgun argın otele döndüğüm günlerden birinde, resepsiyon görevlisi benimle tanışmak isteyen kişiler olduğunu söyledi. Merak ettim. Dünyanın bir ucunda, benimle kimler tanışmak istiyor diye düşündüm. Türk olduğum için çağrılmış olmam tanışma isteğimi büsbütün kamçılıdı. Peki dedim. Resepsyonist bir görevli çağırdı ve ondan beni ailelerin beklediği alana götürmesini istedi. Askeri üniforma tarzı bir kıyafet giyen genç görevliyi takip ettim. Kadınla erkeklik kalabalık bir grup beni görünce ayağa kalktı. Beni gördükleri için çok mutlu olduklarını sevinç ve heyecanlarından anladım. Davranışlarına yansıyor. Selamlaşıp oturdum. Sözcü olarak yaşlı bir kadın seçmişlerdi. Kadın, beni kendi mahallelerinde kurdukları kültür evine davet etti. Söylediğine göre Nazım Hikmet şiirleri okuyup, Yılmaz Güney filmleri seyrediyorlarmış. Bir Türk olarak beni orada görmekten mutlu olacaklarını söylediler.

Dolmuş gibi bir araçla, tıka basa oturarak yola çıktık. Bana olan saygılarından dolayı beni öne oturtular. Tıngır mıngır yollardan geçerek bir mahalleye vardık. Minicik, iki katlı evlerden oluşan bir sokakta arabadan indik. Hint dilinde bir tabelası olan evlerin birine girdik. Evin duvarlarında Nazım Hikmet'in ve Yılmaz Güney'in resimleri asılıydı.

İçinde sahneye benzer bir alan olan bir odaya geçtik. Beni sıra halinde dizilen sandalyelerin en önüne oturtular. Biraz sonra elinde bir kağıtla 12 yaşında bir kız geldi ve Nazım Hikmet'in Kız Çocuğu şiirini İngilizce okumaya başladı. Küçük kızın sesi gürleştirdi ve bütün yerküreyi kapladı. Çok duygulandım. Kendimi tutamadım. Ağlamaya başladım.

Çalıyorum kapınızı, teyze, amca, bir imza ver.

Çocuklar öldürülmesin, şeker de yiyebilirsiniz.

Bu davetten dolayı çok mutlu olmuştum. Yaklaşık bir saat sohbet ettikten sonra beni tekrar otele bıraktılar. Kızın sesi hala kulaklarımda:

Çocuklar öldürülmesin, şeker de yiyebilirsiniz.

Çevre Sosyolojisi Dalındaki Çalışmalarım

Dünya Bankası'nda tanıdığım en yetkin ve yardımsever yönetici olduğunu düşündüğüm Anand bir çevre sosyoloğu arıyordu ve ben de aranan vasıflara uyuyordum. Ayrıca, ECA bölgesini tanımış olma avantajına sahiptim ve sonuç odaklı çalışma tarzım da biliniyordu. Anand bana işe başlamak için ne kadar zamana ihtiyacım olduğunu sordu. Ben de 'iki saat' dedim. Su ve atık su birimindeki ofisime döndüm ve istifamı online olarak Güney Afrikalı mühendise gönderdim. Hemen yanıma geldi ve '*Birlikte dans edemediğimiz için üzgünüm*', dedi. Kendince neden bu kadar çabuk ayrıldığımı açıklıyordu. Ben de '*Hangi dans olursa olsun, dans etmek sadece üçe kadar sayabilmeyi gerektirir ve Harvard mezunu bir mühendis bunu herhalde becerebilir*', cevabını verdim. Bu mühendis 2005 yılında, Başkanlığa yeni gelen Paul Wolfowitz'in ilk icraatlarından biri olarak Dünya Bankası Ülke Direktörlüğü'ne getirildi. Wolfowitz ise Irak'ta 2003 yılındaki Amerikan işgalinin başlıca mimarları arasındaydı.

Çevre sosyoloğu olarak çalıştığım iki yılda hem çok huzurlu hem de başarılı idim. UNDP, EIB ve EBRD'nin ortak olarak yürüttüğü METAP adlı bir programda Hasan Tuluy'la birlikte çalıştım. Sorumlu olduğum ilk program kuzey ve güney Akdeniz ülkelerinden sahil kentlerinin belediye başkanlarından oluşan bir işbirliği

— METAP Programı, İskenderiye, Mısır

Akdeniz Bölgesi Başkanı Toplantısı (Sağımızda Eski Çevre Bakanı Ali Talip Özdemir)

ağı (network) kurmaktı. Akdeniz sahilindeki her ülkeden iki-üç kentin katılımıyla oluşturulan bu network düzenli olarak bir araya gelerek Akdeniz'in kurtarılması için gerekli tedbirler üzerinde görüşüyordu. Her toplantı farklı bir ülkede ve belediye başkanının daveti üzerine yapılıyordu. Benim görevim, belediye başkanlarını bir araya getirmek, konuşma konularının saptanmasına yardımcı olmak, kararları kaleme alarak uygulanmalarını izlemek idi.

Toplantılar sırasında özellikle güney ülkelerinin atık su ve çöp konusunda yapacakları yatırımlar şekilleniyor ve Avrupa Yatırım Bankası ile Dünya Bankası bu yatırımlar için kredi verme hazırlıklarına başlıyordu. Akdeniz'in kirliliğinin azaltılması için ülkeler ve kent yönetimleri işbirliği yaparken bu ülkeler içinden çevre yatırımları yapmak isteyenler de kredi imkânına kavuşmuş oluyordu.

Akdeniz'in kirliliğini azaltmak için birçok farklı kurum arasında işbirliği yapılması gerekiyordu. Ayrıca, bu kurumların çevre konusundaki bilgilerinin arttırılması ve hem kurumlar arası hem de kurumlarla halk arasında çevreye odaklanmış müzakerelerin başlatılıp, yaratıcı çözümlere ulaşılması gerekiyordu. Bu nedenle, Akdeniz ülkeleri medya mensupları, aynı ülkelerin diğer çevre paydaşları için, Amerika

ve Avrupa'dan üniversite kuruluşları ve büyük çevre firmalarıyla çalışarak, eğitim programları düzenliyordum.

Belediye başkanları iletişim ağına ilaveten bu ülkelerin su ve çöp konusunda çalışan kurumları için de bir ağ kurmuştum. Akdeniz doğal parklarının yöneticileri ve Çevre Bakanlıkları uzmanları da ayrı ağlar altında bir araya getiriliyordu. Bunlara da belediye başkanları ağına danışmanlık hizmetleri veriyordum. Son derece başarıyla yürüyen bu program ben sosyal kalkınma çalışmalarına başlamadan kısa bir süre önce UNDP'nin yönetimine geçti ve kısa sürede de kaybolup gitti.

Çevre felaketlerinden en vahimi yanlış su kullanımı nedeniyle meydana geldi. Dünyada eşi bulunmaz Aral Denizi kurudu. Bu konuda Türkiye'de bitmez tükenmez örneklerle karşılaştık. Akdeniz programından edindiğim deneyimle Baltık Denizi'nin ve Karadeniz'in kurtarılması için tasarlanan programlara da katılmaya başladığımda Aral Gölü bir çevre faciası örneği olarak ortaya çıktı. Bunun üzerine Aral Gölü'ne sahili olan ülkelerde çalışmaya başladım. Aral Gölü'nün suyu her tarafından 150 kilometre çekilmiş ve eskiden gölün sahilinde kurulmuş olan köy ve kentler yaşanmaz hale gelmişti. Sert rüzgârların getirdiği tuzlu ve tarımsal ilaçlı zehirli kumlar gözlerimizi neredeyse kör ettiğinden bu mekânlara yaklaşamıyorduk. Bazılarına içme suyu yatırımları yapabilmek için sosyal değerlendirme yapmaya gittiğimde, bu yerleşim yerlerinin başka yere taşınmaları gerektiğini savunmak zorunda kalıyordum.

O gün yaşadığım şaşkınlığı hiç unutmuyacağım. Uçağımız alçalmaya başlamıştı. Aşağısı bembeyazdı. Kış olsa şaşırmaz, biriken karlar diye düşünürdüm. Ancak

“

Jonathan Brown ile evlenirken Mersin Silifke'de yapılan kına gecesi. Elinde mikrofonu olan kişi bu projede tanıştığım sevgili dostum Silifke Belediye Başkanı Sadık Avcı.

”

mevsim yazdı. Uçak gittikçe alçalmaya başladı. Kara benzeyen beyazlığın, kuruyan Aral Gölü'nün tuzu olduğunu anladım. Tuz dağları metrelerce yükseliyordu. Bu bir çevre faciasıydı.

Sonradan anladım ki sadece bir göl kurumamıştı. Bir ekosistem ölmüştü. Dünyanın en kaliteli pamuklarının yetiştirildiği bu nadide tarımsal alan çöleşmişti. Tarımsal faaliyetler artık yapılamıyordu. İçme suları da tuzlanmadan dolayı atıl kalmıştı.

Aral Gölü ülkelerinde sosyal konularda çalışabilmek için bu ülkelerin sosyal bilimcileri ile çalışmayı yeğlemem çok iyi sonuçlar yarattı. Bu ülkeler Sovyetler Birliği'nden ayrıldıklarında üniversiteleri de parasal kaynaklarını kaybetmiş ve buralarda çalışan sosyal bilimcilerin bazıları kendilerine işyeri açmış, diğerleri de sivil toplum kuruluşlarında çalışmaya başlamıştı. İsviçre Hükümeti'nden aldığım dört yıllık bir bağışla Orta Asya Sosyal Bilimciler Ağı'nı kurdum. Bu ağa katılan çok sayıda sosyal bilimciyi yoğun programlarla eğittim ve onların Dünya Bankası'nın o ülkeler için tasarladığı yatırımlarla ilgili projelerinin sosyal değerlendirmesine katılmalarını sağladım. Çalışarak edindikleri uygulamalı sosyal bilim becerileri onlara hem başlangıçta hem de daha sonraları önemli bir geçim kaynağı da oldu. Ben Banka'dan ayrıldığımda bu ağlar dağıldı, fakat üyeleri birçok kalkınma kuruluşuna danışman olarak becerilerini arttırmaya devam ettiler. Birçoğu özel şirket kurdu veya üniversite içinde birer araştırma grubu oluşturdu. Banka'dan ayrıldıktan sonraki ilk dört-beş yıl içerisinde Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan'da Dünya Bankası veya özel şirketler için yaptığım sosyal değerlendirmeler sırasında onlarla çalışmaya devam ettim.

“

Sosyal değerlendirme hakkında verdiğim bir konferans. O zamanlar tepegöz aracını kullanarak hazırladığımız saydamlarla konuları anlattık.

”

Sadık Avcı
İnşaat Mühendisi
Silifke Eski Belediye Başkanı

Sevgili Ayşe Kudat'la Silifke Belediye Başkanlığı görevim sırasında tanıştım. 1995 yılında, Dünya Bankası ile Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün birlikte düzenledikleri 'yeniden yerleşim' toplantısında karşılaştık. Hayatımın en önemli tanışmalarından biriydi. Kendisiyle her sohbetimiz yeni bir projeyi başlatıyordu. Silifke'de eko-turizm planlaması onun ciddi katkılarıyla yapıldı. Silifke'nin uluslararası platformda görünmesi de onunla birlikte başladı ve sürdürüldü.

O dönemde sevgili Ayşe Kudat'ın koordine ettiği Medcities Network'e (Akdeniz Şehirleri Belediyeler Birliği) Silifke Belediyesinin katılımı, eko-turizm taslak planının İspanya'da, Limasol'da, Fas'ta anlatılması, onun sayesinde oldu. Silifke Belediyesinin Uluslararası Akdeniz'de Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'na seçilmesi de Ayşe Kudat'ın katkılarıyla olmuştur.

Kendisinin Silifke sevdası da karşılık buldu, o dönem görev yapan belediye meclis üyeleri de Kudat'ı meclis kararıyla Silifke'nin fahri hemşerisi yaptı. O dönemde yaptığı evliliği Silifke geleneklerine göre kına merasimiyle, gelin alma töreniyle tamamlayarak Silifkeliğini de tescil etmiş oldu.

Ayşe Kudat, anlatılması zor bir insandır. O tam bir iş kadınıdır. Her anında iş düşünür. Gittiği her yerde, her ortamda saygın bir duruşu vardır. O tam bir annedir; aklının her yerinde sevgili kızı. O tam bir sosyolog ve antropologdur; her projede o bölgede yaşayan insanlara yapılması gereken katkıları düşünür, insanlarla diyalog kurar. Hayatımda ailemden sonra, ailem kadar önem verdiğim ve sevdiğim insandır Ayşe Kudat. Onun dostu olmak benim için onurdur, gururdur ve bu onuru, bu gururu ömrümün sonuna kadar taşımak istiyorum.

Sosyal Kalkınma ve Sosyal Değerlendirme

1990-2013 yılları arasında sosyal analiz konusunun üç ana alanında çalıştım. Başta sosyal değerlendirme (social assessment) olmak üzere çeşitli sosyal bilim araçları kullanarak proje tasarımlarını yoksullar ve dışlanmışlar açısından iyileştirme konusuna odaklandım.

Özellikle zorunlu olarak yerinden, yurdundan dışlanma ve yeniden yerleşim, toplumların ve ailelerin varlıklarını ve topraklarını kaybetmesine neden olan dev alt yapı yatırımları (barajlar gibi) sonucu oluşan zararların azaltılması, 'toplumsal güvenceler' geliştirilmesi ve yatırımdan olumsuz olarak etkilenen insanların yaşamlarının korunmasını amaçlayan konularda çalıştım.

Başta baraj inşaatları olmak üzere büyük yatırımların sosyal etki değerlendirmesini yaparak bir yatırımın insanlara, özellikle yoksul ve dışlanmışlara hem 'yarar sağlama' hem de 'zarar vermeme' ilkelerini bir araya getiren çalışmalar yaptım. Bu çalışmalarım Jonathan Brown ile birlikte kaleme aldığım bir kitabın Ekim 2013'te yayımlanmasıyla sonuçlandı. 'Verilen Sözler, Tutulan Sözler' başlığını taşıyan bu çalışma, Türkiye'deki Ceyhan Nehri üzerine inşa edilen Kandil Barajı'nın halkın yaşamı üzerindeki etkilerini ele alıyordu. Çalışma, bir özel sektör yatırımcısının, evlerini baraj gölü nedeniyle yitiren kişilerin yeniden iskânı, topraklarını ve başka varlıklarını yitirenlerin yaşamlarını güvence altına alma sözlerini ve geleneksel sosyal tedbirlerin de ötesine geçen yöntemlere başvurarak, sosyal adaletin yerine getirilebileceğini ve verilen sözlerin tutulabileceğini ortaya koyuyordu.

Yoksulluğun Yol Açacağı Zararları Azaltma

Dünya Bankası'nda çalışmaya başladığımda, kurum köklü bir dönüşüm içindeydi. Dünya Bankası, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından en başta Avrupa ve Japonya'nın yeniden imarı ve savaşın tahrip ettiği ekonomileri yeniden canlandırmak üzere ithal mallar ve materyaller sağlayarak yardımcı olmayı amaçlayan muhafazakâr bir kredi kurumuydu. Kurum, geçirdiği dönüşümle birlikte, dünyadaki yoksul ve orta gelir düzeyindeki ülkelerde yoksulluğun azaltılması ve insan kaynaklarının geliştirilmesiyle ilgilenen bir kalkınma kurumu haline gelmeyi başardı. Gerçi Banka değişiyordu, ama çalışma tarzı gene de hayli tutucu kalıyordu. Genellikle, üst düzey hükümet yetkilileriyle Dünya Bankası yönetimi arasında yapılan görüşmelerin ar-

dından ülkeler tarafından önerilen yatırım projeleri finansal, ekonomik ve teknik özellikleri açısından değerlendirmeye tâbi tutuluyordu. Yatırımların fiziksel olarak gerçekleşmesi mühendislerin değerlendirmesini gerektiren bir işti. Bir yatırım için alınan banka kredisinin geri ödenmesi için yeterli kaynakların olup olmadığına da mali analistler karar vermekteydi. Öte yandan, bir yatırımın ülkenin genel anlamda ekonomik kalkınmasına katkıda bulunup bulunmadığına karar vermek iktisatçıların sorumluluğundadır. 1960 ve 1970'lerde Dünya Bankası'nın yatırım veya proje analizleriyle ilgili iç kılavuzları ekonomik, finansal ve teknik analizler için birtakım zorunluluklar içeriyor, ancak sosyal analiz ve projelerin insan yaşamı üzerindeki etkileri konusunda değerlendirme yapılmıyordu.

Zamanla, Banka tarafından finanse edilen projeler birçok ülke ve sektörde yaygınlaşmaya başladıkça, teknik, finansal ve ekonomik açılardan sağlam görünen projelerin çoğu kez yoksulluğun azaltılmasına hizmet etmediğine, hattâ kimi durumlarda özellikle çevre ve kırılgan nüfus kesimlerinin üzerinde olumsuz etkiler yaratabildiğine ilişkin kanıtlar da birikmeye başladı. Dahası, 1970'lerin başında Zambiya ve Madagaskar'daki hayvancılık yatırımları dahil olmak üzere kimi projelerde halkın fiilen başkaldırdığı ve bu projelerin olumsuz sosyal sonuçları nedeniyle Banka'nın finanse ettiği altyapıyı tahrip ettiği görüldü. 1980'lerde Dünya Bankası, yatırımların çevresel sürdürülebilirliğini sağlamak üzere bir dizi 'güvence' geliştirdi. Banka'nın bu dönemdeki bir başka yeni yönelimi de, projelerinin uygulanması sırasında toprakları ve konutları zorla ellerinden alınan ya da kamulaştırılan (istimlak edilen) zor durumdaki topluluk ve ailelerin korunmasıydı. Banka'nın 1984 yılında hazırladığı proje analizi kılavuzu, yatırım fizibilitesi değerlendirmelerinde ekonomik, finansal ve teknik analizlerin yanı sıra ilk kez 'sosyolojik değerlendirmeyi' de öngörüyordu. Ancak, sosyolojik analize yapılan vurgu, projelerinin ülke bütününde yarar sağlarken, yatırımların yapıldığı yörelerdeki halka 'zarar vermemesini' sağlamaktan ibaretti.

Bununla birlikte, 1989 yılında Banka'da göreve başladıktan sonra sosyal analizi yalnızca halka verebilecek zararları önlemek için değil, yoksul ve dışlanan halklara daha somut yararlar sağlanabilmesi için de kullanmaya başladım.

Bu arada, eğitim alanında parlak bir uzman olan Helen Abazzi'yle birlikte Arap kadınlarının yüksek öğrenime katılmalarıyla ilgili bir rapor hazırladık. Çalışmamızda, petrol zengini ülkelerde yüksek öğrenime kadınların katılımının yüksek olduğunu, kadın işgücünün eğitim ve sağlık olmak üzere iki sektörde yoğunlaştığından, işgücü piyasasıyla güçlü bağlarının bulunduğunu belirledik. Bu ülkelerde kadınların yüksek öğretimde harcadıkları zaman boşa gitmiyor ve mezun olduklarında çalışma imkânı bulabiliyorlardı.

Banka'nın 1984 yılında hazırladığı proje analizi kılavuzu, yatırım fizibilitesi değerlendirmelerinde ekonomik, finansal ve teknik analizlerin yanı sıra ilk kez "sosyolojik değerlendirmeyi" de öngörüyordu. 1990'ların ortalarından itibaren uygulanan sosyal değerlendirmede odaklanılan nokta, projelerin yoksul ve dışlanmış halka yararlarını artırmak ve onların içinde buldukları durumu 'iyileştirmek'ti.

Proje tasarımı sürecinde sosyal analiz içeren Dünya Bankası yatırımlarının insanlara daha fazla yarar sağladığını gösteren somut, nesnel veriler vardı. Gelgelelim, mühendis ve iktisatçıların egemen durumda oldukları Banka'nın, sosyal analizi yaşama geçirecek ne kültürü ne deneyimi ne de bu alanda eğitilmiş yeterli personeli vardı. 1987 yılında Banka'da personel ve yönetim alanında gerçekleştirilen kapsamlı bir yeniden örgütlenme de bu duruma çare olamadı ve sosyal konulara teknik, ekonomik ve mali konular kadar önem verilmesini sağlayamadı. Çünkü yeniden örgütlenme sürecinde proje hazırlayan ekiplerin maliyetleri asgariye indirmesine karar verilmiş ve kısıllacak ilk masraf sosyal analiz ve değerlendirme için gereken ve aslında başka proje hazırlama harcamalarıyla karşılaştırıldığında, son derece az para gerektiren harcamalar olmuştu.

Ayrıca, Banka'nın 1984 yılı proje analiz kılavuzları on yıl sonra yeniden basıldığında, 'sosyal ve kurumsal' analiz gereksinimi (kazara da olsa) dışarıda bırakılmıştı. Banka'nın sosyal analize yönelik gerçek tutumu, kılavuzlar basıldığında yapılan bir hata ile açığa çıkmıştı. Bu tutumun bir başka kanıtı da sosyal analiz için hazırlanan özel ve yaptırımı olmayan kılavuzlardı; bu kılavuzlar Banka'nın üst düzey yönetimi tarafından değil, yönetimdeki pek az kişinin dikkatini çeken ve yalnız sosyal analizle ilgilenen küçük bir birim tarafından hazırlanmıştı.

İşte, Banka'da gerçek anlamda sosyal analiz bu yöntemle, yani Banka'nın kendi işinin sübvansede edilmesiyle ve sosyal konulara gerçekten önem veren ülkelerin parasal yardımıyla gerçekleşti. Bu durum benim bir araya getirdiğim iki kitapta belgelenmiştir: Daha İyi Bir Kalkınma İçin Sosyal Değerlendirme-Rusya ve Orta Asya'dan Vaka Araştırmaları (1997) ve Orta Asya ve Türkiye'de Sosyal Değerlendirme ve Tarım Reformu (2000).

Banka'da kaldığım yıllardan başlayarak, birlikte çalıştığım gençlere mentor olmak, yol göstermek, çalışarak öğretmek için bilinçli bir gayret sarfettim. Yaptığım onca iş içinde en sevdiğim, en önem verdiğim ve belki de en iyi yaptığım bu işti. Dünya Bankası bir süre mentor işlevi yapacak insanlar seçerek kuruma yeni giren uzmanlara yol gösterilmesini sağlamak istediğinde de bu işe seçilmiştim. Ayrıca, sosyal değerlendirme konuları önem kazanınca her coğrafi bölgeden sorumlu sosyal değerlendirme uzmanlarını bir araya getirmiş ve onlarla sürekli olarak bir araya gelerek birlikte öğrenmeyi sağlamaya çalışmıştım.

Kapı Kapıyı Açar

Eskiden Habeşistan bugün Etiyopya olan ülkede kadının tüm sosyal ve ekonomik sektörlere katılımını artırabilecek bir yaklaşım geliştirmek amacı ile Addis Ababa'ya gitmiştim. Banka'nın üst düzey teknik elemanlarından bir kadın 'Şefim sizinle görüşmek istiyor,' dedi. Yöneticinin kim olduğunu ve görüşme nedenini sorarak konuyla ilgili bilgi istedim. Adı Jonathan Brown olan bu yöneticinin sosyal yapıya karşı alışılmışın ötesinde önem verdiğini gördüm. Görüşme konusu bu ülkeye verilmesi planlanan, faizsiz bir ulaştırma sektörü kredisi idi.

Bu faizsiz kredi ancak ülke kadınlarına yararlı olacağı varsayımıyla uygulanabilir olabilecekti. Görüşmemizde projenin yanlış varsayımlarla, hiçbir gerçek bilgiye dayanmadan hazırlandığını belirttim ve birçok nedenle, mühendislik varsayımlarının değiştirilmesini önerdim; öyle yaptılar. Aradan üç yıl geçtikten sonra, bir kez daha Azerbaycan Bakü İçme Suyu Projesi'ni hazırlarken birkaç saat görüştük. Bu projeye katkılarım Banka için yepyeni kapılar açmıştı ve verilen kredi Etiyopya'da tanışarak evlendiğim eşimin başkanlığını yaptığı bölüm tarafından verilecekti. Bu proje üstünde birlikte çalışmalarımız birbirimizi tanımamıza neden oldu. O güne kadar tanıştığım beylerin hiçbirini beğenmeyen minik kızım Senem, eşimi kırmızı Volvo kullandığı için beğendi. Böylece 1997 yılında evlendiğim eşim benim için tarihin gerçek bir armağanı oldu.

Jonathan Brown ile
nikâh töreninden,
1997.

O güne kadar tanıştığım beylerin hiçbirini beğenmeyen minik kızım Senem, eşimi kırmızı Volvo kullandığı için beğendi.

Sosyal Değerlendirme Sürecine 4 Pillar (4 Sütunun) Entegrasyonu

Boğaziçi Üniversitesi'nde öğrenciyken Keban Barajı çalışmaları için yaptığım saha ziyaretini önceki bölümlerde yazmıştım. Bu ziyaretimden sonra, bir sorunun ancak sahada, sorunu yaşayan kişi ya da toplulukların anlaşılmasıyla çözülebileceğine karar vermiştim. Bu nedenle, bir sosyal bilimci olarak, bütün meslek hayatımda sahada olmaya çok özen gösterdim. Sosyal bilimlerdeki saha, fizik, kimya gibi bilimlerdeki deney odasıdır. Bunun da ötesinde, siz yoksulluk gibi bir sorunu çözmek istiyorsanız, yoksulluk girdabında yaşayan kişileri yakından tanımalısınız. Bunu bütün meslek yaşamımda uyguladım. Uyguladığım için de uygulanabilir, sorunu çözen öneriler geliştirdim.

Bu, rüzgarı karşıma aldığım diğer bir konu oldu. Masa başından ayrılmadan ya da sadece birkaç sivil toplum kuruluşuyla beş yıldızlı otellerde paydaş toplantıları yapan kişilerle karşılaştım. Bir makale yazmanın ötesine geçemeyen bu çalışmaları, hep bir israf olarak kabul ettim. Bu yanlışlığı, dilimin döndüğü, kalemimin yazdığı oranda, hiçbir fırsatı kaçırmadan anlattım.

Yoksulluk, işsizlik, kıtlık, çölleşme gibi alanlarda çalışan biz sosyal bilimcilerin, yapacağımız sosyal değerlendirmelerle bu sorunların çözümüne yardımcı olabileceğimizi ifade ettim. Kendi geliştirdiğim metodoloji ile bunun nasıl uygulanacağını gösterdim. Bunun örneklerini yazdığım kitaplarda görmek mümkün.

Birlikte çalıştığım kişilere, konforlu odalarınızdan çıkıp sorunun yaşandığı yerlere gidin önerisinde bulundum. Metodolojik bir şekilde, sorunu yaşayan kişileri tanıyın, sorunu tespit edin ve uygulanabilir çözüm önerileri sunun dedim. Bunu, bugün de genç meslektaşlarıma söylemeyi bir üstadları olarak kendime vazife biliyorum. Teori çok önemli. Ancak teorik bilginin sahada mutlaka test edilmesi gerekiyor.

Sosyal bilimcilerin dikkat etmesi gereken diğer bir hususun metodolojik bir bakış geliştirmesi gerekliliğidir. Metodolojik yaklaşım araştırmaların güvenilirliğini ve geçerliliğini sağlayacağı gibi; verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanmasını da sistematik ve disiplinli bir şekilde sağlar.

Bu nedenlerden dolayı, sosyal değerlendirmede kullanılacak Dört Sütun (Pillar) yaklaşımını geliştirdim. Bu yaklaşımla yazılan çalışmalardan biri, Dünya Bankası yayınlarından çıkan Orta Asya ve Türkiye'de Sosyal Değerlendirme ve Tarım Reformu kitabıdır.

Dört Sütun yaklaşımını ve bunun sosyal değerlendirmelerde nasıl kullandığımı şöyle özetleyebilirim: Sosyal Değerlendirme Süreci, herhangi bir kalkınma projesinin sosyal boyutlarını belirlemek ve ele almak için dört ana analitik sütunu kullanır.

1. *İlk sütun, mevcut sorunun belirlenmesidir.* Soruna ilk önce geniş bir açıdan, bütün yönleriyle bakılır. Daha sonra, belirli alanlara odaklanılır. Bu adım, yoksulluk, eşit-

sizlik, sosyal çeşitlilik, cinsiyet ayrımcılığı, sosyal sermaye ve sosyal dışlanma gibi konuları içerir ve genellikle ikincil kaynaklara dayanır.

2. *İkinci sütun, paydaşların kim olduğuna karar verilir.* Paydaşlar belirlendikten sonra onların çıkarlarını belirlemek için katılımcı bir yaklaşım benimsenir. Paydaşlar, bireylerden, uluslararası kuruluşlara kadar geniş bir yelpazede olmalıdır.
3. *Üçüncü sütun, kurumsal ve sosyal örgütsel analizleri içerir.* Bu aşamada, projenin resmi ve gayri resmi kurumları incelenir ve teşvik yapıları değerlendirilerek, projede hedeflere ulaşılması için gerekli olan kurumsal gelişim veya yeniden düzenleme üzerine öneriler sunar.
4. *Son olarak, dördüncü sütun, izleme ve değerlendirmenin çerçevesidir.* Bu adımda, projenin sosyal kalkınma hedeflerine ulaşmasını sağlamak için gereken düzeltmeleri ele alınır ve projenin etkilerini değerlendirmek için izleme mekanizmaları ele alınır.

Bu yaklaşım, sosyal değerlendirmede, projenin sosyal boyutlarının belirlenmesi ve uygulama süreçlerinin kolaylaştırılmasında yararlı olur. Sosyal analiz, proje için özel sosyal kalkınma hedeflerinin belirlenmesinde ve izlenmesinde kritik bir rol oynar. Bu analiz, çeşitli sosyal bilim disiplinlerinden gelen verilerin bir araya getirilmesini ve proje bağlamına uygun şekilde kullanılmasını içerir. Bu süreç genellikle ikincil verilere dayanır ve ülke sosyal bilim çalışmaları, demografik veriler ve sektörel literatürle desteklenir. Ayrıca, uygulanabilir bölgelerde geniş bölgesel araştırmalar da yapılabilir.

Sosyal Değerlendirme Süreci ayrıca, projenin sadece sosyal boyutlarını değil, aynı zamanda sosyal içerme ve dışlama, yönetim ve yolsuzluk gibi diğer önemli sosyal sorunları da ele alır. Bu sayede projenin daha kapsamlı bir perspektiften değerlendirilmesi ve geliştirilmesi sağlanır.

Sonuç olarak, Sosyal Değerlendirme Süreci, projelerin sosyal etkilerini anlamak ve iyileştirmek için önemli bir araçtır. Bu süreç, projenin tasarımı ve uygulanmasında katılımcı bir yaklaşım benimser ve projenin sosyal boyutlarını dikkate alarak daha etkili ve sürdürülebilir sonuçlar elde etmeyi amaçlar.

Jonathan C. Brown
Dünya Bankasının
Farklı Bölümlerinin Başkanı
Yazar ve Sosyal Risk Yönetimi Şirketi Başkanı

Ayşe'nin Dünya Bankası'ndaki çalışma hayatını bir mûcize, Banka için neredeyse bir devrim olarak tanımlayabilirim. Dünya Bankası'nda, çoğu yönetimde olmak üzere 35 yıl çalışmış birisi olduğum için bu ifadeleri rahatlıkla kullanabiliyorum. Ayşe'nin, ilk olarak sosyal değerlendirme yöntemiyle 'insanları dinlemek', gerektiğini savunuşu ve sağlam, disiplinli ve ölçülebilir verilere dayanan yaratıcı yaklaşımı Dünya Bankası'nın desteklediği proje ve izlediği politikalarda paydaşların karar verme sürecine katılımının sağlanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Ayşe'nin 'katılımda devrim' olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşımına ait bilgileri hem kendi yazdığı kitaplarda hem de Banka'nın Yönetim Kurulu'na sunulan proje tekliflerinde bulmak mümkündür.

Paydaşların katılımına imkân sağlayan bu yeni yaklaşımın uygulanabileceği ve proje ile kalkınma politikalarının gelişmesine yardım edebileceği fikri, Banka'nın 'geleneksel' olarak tanımlayabileceğimiz iktisatçı ve teknisyenleri için bir devrim niteliğinde idi. Bu yenilikçi yaklaşım, Banka'ya insanları 'dinlemek' için değil, onlara 'öğretmek' için gelmiş büyük bir çoğunluk tarafından olumlu karşılanmadı. Bu kibirli ve kendini beğenmiş tutum aslında kendi birinci sınıf yetenek ve deneyimlerden yoksun olmalarının sonucu ve aynı zamanda da uluslararası para bürokrasisi içindeki mediokrasinin zaferi idi. Ayşe'nin önerdiği uygulama Banka yönetimi tarafından sadece beş yıl uygulanabildi. Karşı güçlerin bu 'katılım devrimi'ni geri çevirmelerine rağmen Ayşe'nin Dünya Bankası'nda çalışmayı sürdürmesi ancak onun cesareti, özverisi ve azmi ile açıklanabilir. Bankanın 70 yıllık tarihinde bu gibi yeniliklere önyak olmuş olan çok az sayıdaki insan, takdir edilmediklerini anladıktan çok kısa bir süre sonra Banka'dan ayrılmış ve kıymetlerinin bilindiği diğer kurumlarda çalışmaya başlamışlardır. Ayşe, Banka'da kalmış ve pırıl-pırıl, genç 'Ayşe'lerden oluşan bir kadro yetiştirmeye çalışmıştır. Bu yeni kadro da Banka'dan ayrıldıktan sonra çok başarılı olmuştur.

Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri

Dünya Bankası'nda sosyal analiz açısından önemli açılım noktalarından biri, ironik biçimde, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında Banka ile ilişkilmesi sonucunda ortaya çıkmış ve bunu 1991 yılında Sovyetler'in çöküşünden sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üye 15 ülkenin 1992 yılında Dünya Bankası'na üye olması izlemiştir. Dünya Bankası daha önce Sovyetler Birliği'nde fiilen herhangi bir ekonomik ya da sektörel çalışma gerçekleştirmiş olduğundan, bu ülke hakkında bir yatırım kredileri programı hazırlanması zorlu bir uğraştır.

Dünya Bankası'nın bazı bölümleri, dünyanın başka yerlerinde başarılı olduğu görülen uygulamalar temelinde yalnızca özelleştirmeleri ve ekonomik reformu öne çıkaran bir yaklaşım benimseme kararı aldı. Eski Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomilerinde halkın refahının artırılması için ekonomik büyümeyi özendirici politikalar gerekliydi. Genellikle teolojik bir yaklaşım uygulayan kalkınma yatırımları insanlara tepeden baskı yapılarak ve Banka'nın uygun gördüğü reformların gerçekleştirilmesini şart koşarak gerçekleştirildi. Reformlarda toplum çözümün değil, sorunun bir parçası olarak görülüyordu.

Buna karşılık Jonathan Brown tarafından yönetilen Banka'nın altyapı, enerji ve çevreyle ilgili birimi, insanların inançlarının, davranışlarının ve özlemlerinin sosyal analizinin başarılı bir yardım programı oluşturulması açısından vazgeçilmez olduğuna karar verdi. Daha sonraki altı yıl boyunca enerjimin büyük bölümünü özellikle Rusya, Orta Asya ve Azerbaycan'da sosyal analizin yönetilmesine ve birçok durumda da fiilen gerçekleştirilmesine ayırdım. Bir bütün olarak alındığında, sosyal analizde başlıca araç olan bu sosyal değerlendirmeler, sosyal analizin geniş bir alana yayılan politika konuları üzerinde yaratabileceği etkiyi ortaya koymaktadır; sosyal analizin yararlı olabileceğine pek az kişinin inandığı durumlarda bile.

Rusya'daki çalışmalarım esnasında.

Bekir Bülent Özbilgin
Paradigm Şirketi Başkanı

Ayşe Kudat'la Dünya Bankası'nda 1995-2000 yılları arasında hemen hemen her gün beraber çalıştık; hem ilk (ve tek) patronum, hem de öğretmenimdir diyebilirim Ayşe Kudat için. 2000 yılında Dünya Bankası'ndan ayrıldıktan sonra da beraber birçok projede yer aldık. Neredeyse 30 seneye yaklaşan bir meslektaşlık ve arkadaşlığı birkaç paragrafa sığdırmakta zorlanmamı umarım haklı görürsünüz. Biraz daha düşünüp, 17 yılın özetini çıkarmaya çalışmak yerine, benim için önemli olan ve kalkınma konusunda çalışmayı düşünen arkadaşlar için hem okuması eğlenceli hem de ders verici nitelikte birkaç anımı yazmaya karar verdim.

Bu anılarım arasında Ayşe Hanım'la ilk tanıştığım gün önemli bir yer tutar. Ben o zaman 24 yaşında, MBA'ini bitirmek üzere olan bir öğrenciydim. Washington DC'de okulda devamlı olarak asistanlık ve öğrenci danışmanlığı yapmış, üniversitedeyken hem ders vermiş hem de aile işinde çalışmış olmama rağmen o zamana kadar hiçbir düzenli işte çalışmamıştım. Dünya Bankası'nda Ayşe Hanım'la yaptığım mülakat da hayatımda yaptığım ilk iş mülakatı olacaktı. Çok iyi hatırlıyorum, sabah 8'de görüşmeye girdim. Topu topu 15 dakika kadar konuştuk, fazla değil. Aklımda kalanlar, Ayşe Hanım'ın bana bilgisayar-istatistik biliyor musun ve İngilizce yazabiliyor musun sorularıydı. Ben de tabii ki hem bilgisayar biliyorum (ki kesinlikle doğrudu) ve 'çok da iyi istatistik biliyorum' (o zaman doğruluğu tartışılabilir) diye cevap vermiştim. Fakat İngilizce yazma sorusuna '10 parmak yazabilirim' şeklinde saçma sapan bir cevap verince "Herkes yazar, önemli olan doğru düzgün yazmaktır" şeklinde bir karşılık almak, ne yalan söyleyeyim, moralimi bozmuştu. Nereden bilebilirdim ki bu söz, seneler boyu sürececek bir profesyonel eğitimin başlangıcıydı. Neyse, lafı uzatmadan, ben mülakattan 'Bu işi kaçırdım galiba,' diye çıktım. Bir-iki gün sonra ise geri aranıp, başlayabilirsiniz şeklinde bir görüşme olunca çok şaşırđım, sonra da canla başla çalışmaya başladım. Üzerinde çalıştığım ilk proje aynı bölümde çalışan başka bir uzman içindi;

o projeyi başarıyla hallettim. İkinci proje ise, Ayşe Hanım'la bire bir beraber çalışma şeklinde ve her ne kadar ben ilk başta farkına varamamış olsam da, Dünya Bankası'nın o zamana kadar yaptığı en riskli, politik ve büyük projelerinden biri olacaktı: Rusya kömür sektörünün yeniden yapılandırılmasına destek projesi.

Ben, bu projeye de dört elle sarıldım ve hiç çekinmeden söyleyeyim, ilk bir ay içinde elime geçen hemen her şeyi yüzüme gözüme bulaştırdım. Öyle ki, hem Ayşe Hanım hem de bütün bölümümüzün kredibilitesi benim yüzümden rezil rüsva olmak üzereydi. İşi rezil ettiğimin farkına varır varmaz Ayşe Hanım'a gittim, olanları açıkça anlattım, düzeltmek için elimden gelen her şeyi yapacağımı, fakat bu tip bir hatanın bedelinin işten çıkarılmak olduğunun da farkında olduğumu söyledim. İşin doğrusu, ben işten atılmayı kendi kendime kabullenmiştim, sadece beylik bir konuşma yapıyordum. Ayşe Hanım'ın o zaman verdiği cevap hâlâ aklımda: 'Böyle hatalar tek taraflı olmaz; ben de işe yeni bir çocuk almışım, tecrübesi ortada, buna rağmen gereken kontrolleri yapmamışım. Yani bende de hata var. Bunu artık konuşmayalım, projeyi kurtarmak için ne yapmamız gerekiyorsa yapalım.' Bu konuşmayı yaptıktan sonraki üç ay, çalışma hayatımın en zorlu dönemiymi diyebilirim. Bu zaman zarfında, Ayşe Hanım'la beraber geceli gündüzlü çalışarak raporumuzu hazırladık. Arkasından Dünya Bankası'nın en üst düzeylerinden gelen ardi arkası bitmeyen eleştirilere maruz kaldık; ilk işine yeni başlamış tecrübesiz bir istatistikçi olarak yaptığım işlerin dünyanın önde gelen istatistik uzmanları açısından (haklı veya haksız bir şekilde) devamlı sorgulanmasının ne kadar zor olduğunun takdirini de sizlere bırakıyorum.

Bu anının zihnimde yer etmesinin sebebi, Ayşe Hanım'ın daha sonradan da devamlı olarak gözlemleyeceğim zekâsını, karakterini, çalışkanlığını, gençlere sabırlı bir şekilde yol göstermesini, her işin içinden mutlaka alınının akıyla çıkma isteğini ve hayatının her döneminde devam etmiş olan merak ve öğrenme alışkanlığını açık bir şekilde ortaya koymasıdır.

Rusya projesini tamamladıktan sonra da Ayşe Hanım'la uzun seneler beraber çalıştık. Bu zaman zarfında Ayşe Hanım benim hem patronum hem meslektaşım hem de öğretmenim oldu. İş ve seyahat stresinin üzerimize çok yüklediği, bazen elimizdekilerin altından kalkamayacağımızı düşündüğümüz dönemlerde bile ona karşı saygı ve sevgimi devamlı surette muhafaza ettim. O da aynı şekilde benim gençlik ve tecrübesizlikten ileri gelen hatalarımı affederek ve düzelterek, benim şu anki konum ve durumuma gelmemde çok yardımcı oldu. Ben kendimi şanslı bir insan olarak addediyorum; kariyerimin başlangıç noktasında karşıma Ayşe Hanım gibi bir insan çıktı ve ondan çok şey öğrenme imkânım oldu. Umuyorum ki bu hatıramı okuyan gençlere ben de az da olsa faydalı olabilmişimdir.

Yatırımların Yoksul ve Dışlanmış Halka Yararlarını Sağlayıcı Sosyal Değerlendirme Örnekleri

Türkmenistan Kentsel Ulaşım Projesi

1990'ların başında Türkmenistan'da, Dünya Bankası finansmanlı ilk yatırım projesi olan Kentsel Ulaşım Projesi hazırlanmaya başlandı. İlk görüşmeler sırasındaki eğilim, varsayılan bir talebi karşılamak üzere caddelere daha çok sayıda otobüs çıkarmak, bunun için de yeni otobüsler ve yedek parça temin etmek şeklindeydi. Ancak, daha proje bileşenleri belirlenirken ve erken bir aşamada gerçekleştirilen sosyal değerlendirme, kentin ulaşım sisteminin bir kaos içinde olduğunu gösterdi. Asıl sorun, otobüs ya da yedek parça yokluğu değil, otobüs şoförlerinin davranışlarıydı. Otobüs ücretleri o kadar düşüktü ki, otobüse binenin kutuya atabileceği bozuk para tedavülde bulunmuyordu.

Otobüslerde ücret tahsilatı da yoktu; otobüs şoförleri de kendi düşük ücretlerini takviye için yolculardan para alıyor, yeterince para topladıktan sonra da günün ortasında hizmeti bırakıyorlardı. Günün belirli bir saatinden sonra, pek çok otobüs şoförü çalışmayı bırakıyor ve iş çıkışlarında, bilhassa geceleri pek az otobüs bulunabiliyordu. Bu yüzden yolcular geceleri evlerine hayli pahalı ticari taksiler ya da dolmuşlarla gidiyor, yoksul kesim ve özellikle ücretleri düşük olan kadınlar saatlerce yürümek zorunda kalıyordu. Ulaşım sistemindeki bozukluk birçok kadının çalışma hayatından çekilmesiyle sonuçlanmıştı. Sosyal değerlendirme sonucunda, yeni otobüsler alınmasından çok daha etkin birtakım operasyonel iyileştirmeler belirlendi.

Otobüs şoförlerinin ücretlerinin önemli ölçüde artırılması ve böylece ek gelir için halkı sömürme yönelimlerinin azaltılması sağlandı. Bu arada, şoför davranışlarını izlemek üzere ulaşım denetçileri görevlendirildi ve otobüslere biletçiler yerleştirildi. Şoför davranışlarına yönelik bu tedbirler şoför davranışlarında ve kamunun sunduğu hizmetlerde düzelme sağladı.

Sıfıra yakın otobüs bileti ücretleri yüzde ikibin artırıldı ve biletlerin kolay bulunabilmesi için düzenlemelere gidildi. Ücretlerde yapılan artışa rağmen bu kamu hizmeti pek çok kesim açısından özel taşımacılık hizmetlerine göre daha ucuzdu. Ayrıca, sağlanan gelirle yedek parça temini de mümkün hâle geldi. Gelirleri çok düşük olan yaşlılar ve çocuklara da parasız hizmet sağlayacak karneler verildi.

Sonuçta, sosyal değerlendirmeye belirlenen operasyonel değişikliklerle kentsel ulaşım daha düzgün hale geldi ve otobüs işletmesinin mali durumu da güçlendi.

Azerbaycan-Bakü İçme Suyu

Dünya Bankası ile ondan borç alan ülkeler arasındaki ilişkiler sözkonusu olduğunda, herhangi bir Dünya Bankası projesinin kendi maliyetini çıkarması (maliyet kurtarması) ve yatırımcı kuruluşun verdiği hizmetler karşılığı aldığı ücretlerin yeterli olması gerektiği konusunda, başlangıçta mevcut ihtilaf kısa sürede ortadan kalkmıştı ve bunda sosyal değerlendirmelerin büyük rolü olmuştur. Sovyetler Birliği

Stan Peaboy
Sosyal Bilimci

Ayşe Kudat'ın benim hayatımda çok önemli bir yeri olmuştur. Ayşe, nihayet sosyal bilimci istihdam etmeye başlayan Dünya Bankası'na katılmamı sağladı. Ayrıca, sahip olduğu zekâ ve stratejik, kritik düşünme becerileri ile hem benim hem de diğer çalışma arkadaşlarımda her zaman ilham kaynağı oldu. Ayşe, kalkınma dünyasını da daha önce kullanılan katılım, içerme, söz sahibi olma, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi birbiri ile zayıf bir şekilde ilişkilendirilebilen kavramları birleşik, bütünlük ve pratik bir çerçevede bir araya getirerek yalnızca Banka çalışanlarının değil aynı zamanda da yerel uzmanların da kullanabileceği Sosyal Değerlendirme (Social Assessment) kavramı ile tanıştırmıştır. Bu kavram, yatırımların kayda değer bir şekilde halka yararlı biçimde gelişmesini sağlamıştır.

Ayşe, sosyal kalkınmanın Banka içinde tanınan, saygınlığı olan profesyonel bir yetkinlik alanı olarak ortaya çıkmasını sağlayan kişidir. Onun doğruluğu, dürüstlüğü ve boş söylemlere tahammülsüzlüğü, yüzeysel kazanımlar üzerinden politika yapmayı tercih edenlerin karalamalarına neden olmuşsa da Ayşe, asla sendelememiştir.

Entelektüel göz kamaştırıcılığı ve meslekî dürüstlüğüne yanısıra Ayşe, her şeyden çok sıcaklığı ve vefakârlığı ile insanları kendisine çeken ve onların daha iyi insanlar olmalarını sağlayan şefkatli biridir. Birlikte çalıştığı insanlardan çok fazla özveri ve çalışma bekleri; ama onlara yüklediğinden çok daha fazla kendisine yüklenir. Hem kişisel hem de profesyonel hayatımda Ayşe'nin varlığından dolayı son derece mutluyum ve onun dünyanın her yanına dağılmış hayranlarından biri olmaktan gurur duyuyorum.

çöktüğünde ülkelerin yeni liderleri eski düzeni korumaya çalışmış ve çöküşe neden olan ekonomik krize devletin birçok hizmeti bedava dağıtmasının yol açtığı aşırı harcamaların neden olmasına rağmen, bunların kesilmesine karşı çıkmıştır. Siyasal bağımsızlık kazanıldıktan sonra, bu liderler daha önce Moskova'nın sağladığı ücretsiz hizmetlerin kesilmesinden pek memnun kalmamışlardı.

Azerbaycan, maliyeti çıkarmayla ilgili tartışmalarda sosyal analize başvuru olan ilk örneklerden biridir. Ülkenin başkenti Bakü için Su Şebekesi Rehabilitasyonu Projesi hazırlanırken, su şirketi görevlileri ve Dünya Bankası ekibi Bakü Sular İdaresi'nin finansal açıdan ayaklarını yere sağlam basması için, suyun ücretli olması gerektiği sonucuna varmıştı. Bu sonuç kendisine iletildiğinde, su sektöründen sorumlu Başbakan Yardımcısı şöyle demişti: 'O zaman yapılacak ilk demokratik seçimlerde hükümetin oy almasını nasıl beklersiniz?' Proje ekibine yardım için ülkedeyken, Bakü Üniversitesi'nden sosyal bilimcilerin de yardımıyla su sektöründe tüketici tutum ve davranışlarıyla ilgili bir sosyal değerlendirme çalışması yaptım.

Azerbaycan'daki sosyal değerlendirme sürecinin ilginç bir başlangıcı vardı. Bakü'deki Banka ekibinin Bakü Su Projesi'nin öğelerini beirlemek üzere hükümetle bir araya geldiği bir akşam yemeğinde Banka bölüm şefi yerel danışmanlar için para getirdiğini belirtti ve 840 doları kullanabilecek kişi olup olmadığını sordu. Kimse gönüllü çıkmayınca, ben bu parayı kullanabileceğimi söyledim. Ertesi gün Bakü Üniversitesi'ne giderek rektörle görüştim; kendisinden öğretim üyelerinin ve öğrencilerin sosyal değerlendirme için veri toplama ve analiz işlerine ilgi duyup duymayacaklarını sordum. O zamanlar Rektörün kendi aylık maaşı 20 dolar olduğundan günde 20 dolar kazanılacak bir iş cazip görünüyordu. Banka'nın su projesi kapsamındaki sosyal değerlendirmesinin kalitesi, büyük ölçüde, Bakü Üniversitesi'nden öğretim üyelerinin profesyonelliklerinden ve işe şevkle sarılmalarından kaynaklandı. Banka açısından bakıldığında ise, bölüm şefi sonuçlardan çok memnundu. O kadar mutlu ve bana hayrandı ki birkaç yıl sonra onunla evlendik.

Sosyal değerlendirmeye göre su hizmetleri Bakü'nün tamamında yetersizken, bundan en fazla sıkıntıyı kentin düşük gelirli yerlerinde yaşayanlar çekiyordu. Suyun düzenli gelmemesi sorunuyla baş etme çabasındaki haneler, kendilerine gelen aylık su faturalarından 17 kat daha pahalıya mal olan alternatif yollara başvuruyordu: Şişe suyu satın alma, bahçeye kuyu kazma, kent ısıtma sistemi borularına bağlanma, buhardan su elde etme gibi. Oysa özellikle yoksul kesim sıkıntı içindeydi. Öyle ki varlıklı kesimler aylık gelirlerinin yalnızca yüzde ikisini bu 'baş etme' stratejilerine harcarken, yoksullarda bu yüzde yediye kadar çıkıyordu. Sosyal değerlendirme ayrıca şunu da gösterdi: Kamunun su hizmetlerinde düzelme olması halinde haneler hâlihazırda yaptıkları aylık ödemelerden daha fazlasını yapmaya razıydı. Ör-

neğin yoksul kesimler aylık gelirlerinin yüzde altısını bu tür hizmetlere ayırmaya hazırdı ve bu da hâlen yaptıklarına göre küçük de olsa bir azalmayı temsil ediyordu.

Su şirketi ve Dünya Bankası ekibi, nüfusun en yoksul kesiminin, gelirinin yaklaşık yüzde dördü kadar ödeme yapması halinde su şirketinin finansal hedeflerine ulaşabileceğini ortaya koydu. Böylece hükümet de su için halktan para almayı kabul ederek, kredi almaya hak kazandı. Bu da yoksul kesimi görece rahatlattı.

Başbakan Yardımcısı televizyona çıkarak sosyal değerlendirmenin sonuçlarını açıkladı ve hizmetin düzenli çalışması halinde halkın su giderlerinin 'azalacağı' hakkında bilgi verdi. Banka ile hükümet arasındaki ihtilafli maliyet çıkarma tartışmaları sosyal değerlendirme aracılığıyla böylece çözüme bağlanmış, gerçekler ideolojiye üstün gelmişti.

Sosyal değerlendirme bir başka gerçeği daha ortaya koymuştu: Hükümet ve Dünya Bankası uzmanlarının ilk başta önerdikleri teknik çözüm, su şebekesindeki ve özellikle halkın çoğunun yaşadığı apartmanlardaki kaçakları ve sızıntıları önlemeden Bakü'ye daha büyük bir basınçla su verilmesini öngörüyordu. Oysa, sosyal değerlendirme böyle bir 'çözümün' aslında daha fazla su kaybına yol açacağını gösteriyordu. Eskimiş, kaçaklı-sızıntılı bir sisteme daha fazla su verilmesi çözüm olamazdı ve bu nedenle projede önemli onarımları da içerecek değişiklikler yapıldı.

Rusya'da Kömür Sektörü Reformu

1993 yılında kömür sektöründe reform ve yeniden yapılandırma girişimine kalkışan Rusya, kredi için Dünya Bankası'ndan talepte bulunmuş ve Banka da o güne kadar karşılaştığı en zorlu işlerden birini üstlenmişti. Rusya'daki kömür şirketleri devâsa boyutlardaydı, karmaşık bir yapıya sahipti. Hükümet tarafından sektöre sağlanan ve gayri sâfi millî hâsılanın (GSMH) yüzde birini oluşturan sübvansiyonun tüm işçilerin ücretlerini kapsaması gerekirken işçiler ücretlerini alamıyordu.

Sosyal değerlendirme süreci kapsamında Kuzey Buz Denizi yakınlarındaki Vorkuta'ya gittim. Burası, ünlü gulagların merkezi olmuştu. Sovyetlerin suçluları, siyasal muhalifleri ve komünist örgütlerin bir nedenle beğenmediği diğer kişileri hapsedenlere, sürgüne ve kömür madenlerinde çalışmaya gönderdiği yerlerdi. Siyasal mahkûmların cezaları diğer suçlulara göre daha ağırdı ve bu cezalar da tamamlanmak üzereyken, sudan gerekçelerle uzatılırdı. Gulaglardaki erkeklere ve kadınlara günde 450 ila 900 gram arası ekmek, çorba ve eğer kişi üretken bir işçiye, arpa lapası ve ayda bir kilo şeker verilirdi. Daha sonra buraları resmen kapatıldığında birçok kişi orada, mahkûm olarak yıllarını geçirdikleri yerlerde kaldı. Gidecek başka yer-

leri, işe yarayacak becerileri ve gulag dışında başka hiçbir şeye aşinalıkları yoktu. Benim gördüğüm ve insanın kulübe bile diyemeyeceği evler yere yakındı, kazıldığı toprak aynı zamanda evin duvarlarıydı ve kış mevsiminin aşırı soğukları nedeniyle ışık alan pencereleri de yoktu. Dünyanın en yoksul yerlerindeki domuz ahırları bile bunlardan daha iyi sayılır.

Sosyal değerlendirme sürecini Vorkuta'dan başlattım. Araştırmalarımız bittiğinde reform için yeni konular ve seçenekler belirdi ve şu yönde gelişti: Sektördeki başlıca paydaşların belirlenmesi ve onların da sektör reformuna aktif olarak katılımı için bir çerçeve çizilmesi gerekiyordu. Özellikle bunun mümkün olduğu durumlarda desteklerini almak ve şayet mevcut ise, karşı duruşlarının nedenlerini anlamak için reform seçeneklerinin paydaşlar üzerindeki etkilerinin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi şarttı.

Sektör reformunun olumsuz etkilerini hafifletmeye yönelik önlemler geliştirilmesi gerekiyordu. Bu önlemler içinde de insanların yeniden yerleştirilmesi ve onlara başka yerlerde iş bulunması vardı. Zira, tüm halkın kömür madenlerinde çalıştığı ve kentteki hastane, bakkal, otobüs gibi hizmetlerin büyük çoğunluğunun devlet madenlerine ait olduğu bu kentte, kapanacak madenlerdeki işlerini kaybedecek insanların yaşamlarını sürdürmelerine imkân yoktu.

Banka'nın toplumsal kalkınma ve yoksulluğu azaltma alanlarındaki öncelikleri göze alınarak, sektörün Dünya Bankası yatırımlarına uygun olup olmadığının belirlenmesi ve bu reformlar için verilecek kredinin halk için de yararlı olacağını gösterilmesi kolay değildi.

Rusya'daki sosyal bilimciler Banka'nın gönderdiği kredileri ve hükümetin sübvansiyonlar için harcamalarını izledi ve fonların kömür bölgesinde yaşayan toplumların eline geçtiğine, sosyal destek amaçlı olarak başarılı ve uygun biçimde kullanıldığına ilişkin kanıtlar üzerine Banka kredi dilimlerinin ödemesini yaptı.

Yüzbinlerce insanı istihdam eden kömür sektörünün sosyal açıdan incelenmesi ve kredilerin halka yarar sağlayacak bir biçimde koşullandırılması o güne kadar yapılmamış araştırmalardı. Çoğu kez ben de ne yapmam gerektiğini önceden kestiremiyor ve bu nedenle önce ülkelerdeki sosyal bilimcileri bulup, danışman olarak işe alarak sahada incelemeler yapıyordum.

Bu ilk incelemelerden sonra da hem nitel hem de nicel veri ihtiyaçlarını saptıyor ve yatırımlardan etkilenebilecek paydaşları belirleyerek, onlara sürekli bir biçimde danışabilmenin yol ve yöntemlerini saptıyordum. İlginç olan bir nokta da şu idi: Kömür sektörü reformunda birlikte çalıştığım kişi yakın bir arkadaşım ve sosyal değerlendirme sürecinin finansal yönlerini değerlendirmekle görevli Dünya

Bankası ekibimin üyelerinden biriydi. Daha sonra, Afganistan Cumhurbaşkanı oldu.

Sosyal değerlendirme sürecinin bir başka önemli sonucu, Rusya'nın uçsuz bucaksız kömür alanlarındaki yerleşimlerin demografik yapı, gelir düzeyi ve işgücü gibi açılardan çok farklı özellikler taşıması idi. Bu, zaten aşikâr bir durum sayılabilir; ancak reform gündeminde kömür sektörü, ağırlıklı olarak sanki yeknesak bir bütünlüş gibi görülüyordu. Sosyal değerlendirme süreci hepimize çok şey öğretti ve pek çok sorunun ve olası çözümlerin yerel özellikleri anlamayı ve dikkate almayı gerektirdiği konusunda hükümeti ikna etti.

Sosyal değerlendirmeden sonra işçilerle ilgili çok önemli bir nokta daha ortaya çıktı. Komünist gelenekler nedeniyle işçiler, serbestçe dolaşamadığı için istedikleri işlerde çalışamıyordu. Bundan dolayı da istedikleri ya da çalışabilecekleri işlerde değil, devletin verdiği işlerde çalışmak zorunda kalıyorlardı. Oysa, kendilerine sorulduğunda, özgürce iş bulabilmeleri için koşulların ve yasal düzenlemenin yapılmasını tercih ediyor ve madenlerdeki işlerini kaybedenlere (veya madenler kapatıldığında diğer iş kollarında işsiz kaldıklarında) hükümetin gösterdiği yeni bir işte çalışmayı veya hükümetçe seçilmiş yörelere gitmeyi istemiyorlardı.

Sosyal değerlendirme süreci, Dünya Bankası finansmanı devreye girince sona ermedi; sürekli sosyal izleme, sosyal değerlendirmenin devamını sağladı ve paydaş katılımı Rusya'da kömür madenciliği sektörü reform gündeminin bir parçası olarak varlığını sürdürdü.

St. Petersburg'da Kentsel Yenilenme: Zarafetin Ortasında Yoksulluk

St. Petersburg kent yönetimi, kentin merkezinde yer alan tarihi alanın onarılmasına birinci derecede öncelik vermekteydi. Bu önceliğin gerekçeleri arasında böyle bir onarımdan beklenen yüksek ekonomik getiriler yer alıyordu. Turizm, ticaret ve hizmetler alanındaki etkinliklerin canlanması, kültürün korunması ve özellikle yeterli altyapı ve sosyal hizmetlerin olmadığı aşırı kalabalık yerlerde yaşamakta olan nüfusun yaşam koşullarının iyileştirilmesi amaçlanıyordu.

Denize çıkıntılı alanları, görkemli binaları ve geniş bulvarlarıyla mimari açıdan St. Petersburg kadar zarif bir kent bulmak güçtür. Ne yazık ki, kent merkezindeki binaların güzel klasik yüzlerinin gerisinde Vorkuta'dan hiç de aşağı kalmayan bir yoksulluk ve çaresizlik hüküm sürmekteydi. Daha iyi konutlara geçmek için başvuruda bulunan ve sırada bekleyen 325 bin aile ya da yaklaşık 850 bin kişi vardı. Ken-

tin merkezinde, ağırlıklı olarak komünal apartmanlarda yaşayan nüfusun yüzde 30'unu yaşlı yurttaşlar oluşturmaktaydı ve çoğu kadın olan bu insanlardan bazıları İkinci Dünya Savaşı'nın o ağır sıkıntı ve güçlüklerini yaşamış kişilerdi.

Sovyet devriminden sonra, kent merkezinin en mutena yerlerinde yaşayan varlıklı ailelerin mülkleri ellerinden alınmış ve her biri pek çok aile tarafından paylaşılan komünal apartmanlara dönüştürülmüştü. Ortalama beş yatak odalı bu dairelerde, genellikle birbirleriyle akrabalık veya dostluk ilişkisi olmayan beş-altı aile kalmaktaydı. Her aile bir yatak odasına sahipti; fakat mutfak, banyo ve tuvalet ortak olarak kullanılıyordu. Konut koşullarından duyulan memnuniyetsizlik çok ileri düzeylerde olduğu halde sakinler ortak mekânların iyileştirilmesi için çalışmak şöyle dursun, kendi özel alanlarına bile özen göstermiyorlardı. Aşırı kalabalık mekânlarda, özel yaşam ayrımı pek olmadan ve temel bakım işleriyle ilgilenecek kimse bulunmadığından giderek yıpranan yapılarda yaşamaktaydılar. Ortak kullanılan mekânlar ise özellikle kötü durumdaydı. Örneğin tuvaletin hemen dışındaki hole kendi özel kullanımı için tuvalet yerleştiren aileler bile vardı.

Kent merkezinde iyileştirmeye yönelik ilk fikir, komünal konut yaşamındaki insanlara nakit yardımında bulunarak boşaltacakları yerlerin özel sektör tarafından onarılması ve varlıklı kişilere satılması yönündeydi. Sosyal değerlendirme ise şunu gösterdi: Kentin tümünde konut açığı varken, evlerini yitirenlerin bulabilecekleri ve maddî güçlerinin yeteceği konutlar özellikle yaşlıların ihtiyaç duydukları sosyal hizmetlere uzak yerlerdeydi.

Yoksullar, en güç durumda olanlar, yaşlılar ve kadınlar, önerilen Banka projesinin gerçekleşmesi halinde yine yoksulluk ve sıkıntı içinde yaşayacaklardı. Ayrıca kent dışına taşınmak zorunda kalacaklarından, yanlarındaki çocuklar ve diğer gençler iş bulmada ve çalışmada zorlanacaklardı.

Bu bulgular, projeyi hazırlayan Banka ekibinin pek hoşuna gitmedi. Çünkü projeleri, konut stokunun özelleştirilmesiyle gerçekleşecek çabuk kazanca odaklanmıştı: Evlerde kalanların çıkartılması, kendilerine nakit tazminat ödenmesi ve sonra da kendi başlarının çaresine bakmaları. Sonunda St. Petersburg kent yönetimi komünal apartmanlarda yaşayanların sıkıntılarını anladı ve çoğu Sovyetler Birliği savaş kahramanı olan binlerce yaşlı insanın yeni sıkıntılara girmesinin gereksiz olduğuna karar verdi. Yönetim, durumdan etkilenecek nüfus kesiminin ihtiyaçlarını ve isteklerini de dikkate alan tasarım ve standartlarla yaşlılar için daha olumlu barınma koşulları öngören bir program başlattı.

Bu arada, güç durumdaki kişilerin kaldıkları yerleri boşaltmalarını öngören programında ileri bir adım atamayan Banka da daha ileri araştırmaları ve pilot projeleri öngören bir programa fon sağladı..

Azerbaycan Tarımsal Kalkınma ve Kredi Projesi

Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını kazanan, nüfusunun yüzde 60'ı yoksulluk sınırı altında yaşayan ve sosyal hizmetlere erişimin piyasa ekonomisine geçişle birlikte güçleştirdiği bu ülkede Dünya Bankası projesi, özelleştirilmiş bir sisteme geçişi tamamlamayı ve ülkenin beklenen petrol ve doğal gaz gelirlerinin getireceği imkânlarla tarımsal hâsılda yaşanabilecek azalışları asgari düzeyde tutmayı tasarlıyordu. Sosyal değerlendirme, proje tasarımını şu yollardan etkiledi: Yeni toprak sahiplerinin toprağın gerçekten sahipleri olmalarını sağlayarak, geçiş sürecine destek vermek açısından bir tapu ve kadastro sisteminin taşıdığı önemin vurgulanması; halkın dile getirdiği ihtiyaçları temel alan ve hedefleri iyi belirlenmiş danışmanlık hizmetleri sağlanması; krediye ve diğer tarımsal girdilere erişimi kolaylaştıracak kurumların hızla oluşturulması ve kırsal kesimdeki insanların gerçekte buldukları gerçek durumdan hareketle proje uygulamasının yeni aşamalarını tanımlamak üzere sosyal etkilerin değerlendirilmesi.

Sosyal değerlendirme, ayrıca, proje kapsamı dışında kalmak üzere kırsal nüfusun yaşadığı belli başlı sorunları da belirledi. Burada özellikle ön plana çıkan, piyasa ekonomisine geçişin ilk yıllarında bozulan kooperatifler gibi toplumsal varlıklar ve altyapı idi.

Kırgızistan: Kırgız Cumhuriyeti Enerji ve Kent Isıtma Rehabilitasyon Projesi

Maliyeti (veya masrafı) çıkarmanın farklı nüfus kesimleri üzerinde farklı etkiler yaratacağı durumlarda sosyal değerlendirmelerin özellikle yararlı olabileceği, çalışmalarımın başlamasından sonra kısa süre içinde belli oldu. 1995-1996 yıllarında Kırgız Cumhuriyeti Enerji ve Kent Isıtma Rehabilitasyon Projesi'nde maliyeti hesaplama, hükümet açısından sorun oluşturuyordu. Çünkü siyasi nedenlerle hükümetin evlerde enerji kullanma politikası, enerji ve ısınma faturalarını yapay biçimde düşük tutmanın başlıca nedenini oluşturuyordu. Çok enerji harcanmasına rağmen, faturalar tüketici hanelerin lehine hesaplanıyordu. Sonuç, enerji sağlayan kuruluşların finansal durumunun sürdürülemez biçimde kötüleşmesi, etkin ve ekonomik olmayan enerji tüketimi ve hiç de eşitlikçi olmayan faturalardı. Ne var ki Banka'nın sponsorluk yaptığı sosyal değerlendirme konuyu ayrıntılı biçimde ele alıncaya kadar, fiyatların farklı sosyo-ekonomik gruplar üzerindeki etkileri hiç araştırılmamıştı.

Yaptığım bu araştırma, konuyu farklı sosyo-ekonomik gruplar, ısıtma ve enerjide farklı tüketici kesimleri ve farklı coğrafi yöreler açısından ele aldı. Sosyal değer-

lendirme, elektrik ücretleri için öngörülen artışın sağlanabilir, ısıtmadaki artışın ise ancak düşük gelirli haneleri koruyacak bir sosyal güvenlik ağı oluşturulması durumunda sağlanabilir olacağını gösterdi. Bu arada, merkezi ısıtma sisteminden yararlanamayan, dolayısıyla ısınmak için doğal gaz ve kömüre ihtiyacı olan hanelerin de korunması gerekiyordu. Elektrik ücretlerindeki artışın yaratacağı etki, ev tüketimine daha düşük bir fiyatlandırma uygulanarak hafifletilebilirdi. Sonuçta buna gücü yetecek olanlar için daha yüksek fiyat uygulanırken, maddi külfetin ağır olacağı kesimler için bir sosyal güvenlik ağı oluşturuldu. Böylece hükümet ve Banka açısından ideolojik olan bir konuda rasyonelite ve bir dizi dengeye ulaşıldı.

Özbekistan: Su, Atık Su ve Sağlık Projesi

Özbekistan Su, Atık Su ve Sağlık Projesi'nin hazırlıkları Dünya Bankası tarafından finanse edilen herhangi bir yatırım projesinin bileşenlerinin belirlenmesinde sosyal değerlendirmeye belki de en geniş biçimde başvurulmuş çalışmalardır. Proje tasarımıyla ilgili geniş ölçekli bir paydaş istişare sürecinin parçası olarak, konunun farklı yönlerine ilişkin birbirinden farklı beş sosyal değerlendirme gerçekleştirdim. Bu da, sosyal değerlendirmenin çeşitli alanlardaki kullanımının bir örneğini oluşturdu. Bu araştırmalar İngilizce ve Rusça basıldı ve o dönemde çok kullanıldı.

Uygulamaya yönelik düzenlemeler. Başlangıçtaki paydaş toplantılarında, kendi kendini yöneten ve her yöre için ayrı ayrı kurulmuş mahalli su sistemleri destekleniyordu. Çünkü operasyonu kendisinin yönetmesi halinde, ulusal su işletmesi olan Vodokanal'ın yeterli hizmeti sağlayamayacağı düşünülüyordu. Paydaşlara, çeşitli alternatifler sundum. Bunların avantajları ve dezavantajlarını anlattım. Bunun üzerine, paydaşların kararı ile yerleşim birimleri Vodokanal tarafından işletilen ana boruya bağlandı. Vodokanal'ın tüketicilerin duyarlılıklarını dikkate alacağı bir halkla ilişkiler bölümü kuruldu. Yöredeki köy ve kasaba halkının duyarlılıklarını dikkate alan bu yaklaşım, Vodokanal için ilk deneyimdi. Bu çalışmalar, bütün paydaşları memnun etti.

Su kullanımı. Sosyal değerlendirme, farklı sosyal bilim yöntemleri kullanarak, kırsal kesimdeki tüketicilerin hangi fiyata, ne miktar ve hangi kalitede su kullanmaya hazır olduklarına ilişkin o zamana kadar hiç bilinmeyen bilgileri ortaya çıkardı.

Su kalitesi. Hükümet ilk önce suyun kuyular ve tulumba gibi düşük maliyetli yatırımlarla temin edilmesini öngörmüştü. Sosyal değerlendirme ise, hanelerin yüzde 68'inin bu tür kaynaklardan elde edilen suyun tuzluluğundan yakındığını, gerçekten de bu tip suyun tuzluluğunun litrede 5 ile 8 bin miligram arasında değiştiğini gösterdi.

Bu yüksek tuz oranı birçok sağlık sorununa da yol açıyordu. Daha masraflı yatırım seçeneği ise, Özbekistan'ın talep ettiği litrede 1.000 miligram tuz ve Dünya Sağlık Örgütü'nün tavsiye ettiği litrede azami 1.500 miligram tuzu esas alıyordu. Sosyal değerlendirmeye eşlik eden tuzluluk-tat-tolerans anketi, yerel nüfusun litrede 1800 miligrama kadar tuzluluğu kabul edebileceğini gösterdi; böylece yatırım maliyetinden önemli bir tasarruf sağlanabilecek, bunun sonucunda tüketicilerin daha az ödeme yapmaları da mümkün hale gelecekti. Gerçi insanların tolere edebildikleri tuz oranı, Dünya Sağlık Örgütü standartlarının üstündeydi; ama birçok yerde tüketilen miktarın neredeyse dörtte biriydi.

Su miktarı. Halkın tutumu, projenin varsayılan su tüketimine göre tasarımı bağlamında da araştırıldı. Araştırmanın yapıldığı dönemde geçerli olan kişi başına günde 350 litre su kullanımı ve bunun gerektirdiği harcamalar, günde kişi başına 150 litre su ve daha düşük su fiyatı alternatifleriyle karşılaştırıldı. Halkın çoğunluğu, daha düşük tasarım standardını, daha düşük yatırımı ve daha düşük ücreti tercih etti. Sosyal değerlendirme sürecinde kendilerine danışılmamış olsaydı, muhtemelen halkın bu tercihi de bilinmeyecekti. Tersine, hükümet aşırı maliyetli sistemler kullanmak için büyük bir borç altında kalacaktı. Aileler de böyle bir yatırımın gerektireceği su parasını ödeyemeyecekti.

İnsanların öncelikleri ve ticarî çıkarlar. Banka ve hükümet proje alanındaki halkın bir su, atık su ve sağlık projesine ihtiyacı olduğuna inanıyordu. Bu gerçekten de halkın öncelik tanıdığı bir konu muydu? Sosyal değerlendirmede halkın öncelikli sorunları incelendi ve geniş kapsamlı anket çalışmaları, yine Özbek sosyal bilimciler yardımıyla yapıldı.

Alınan sonuca göre, halkın ilk tercihi gelir getirici etkinliklere erişimdi, yani halk gerek iş imkânlarını kullanarak, gerek serbest uğraşıyla gelirlerini artırabilmeyi istiyordu. Bu bulgu üzerine hükümet tarafından uygulanan, Banka ve diğer katılımcılarla desteklenen çeşitli pilot uygulamalar başlatıldı. Proje, yerel istihdam olanaklarından azami ölçüde yararlanmak için, su ve kanalizasyon yatırımlarına yönelik emek-yoğun bir yaklaşım benimsedi. Bu yaklaşım, yükleniciler sermaye-yoğun yaklaşımlardan yana olduğu gibi, Batılı ticari çıkar çevrelerine ters geliyordu.

Onlar, büyük makineleri de hükümete yüksek fiyatlara satarak müteahhitlerine mümkün olduğunca büyük kârlar sağlamayı yeğliyordu. Bu ve benzeri deneyimlerim, genel olarak sosyal değerlendirme ve paydaş katılımı sürecinin büyük ticari çıkar çevrelerinin beklentilerini karşılamadığını göstermiştir. Sosyal değerlendirme uygulamasının özellikle Batı ülkelerinin şirket ve çıkarlarını korumak için kurulmuş ihracat kredi bankalarının desteklemek istedikleri yatırımlarda çıkar gruplarını rahatsız etmesi şaşırtıcı değildi.

Özbekistan: Tarımsal Girişimcilikte Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Projesi

Özbekistan sosyal değerlendirme süreci, proje tasarımını, kolektif çiftliklerin özelleştirilmesine, mevcut sulama sistemlerindeki teknik sorunların çözülmesine, maliyetin tam olarak karşılanmasına, sulama birlikleri oluşturulmasına, girdi piyasalarının serbestleştirilmesine, çiftçilere pazarlama işlemlerinde yardım edilmesine, kredi kurumları ve piyasaları oluşturulmasına odaklandı. Hükümetin ağır işleyen bürokrasisi yerine, yeni kurumlar oluşturmak gibi önemli gündem maddesi oluşturmaktı.

Kazakistan: Tarımda Özelleştirme

Bu ülkede yaptığım sosyal değerlendirmenin amacı, Akmola ve Taldy-Korgan olmak üzere iki yerleşimdeki kırsal nüfusun merkezî planlamadan piyasa ekonomisine geçişte tarım sektöründeki özelleştirme ve yeniden yapılanma sürecini ne ölçüde kabullendiklerini ve bu sürece ne kadar katıldıklarını belirlemektir. Üç sosyal araştırma yöntemi kullanıldı: Tarım işletmelerinde çalışanlar ve bağımsız çiftçiler olmak üzere 600 hane üzerinde yapılan sistematik araştırma; tarım işletmelerinin başında bulunan 100 yöneticiyle yapılan ayrıntılı görüşmeler ve tarım işletmelerinde çalışanlar, yöneticiler ve bağımsız çiftçilerle yapılan 14 odak grup görüşmesi.

Nezih Kuleyin
Ekonomist, Yazar

Bence Ayşe Kudat sosyoloji biliminin toplumsal kalkınmada etkin bir yöntem olarak kullanılabileceğini bizlere öğretmeye çalışmış bir bilim işçisidir. Kendisi ile birlikte Azerbaycan'da fakirliği önleme çalışması yaptık. Ülkemizin ormancılık sektörünün kalkınmamızda etkin bir işlev yüklenmesi için yapılması gerekenleri de, İlisu Barajı'nın yapılması ile ortaya çıkacak olan sosyal ve ekonomik sorunları da irdeledik. Tüm bu projeleri yaparken ben kendisinden çok temel bir bilgiyi öğrendim. Öğrendiğim şuydu: *'Hiçbir projeden elde edilecek ekonomik yararın miktarı, o projeden dolayı zarara uğrayan insanların haklarını yok saymamız için bize haklı bir gerekçe sağlamaz'*. Ancak her şeyin merkezine insanı koymayı başarırız, evrensel geçerliliği olan projeler gerçekleştirebileceğimizi öğrenmiştik kendisinden. Ülkemiz için yaptığı çalışmaların sadece bir toplumsal değerlendirme çalışması değil, bir kalkınma kılavuzu niteliğinde olduğu görüşümdedir.

Sosyal değerlendirme, hakkaniyeti ve saydamlığı sağlamak için tarım arazisi devir ve kiralama işlemlerinin düzene bağlanmasını, büyük çiftliklerin yanısıra küçük bağımsız çiftçilere kredi sağlanmasını ve cinsiyet, etnisite ve grup aidiyeti gibi özelliklere bakılmaksızın tüm çiftçilere tarım hizmetleri götürülmesini olumlu yönden etkiledi. Sosyal değerlendirme bunun yanı sıra, hükümetin ve katılımcıların dikkatini, kırsal kesimde giderek bozulup yetersiz kalan sosyal altyapı sorununa çekti. Bu konu proje kapsamı dışında kalmakla birlikte, kırsal nüfusun ihtiyaçlarına ilişkin olarak hükümet ile katılımcılar arasında süren görüşmelere ve ileride yapılacak yatırımların tanımlanmasına yardımcı oluyordu.

Türkiye’de Şanlıurfa-Harran Ovaları Tarımsal Kalkınma Projesi

Katıldığım, içinde yer aldığım sosyal değerlendirme çalışmalarının hepsi eski Sovyetler Birliği’nde değildi. Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın Cezayir, Suriye, Tunus, Fas, Yemen, Mısır gibi birçok ülkesinde de sosyal değerlendirme yaparak Banka yatırımlarının halka dönük bir biçimde tasarlanmasına ve uygulanmasına yardımcı olmaya çalışıyordum. Gerek bu bölge (MENA) gerekse Rusya, Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerini içine alan coğrafi bölgede (ECA) yatırımları destekleyen sosyal değerlendirme çalışmaları için çok sayıda sosyal bilimciyi işe almıştım. Yukarıda sözünü ettiğim gibi bazı çalışmaları kendim yapıyor, diğer birçok çalışmaya da destek veriyor veya kalite kontrolü hizmeti sağlıyordum. Türkiye’de de çeşitli sosyal çalışmalar yapmıştım. Bunlardan Türkiye Ormancılık Sektörü Sosyal Değerlendirmesi bir kitapçık olarak yayımlanmıştı.

Türkiye’deki Şanlıurfa-Harran Ovası Projesi, sulamadan sağlanan ve toprağı olan herkesin kolaylıkla ulaşabileceğı imkânların daha üst düzeye çıkarılmasını amaçlıyordu. Buradaki sosyal değerlendirme, toprağı sınırlı olanların fazla tarım arazisi istemeyen, sebze-meyve gibi emek-yoğun ürünler yetiştirmesinin, tarım dışı etkinliklere katılmasının ve hayvancılığı geliştirmesinin önemine işaret ediyordu. Sosyal değerlendirmenin desteklediğı bir başka konu da, nüfusun tamamının refahı açısından büyük önem taşıyan başta içme suyu olmak üzere köylerdeki altyapının geliştirilmesiydi. Ayrıca, sulama birlikleri ve sulama teknolojisi ile çiftçiler arasındaki arayüzeyi destekleyecek katılımcı yapıların oluşturulmasına destek veriliyordu. Sulama birliklerinin reformuyla ilgili konuları içeren bu çalışmanın sonuçları da yayınlandı. Yalnız, düzgün bir drenaj sistemi kurulmadığı için, Harran Ovası sulamadan yarar değil, zarar görür hale geldi.

Alışlagelmişin Dışındaki Durumlarda Sosyal Değerlendirmeler

Dünya Bankası'nın, sel ve kasırğa gibi doğal felâketler ve ülkelerdeki iç savaş dahil savaşların sebep olduğu yıkımlar gibi insan eseri felâketlerle ilgilenen acil durum kredisi işlemleri vardır. Banka'nın yaklaşımı şöyledir: İlgili ülkelerle birlikte yardım ve rehabilitasyon programları hazırlamak üzere ülkelere çeşitli disiplinlerden kişilerin oluşturdukları ekipler gönderilmesi; kısa dönemli yardımlarda uzmanlaşmış BM ve diğer kuruluşların öncülüğündeki yardım çevresi ve Banka'nın uzun dönem rehabilitasyon-kalkınma çalışmalarına odaklanması.

Banka'nın çok-sektörlü yaklaşımındaki sorun ise şudur: Ülkelere gönderilen tarım, enerji, altyapı, sağlık ve eğitim alanlarındaki uzmanlar, teknik uzmanlıklarını ve deneyimlerini sergileyecekleri tarım, enerji, altyapı, sağlık ve eğitim alanlarına özel programlarla geri dönmekte, buna karşılık pek çok durumda özgül durum ya da insanların gerçek ihtiyaçları pek dikkate alınmamaktadır. Buna arz tarafından kalkınma adı verilmektedir. Sektör uzmanlarının, talep tarafından, yani insanların hissettikleri ihtiyaçlara kayıtsız kalarak, hattâ bunlara karşı durarak kendi doğru bildiklerine göre, bir anlamda arz tarafı davranışlarla yardım için verilen paraları ve kredileri çarçur etmeleri mümkündür.

Azerbaycan Hükümeti'nin 1996 yılında Banka'ya yönelttiği ilk kredi talebi, Banka'nın Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalar sırasında zarar gören Nagorno-Karabağ civarındaki kurtarılmış yörelerin rehabilitasyon çalışmalarına yardımcı olunması ile ilgiliydi. 500 milyon dolarlık bu yardım talebinin ağırlıklı vurgusu insan yaşamının desteklenip güçlendirilmesi değil, binaların yenilenmesiydi. Görüldüğü kadarıyla bu talep halkın neyi istediğine ilişkin bir araştırmadan kaynaklanmayıp, hükümet teknisyenlerinin varsayımlarından oluşmuştu. Kredi talebi tepeden inme ve halk katılımından yoksun bir yaklaşımla oluşturuluyor ve aynı tarzda çalışmaya alışmış olan Dünya Bankası'nın işleyiş biçimine de uygun görünüyordu.

Buna karşılık Banka bölüm şefi, Banka tarafından finanse edilen çatışma sonrası programlar konusunda önemli deneyimi olan Jonathan Brown, tepeden inme yaklaşımı benimsememe kararı aldı. Program bileşenlerini belirlemek üzere Banka'dan sektör uzmanları gönderilmesi yerine, daha önce sözünü ettiğim dört temel üzerinden bir sosyal değerlendirme yapıldı. Brown, geniş bir paydaş kesimin katılımını kolaylaştıran tedbirler aldı ve çatışmalardan kaçan mültecilere kısa dönemli yardımlar yapan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ni de devreye soktu.

İhtiyaç değerlendirmesine 500 kişiyi kapsayan bir hanehalkı araştırmasıyla başlandı ve bu sayı daha sonra 1000'e ıktı. Ardından, hanehalkı araştırmasının nicel verilerinin işaret ettiği başlıca bulguların takibi amacıyla odak grup görüşmeleri gerçekleştirildi. Bunların, insanların kendilerini güvende hissetmedikleri bir yörede yapılabilmesi, alan araştırmalarının büyük bölümünü üstlenen Azeri sosyal bilimcilerin, Hükümetin ve yöreyi ziyaret eden Banka yöneticilerinin cesaretinin ve mesleklerine bağlılıklarının bir göstergesidir.

Sosyal değerlendirme süreci halkın başta gelen önceliklerini belirledi. Bu ncelikler hükümetin ilk talebinden, Banka'nın sosyal ve fiziksel altyapı sektörü uzmanlarının nyargularından çok farklıydı. Halkın ncelikleri şöyle sıralanıyordu: Güvenlik, mayınların temizlenmesi, konut, istihdam, gıda güvenliği, tarımsal yardımlar, su, sağlık, elektrik, ulaşım ve eğitim.

Banka için güçlük, güvenlik sağlanamaması, yani savaş ortamının yarattığı gerginliği giderici fon sağlayamaması ve mayın temizleme işlerinde pek az deneyime sahip olması idi. Bu nedenle Banka, Nagorno-Karabağ'daki gibi insan eseri olan felketlerde konut alanındaki yardımların bunlardan yararlananlar tarafından geri ödenmesinde ısrarlı idi. Oysa, doğal felâketler sonucunda ortaya çıkan konut ihtiyacı, etkilenen nüfus kesimleri yardımı geri ödeyemeyecek kadar yoksul olduğunda, Banka tarafından yardım olarak, karşılıksız sağlanabiliyordu. Savaş nedeniyle evlerini kaybeden insanlara konutlar ancak geri ödemeli olarak, yani krediyle verilebiliyordu. Dahası, o sıralarda Banka yukarıdaki öncelikler listesinin ikinci yarısında sıralanan yardımları desteklemede kendini daha rahat hissediyordu.

Halkın tercihi doğrultusunda Banka, farklı bir karar verdi. UNHCR ile birlikte, başta Kanada, ABD ve özel sektör olmak üzere katılımcıları başarılı biçimde harekete geçirerek, konut için hibe fonları buldu. Banka'nın kendisi de 54 milyon dolar tutarındaki yeniden imar pilot programının yüzde 40'a yakın bir bölümünü karşılama kararı aldı. Program mayın temizleme işlemlerinin yanı sıra altyapı yatırımlarının dışında istihdama, gelir yaratmaya, gıda güvenliğine öncelik tanıyan bir pilot programı da kapsamaktaydı.

Azerbaycan'da sosyal değerlendirme süreci, yardım ve yeniden imar programının içeriğini bütünüyle dönüştürdü. Buna rağmen, herşey halkın istekleri doğrultusunda gelişmedi. Sosyal değerlendirme, mültecilerin daha önceleri oturdukları 75 metrekareden büyük evlerine dönmek istediklerini göstermişti. Yapılan anlaşmaya göre, geri dönen mültecilere yapılacak ilk yardım, daha önce kaldıkları yer yıkılmış olanlardan dört kişilik bir aileye 24 metrekare yer sağlanması şeklinde olacaktı; buna karşılık ihtiyacı daha az olanlara malzeme şeklinde olmak üzere daha az yardım yapılacaktı.

Acil Durum Kredileri ve Komi Cumhuriyeti'nde Petrol Sızıntısı

Rusya Federasyonu içinde, Ural Dağları'nın batısında ve Doğu Avrupa Ovaları'nın kuzeydoğusunda yer alan özerk Komi Cumhuriyeti ve onun hükümeti, 24 Ocak 1994'te Rusya Federasyonu hükümeti aracılığıyla Dünya Bankası'na (ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'na-EBRD) acil yardım için başvurdu. Konu, Komi Cumhuriyeti'nde, ana petrol boru hattında Usinsk yakınlarında meydana gelen sızıntıydı. Gerekli önlemlerin alınmaması halinde sızıntı Usa ve Pechora nehirlerine ulaşacak, zaten kırılğan olan Arktik iklim açısından önemli bir tehdit oluşturacaktı. Kuzey Amerika'nın Pasifik kıyısındaki Exxon Valdez sızıntısının üç katı büyüklüğünde olduğu tahmin edilen sızıntıyla ilgili sorunun 1994 Mayıs ve Haziran aylarında beklenen bahar taşkınları başlamadan çözülmesi gerekiyordu. Başka sızıntılar olmasa bile, sızıntının olduğu boru hattının 84 kilometre uzunluğundaki bir bölümünün bahar ve yaz taşkınları tundra bölgesini bataklığa çevirip çalışmalarını imkânsız hale getirmeden, Sibiry'a'nın kış koşullarında değiştirilmesi gerekiyordu.

Çabaların asıl odak noktasını temizleme çalışmaları ve borunun onarımı oluştururken, başından bu yana işin içinde olan sosyal bilimciler, olaydan doğrudan etkilenen yörenin çevresinde yarıçapı 200 kilometre olan bir alanda yaşayan 7 bin kişinin (ki nüfusun yüzde 10'u demektir) önceliklerini değerlendiriyordu. Sosyal değerlendirme, en büyük öncelikleri sızıntının nehir sistemlerine ulaşmasının önlenmesi ve daha sonraki olası boru hattı sorunlarına karşı önlemler alınması olduğunu ortaya koydu. Rus petrol sanayinin en fazla şikâyet konusu olan sorunlarından biri, altyapı bakımının çok yetersiz kalmasıydı. Bunları izleyen diğer öncelikler ise, temel sosyal hizmetlere yönelik yatırımların yıllarca ihmal edilmesi sonucu ortaya çıkan yerel düzeydeki iyileştirme gereklilikleriyle ilgiliydi. Halka göre, bu listenin başında yöredeki çocukların geçici olarak tahliye edilmesi ve otlakların kirlenme riskiyle karşı karşıya olması sebebiyle gerek duyulan âcil hayvan yemi yardımları geliyordu.

Dünya Bankası/ EBRD Komi Petrol Sızıntısını Önleme Projesi önceliği sızıntının daha geniş alanlara yayılmasını önlemeye ayırdı. Bunda da başarılı olundu. Sosyal programların uygulanmasına tanınan öncelik ise, daha düşük bir düzeydeydi ve bu programlar planlanandan daha yavaş uygulandı.

Acil durumlar söz konusu olduğunda, proje finansmanını sağlayanlar çoğu kez sosyal analizin, yapılması gereken müdahaleyi yavaşlatacağına inanırlardı. Benzer başka olaylarda olduğu gibi Komi'deki durum için de bu düşünce geçerli değildi. Komi sosyal değerlendirmesi hızla ve düşük bir maliyetle tamamlandı; projenin hazırlanmasında ve proje için genel olarak kaynak sağlanmasında herhangi bir gecikmeye yol açmadı.

Sosyal Değerlendirmenin Benimsenmesi

Çocukluğum, her hanede dört neslin birlikte yaşıadığı bir sosyal düzende geçti. Bizim ailemizde de anneannem ve büyükbabam bizimle birlikte yaşıyordu. Anneannem, geçmiş dönem kahramanlıklarından, bilgelik dolu yaşanmışlıklardan damıtığı masalları bize anlatırdı. Bunların birer masal olduğunu o zamanlar anlamaz, her zaman iyilerin kazandığı o dünyanın gerçek olduğunu hayal ederdik. Bize İstanbul'un saklı altınlarından, insanların altınları aramak için yollara düşmesinden bahsederdi. Bunları gözümde canlandırır, İstanbul'un altınlarla dolu bir şehir olduğunu düşünürdüm.

Akıtma diye bir tatlı yapardı. Un, süt ve yumurtayı karıştırıp, yağ kaynayan tencereye dökerdi. Yağda kızaran hamuru alır, üstüne pudra şekeri serpiştirirdi. Her hamur tanesi, genelde farklı bir hayvana benzerdi. Ben de onlara bakar, hangi şekildeki parçayı alayım diye düşünürdüm.

Rahmetli anneannemi düşünürken, bunlara benzer birçok şeyi düşünüyorum. Çocukluğumun sıcak aile yuvasının en önemli en önemli sembollerinden biriydi. O günlerde, onu, yaştan bağımsız, bize en güzel masalları anlatan, sevdiğimiz yemekleri yapan, bizi seven, şımartan bir aile üyesi olarak kabul ediyordum. Bana anlattığı masalların hayal dünyanın gelişiminde çok önemli bir rolü olduğunu düşünüyorum.

Büyük babam, bize İstanbul'daki yaşantısından bahsederdi. Ailesinin bir kısmı Balıkesir'e gitmiş, kendi de İstanbul'da kalmış. Kapalı çarşıda bir dükkanı varmış. Ancak talihsizliğe bakın ki her iki büyük İstanbul yangınına denk gelmiş. Kapalı çarşıdaki dükkanı, evi, malı ne varsa hepsini bu yangında kaybetmiş. Bu kayıplardan sonra saat tamircisi olarak Samsun'a yerleşmiş. Babam, kendilerine yakın oturmaları için Ankara'da onlar için bir ev kiralamış. Daha sonra Bahçelievler'deki iki katlı, bahçeli evi alınca ikisini de bizimle yaşaması için davet etmiş.

Anneannem ve babaannem bizimle uzun yıllar yaşadılar. İkisinin çocukluğumda çok ayrı yerleri bulunuyor. Uzun yıllar, bu deneyimim nedeniyle, yaşlıları, evdeki bilge, kültürü sonraki kuşaklara aktaran, nur yüzlü kişiler diye düşündüm.

Yaşlılar konusunda algımı ilk değiştiren, daha önceki satırlarda yazdığım, Almanya'da, yaşlılarla ilgili verdiğim bildiri olmuştu. İkincisi de Rusya'daki çalışmalarım oldu.

1990'ların sonunda Dünya Bankası için Saint Petersburg'a gittiğimde, yaşlılığın çok farklı bir yüzü olduğuna tekrar şahit oldum. Saint Petersburg gibi dünyanın en

estetik şehirlerinden birinin merkezinde, yaşlıların oturduğu evlere girdik. Devlet, yaşlıların yaşaması için merkezde yer alan eski evleri kendilerine tahsis etmişti.

Bu evlere girdik. Yürüdüğümüzde, zemin ayaklarımızın altında çöküyordu. Tuvalet olarak kullanılan alanı tarif etmek için kelimeler yetersiz kalıyor. Evlerin içine kokudan girmek imkansızdı. Evlere girince, yoksulluk ve çaresizliğin ruhunuzu sardığını anlıyordunuz. Bu yaşlı insanlar, kırsal yerlerde yaşayan torunlarını okumaları için çağırarak onlarla aynı evleri paylaşıyordu.

Almanya'da yaşadığım mahçubiyet, Rusya'da kendini çaresizliğe bırakmıştı. O an, bilgisayarda bir kelime arar gibi ülkelerin nüfusları gözümün önünden geçti. Nüfus piramitleri, yaşlı nüfusun gittikçe artacağını gösteriyordu.

Bunun üzerine kendi alanında ilk olabilecek çalışmalardan birini, Older People in Transition Economies: An Overview of their Plight in the ECA Region ismiyle 1998 yılında, Nadia H. Youssef ile birlikte Dünya Bankası yayınlardan çıkardım. Bu kitapta, birçok ülkedeki yaşlı nüfusu, kırsal ve kentsel olarak farklı sektörlere göre inceledik.

Rusya'da, yaşlı insanların şartları kötüydü. Ancak devlet, en azından bu kişilere başlarını sokacak evler vermişti. Çoğu toplumda, yaşlıların bu imkanlardan da mahrum olduğunu biliyoruz. Yaşlı bireyler ya yeterli huzurevi bulamıyor ya da aileleri geleneksel nedenlerle huzurevlerinde kalmalarına izin vermiyordu. Yıllar önce bir Anadolu kentinde, bir belediye reisi, kentin ileri gelenlerinin yardımıyla bir huzur evi açtığını söylemişti. Ancak hiçbir aile, "elalem ne der" diyerek yaşlısını bu huzurevine göndermediği için huzurevi birkaç ay sonra kapanmıştı.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, bütün toplumda önemli değişimlere neden olmuştu. Yaşlılar, çocuklar, yoksullar bu değişimden en çok etkilenen gruplar arasında yer alıyordu. Ülke ekonomisindeki zorluklar, emekli maaşlarının durumu, sağlık hizmetlerindeki sorunlar yaşlıları ciddi bir şekilde etkilemekteydi. Dahası, aile dinamiklerinde meydana gelen sorunlar, geleneksel destek sistemlerinin ekonomik nedenlerle aşınması gibi sorunlardan kaynaklanan çalkantılar, yaşlıları toplumdan izole bir şekilde yaşamaya itiyordu.

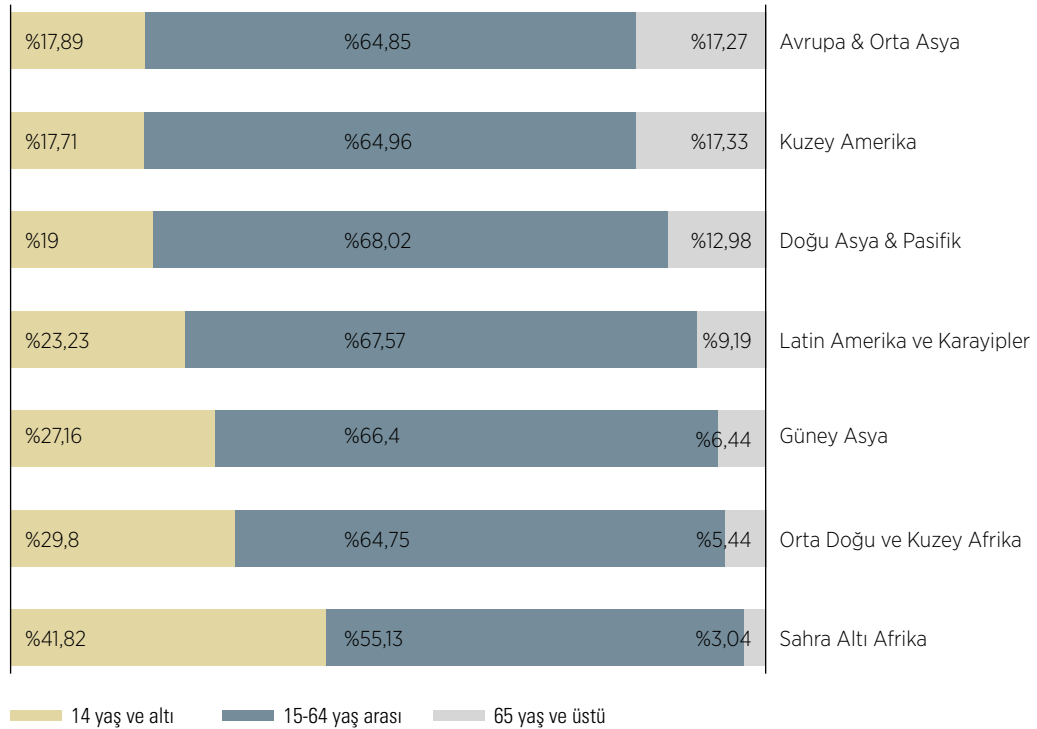
Çalışmalarımızı, farklı bölgelere göre gözden geçirdiğimizde, kamu tarafından yürütülen sosyal hizmet politikalarının iyileştirilerek gözden geçirilmesi, verilen hizmetlerin daha yaşlı odaklı olması gerektiği ortaya çıktı. Bölgesel farklar, kır-kent ayırımı gibi etkenler yaşlılara verilen hizmetleri etkilemekteydi. Etkin bir hizmet için bölgenin niteliğine göre hizmetlerin sunulması gerekmektedir.

Bugün, yaşlıların karşılaştıkları sorunların başında, yalnızlık geliyor. Kentlerde, huzurevlerinde yaşamak zorunda kalan yaşlılar yalnızlık girdabına giriyor. Kırsal alanda yaşayan yaşlılar ise gençlerin daha iyi bir yaşam için büyük kentlere gitmeleri nedeniyle yalnız kalıyor. Bu nedenle, kentsel ve kırsal yerlerde yaşlıların yalnızlaştığı, toplumdan izole olduğunu görüyoruz.

Yaşlıların refahı, ülkenin içinde bulunduğu durumla yakından ilgilidir. Emekli maaşları, sosyal güvenlik sistemi, sağlık hizmetlerine erişim gibi değişkenler yaşlıların refahını etkilemektedir. Bu nedenle, gelişmemiş ülkelerde, yetersiz emekli maaşları, sınırlı sosyal yardımlar, yaşlıların yaşam kalitesini olumsuz etkilerken, gelişmiş ülkelerde yaşlı bireylerin daha iyi sağlık hizmetlerine eriştiğini, daha konforlu bir yaşam sürdürdüklerini görüyoruz.

Sonuç olarak, ekonomik refah sosyal politikaları etkilerken, sosyal politikalar da yaşlıların refahını etkilemektedir.

Bölgelere Göre Küresel Yaş Dağılımı (2022)

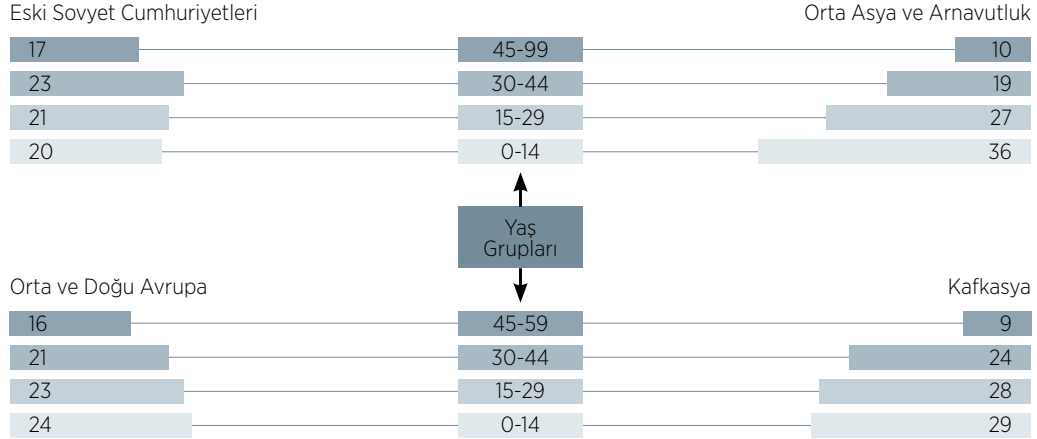

Kaynak: statista.com

ECA Ülkelerinde Yaş Dağılımı

(yaş grupları % toplam nüfus olarak)

1990'ların ilk yarısında eski Sovyetler Birliği ülkelerinde çalışırken, zaman zaman Dünya Bankası'nı, geçiş sürecindeki ülkelerin sosyal konularda karşılaştıkları güçlüklerle ilgili olarak, özellikle ilginç denebilecek başlıklarda eğitmeye çalıştık. Seçkin bir sosyolog olan Nadia Youssef ile birlikte, piyasa ekonomisine geçişin yaşlı nüfus üzerindeki etkisiyle ilgili bir sosyal değerlendirme çalışması gerçekleştirdik. Ulaştığımız bulgular hiç de şaşırtıcı değildi: Yaşlılar toplam nüfus içinde giderek artan bir yüzdeye sahipti. Bu kesimin yaşam standartları tüm bölgede kötüye gidiyordu. Sosyal hizmetlerin ve emeklilik sistemlerinin çökmesi ve yüksek enflasyon nedeniyle tasarrufların değerinin azalması bu kesimin durumunu çok güçleştirmişti ve yaşlıların (80 yaşın üzerindeki) çoğunluğunu kadınlar oluşturuyordu. Hükümetlere ve Banka'ya yönelik tavsiyeler de şaşırtıcı değildi. Bu tavsiyeler, emeklilik reformuna, emeklilik sonrası istihdam fırsatlarına, sosyal destek sistemlerinin iyileştirilmesine ve geniş aile düzenlemelerinin desteklenmesine odaklanmaktaydı.

Şaşırtıcı olan, Dünya Bankası'nın insan kaynağı geliştirme birimlerinde görev yapan bazı meslektaşların, yaşlı insan gruplarını sosyal bilimcilerin değil, kendi araştırma alanlarına giren bir kesim olarak görmeleri ve sergiledikleri öfkeli, olumsuz ve açık düşmanlıktı. Yapılan toplantılarda, yöneticilerin, akademideki arkadaşların desteğini alan insani kalkınma uzmanları peş peşe söz alıp beni ve Nadia'yı öfkeyle boy hedefi haline getirdiler. Suçumuz ise, eğitim, sağlık ve sosyal refah alanlarında uzman kişilere ayrılmış bir alana girip 'bürokratik sınırları' aşan şeyler yazmış olmamızdı. Gerçekten, bu toplu saldırının etkilerini üzerimden hiç

atamadım ve 2000 yılında Banka'dan ayrılma kararı vermemin nedenlerinden biri de bu davranış oldu.

İronik olan nokta ise şuydu: Yeni yüzyılın ilk on yılında, Nadia'yı ve beni en sert biçimde eleştirenlerden birinin de aralarında bulunduğu sosyal refah uzmanları şartlı nakit transferi denilen kredi araçları yarattı; bu transferler, halkı çeşitli alanlardaki davranışlarını değiştirmeye teşvik amacıyla bürokratik sınırları aştı. Bu, Dünya Bankası'nın önemli bir yeniliği ve başarısıydı; farklı sektörlerden ve farklı uzmanlık alanlarından kişilerin birlikte ortak iş yaparak neler yapabileceklerini gösteriyordu.

Sosyal Analizin Kapsamı Genişlerken Önemi Azalmaya Başladı

Banka 1990 yılında, kurum ölçeğinde Stratejik Anlaşma olarak bilinen, bir yeniden yapılanma ve reform programı başlattı. Bu programın temel ayaklarından biri, üç yıl içinde, sosyal kalkınma ve sosyal analiz için gerek duyulan personel ve kaynakların artırılmasını öngörüyordu. Varsayım, bu konuların Banka işlemlerinin içselleştirilmesinden sonra, standart operasyon usullerinin bir parçası hâline geleceğiydi. Böylece mevcut bütçe çerçevesinde sosyal bilimciler görevlendirildiler ve bu kişiler hem Washington'da hem de saha ofislerinde proje ekipleriyle birlikte çalışmaya başladılar.

Ne yazık ki görevlendirilen sosyal bilimcilerin çoğu arzulan kalitede değildi ve aralarından pek azı Banka'nın temel işi olan kalkınma projelerine politika tavsiyelerinde bulunma ve kaynak sağlama işlevlerine uyum sağlayabildi. Dahası, sosyal analiz birimlerinin yöneticileri ve takım arkadaşları Banka deneyimleri olmadığından, sosyal analizi iktisatçı, finansal analizci ve teknisyen konumundaki meslektaşları karşısında başarıyla savunamıyorlardı.

Sosyal değerlendirmeyi Banka'nın proje analizinin zorunlu bir parçası haline getirmedeki bu başarısızlık çok üzücüydü. Sonuçta, üç yıllık bedava sosyal bilimciler dönemi sona erdiğinde, sosyal kalkınma konusu Banka'nın işlemlerine başarılı biçimde entegre edilememişti ve sosyal bilimcilerin hizmetlerine yönelik talep de Banka'nın pek çok bölümünde hızla eriyip gitti.

Aslında Banka'nın yatırımlarla ilgili karar ve yetki süreci giderek daha fazla üye ülkelerdeki şubelerine doğru genişliyor ve yöneticiler de sosyal bilimcilere gerek olmaksızın halkın duyarlılıklarını anlayabileceklerini düşünüyordu.

Ayşe
Kudat

19
44

19
60

19
71

19
76

19
80

19
89

20
00

20
24

Sosyal Değerlendirme Şirketini Kurduktan Sonraki Çalışmalarım

Banka'dan 2000 yılında ayrıldım. Ayrılmamın nedeni, Banka'nın sosyal analizinin zayıflığı ve sosyal bilimcilerle Banka'nın diğer uzmanları arasındaki rekabetin olumlu bir sonuç doğurmayacağına inanmamdı. Ayrıca, Dünya Bankası'ndan ayrılıp, sosyal analizle uğraşan bir danışmanlık firması (Social Assessment LCC, Sosyal Değerlendirme LCC) kurmamın bir nedeni daha vardı. Türkiye'deki Ilısu Barajı'yla ilgili yeniden iskân planını değerlendirmek üzere İsviçre İhracat Kredi Ajansı'ndan birkaç yıllık bir iş teklifi gelmişti ve İsviçre Kalkınma İşbirliği Ajansı da Orta Asya ve Azerbaycan'da bir sosyal bilimciler ağı oluşturmak üzere özel sektör kapsamındaki çalışmalarını sürdürmemi istiyordu.

Banka'da çalıştığım son iki yıl içinde özellikle Afrika ve bunun yanında da Rusya ve Amerika gibi ülkelerde HIV/AIDS salgını dünyayı sarsmaya başlamıştı. Ulaştırma sektöründe yayınladığım birçok not ve makale nedeniyle bu sektörün sosyal boyutları hakkında bilgi sahibi idim. Özellikle Afrika'da yol inşaatları sırasında işçilerin uzun süre kamplarda kalarak korunmasız cinsel ilişkilere girmeleri sonucu yayılan bu salgını önlemenin kredi veren kuruluşların sosyal sorumlulukları arasına girmesi savını savunarak bu önlemlerin alınabilmesi için ilkeler hazırlamaya başlamıştım.

Bunu izleyen dönemde önce uzun süre Mozambik'teki yol projelerinde çalıştım ve Ulaştırma Bakanlığı çerçevesinde 'Yoksulluk, Kadın ve AIDS' adlı bir birim kurulmasını sağladım. AIDS konusunda başka ülkelerde de çalıştım. Aynı zamanda bu konularda ülke ve bölge bazında eğitim programları düzenlemede yardımcı oldum. Afrikalı kadınların bu salgından mağduriyetlerini azaltmak için bir dizi çalışma yaptım. AIDS konusundaki çalışmalarım yaklaşık sekiz yıl sürdü.

Çalışma yaşamım boyunca yoksulluk ve diğer mağduriyetleri giderici yaklaşımların oluşturulması için gayret gösterdim. Dünya Bankası yoksulluğu azaltma ilkesini açıkça benimsediğinden, verdiği her kredide bu ilkenin yerine gelip gelmediğini göstermek gerekirdi. Yoksulluk ve sosyal değerlendirme yöntemlerini proje bazında kullanarak, bu ilkenin yerine getirilebilmesi için uzun yıllar uğraştım. Bunun yanında, birçok ülkede yoksulluk araştırmaları gerçekleştirerek yoksulların tanımı, sorunları ve içlerindeki durumdan kurtulabilmeleri için atılması gerekli adımları saptamaya çalıştım.

Daha önce de belirttiğim gibi, Keban Barajı deneyimimle başlayarak, zararı en aza indirme ilkesi üzerinde birçok ülkede çalışmış ve büyük yatırımların arazi gereksinimi nedeniyle topraklarını kaybeden halka mümkün olduğu kadar az zarar vermeleri için gereken tedbirler konusunda bilgi ve deneyim edinmiştim. Dünya Bankası'nın 1980'lerin ortasındaki, başını Michael Cernea'nın başını çektiği sosyal çalışmalar, za-

zar vermeme ilkesine odaklanmıştı. Benim de bu konuya ilk dahil oluşum 1992-1993 yıllarında Banka'ya Türkiye'den gelen bir kredi talebi nedeniyle oldu.

Devlet Su İşleri'nin (DSİ) talebi olan Kayraktepe Barajı inşa edildiğinde, 42 köy ile çevresindeki çok verimli araziler sular altında kalacaktı. Ayrıca baraj, korumaya alınmış bazı kuşların dünyanın ikinci büyük konaklama alanını da yok edecekti. Bu yatırımın desteklenmemesi yönündeki tavsiyem üzerine, bugün kuşlar hâlâ oraya gelmektedir.

Aynı dönemde zarar vermeme konusundaki ikinci değerlendirmem, Türkiye'nin ikinci büyük kenti İzmir'e su sağlayacak olan Tahtalı Barajı'yla ilgiliydi. Bu yatırımı toprakları ve konutları ellerinden gidecek insanlara zarar vermesini önleyerek gerçekleştirmek için, İtalyan Hükümeti'nin proje sponsoru olan Türkiye'deki resmî kurum Devlet Su İşleri namına bir 'yeniden yerleşim eylem planı' hazırlanmasını sağladım. Bunun sonucunda yalnızca baraj yapımı nedeniyle evlerini yitirenler değil, ülkedeki başka projeler nedeniyle aynı durumda olanlar da yarar sağladı. Bu dönemde DSİ'ye iskân analizi ve uygulamasında kapasite geliştirme konusunda da yardımım oldu. Bu sürede, DSİ'nin kamulaştırma dairesi müdürü Mümtaz Bayram ve müdür yardımcısı Turan Hazar'la kentsel ve kırsal iskân eylem planlaması ile ilgili bir kitap da hazırladık. O sıralarda, Türkiye'de hükümet dışı bir kuruluşun oluşumuna da yardımcı oldum. Nezh Küleyin, Ahmet Toptan, Mümtaz Bayram, Turan Hazar ve benim birlikte kurduğumuz Kırsal ve Kentsel Kalkınma Vakfı, 15 yıl boyunca faal oldu, yeniden yerleşim eylem planlamasına ve izlemesine uzmanlık yardımlarında bulundu.

Kamulaştırma ve iskân konularındaki en zorlu, en dramatik deneyimim Ilısu Barajı'yla ilgiliydi. 2000'li yılların başında Türk danışmanlarca hazırlanan Kamulaştırma ve Yeniden Yerleşim Eylem Planı (Resettlement Action Plan -RAP), yeni bir yere yerleştirilirken kendilerine çok küçük bir tazminat ödenecek olan binlerce topraksız köylünün sorunlarını ele almada çok yetersiz kalıyordu. Bu insanlar topraksız olduklarından tazminat alamayacaklar ve yeni konutları için ödeme yapamayacaklardı. Konut işini hükümet sağlayacaktı, ama o da bunu ücretsiz yapmıyordu. Projeden etkilenecek insan sayısını 71 bin olarak tahmin etmiştim. Bu, dünyanın neresinde olursa olsun herhangi bir baraj projesinin etkisi açısından çok büyük bir sayı idi ve hükümet de daha önceki barajlar nedeniyle henüz çok sayıda insanı yerleştirememiş ve 20 yıldır bir başka yere yerleştirilmek için sırada bekleyenlerin ihtiyacını gidere-memişti. Ilısu Barajı'ndan etkilenecekler de daha öncekiler gibi sokakta kalacaklardı.

RAP'ın hazırladığı planlar 'kâğıt üzerinde' hoş görünen yeniden yerleşim düzenlemeleriyle doluydu; ancak iş uygulamaya geldiğinde bunların gerçekte hiçbir karşılığı bulunmuyordu.

Ayşe hakkında bir şeyler söyleyebilmek bir bakıma çok kolay, bir bakıma da çok zordur. Onun Orta Doğu'dan, Orta Asya'dan veya dünyanın neresinden olursa olsun her kadına ilham kaynağı olabilecek kişiliğinden söz etmek oldukça kolay, ayrıca zevkli de bir iştir. Ayşe, benim meslek hayatımın hem gerçek ilham kaynağı hem de yol göstericisi olmuştur.

Özbekistan'ın Taşkent şehrinde, sosyo-kültürel antropoloji konusunda doktora çalışmalarına başlayabilmek için İngilizce yeterli sınavını geçmek zorundaydım. Bu sınavda benden Avrupa ülkelerinde yaşayan etnik kökenli yabancılar konusunda İngilizce yazılmış antropolojik yayınları eleştirmem istenmişti. 1990'lı yıllarda Özbek Bilim Akademisi kütüphanesinde bu konuda yazılmış doğru dürüst bir yayın bulmak hayal bile edilemezdi. Buna rağmen sınavı geçmemi sağlayacak bir yayın bulabilmek için çalıştım. Vazgeçmek üzereyken Alman Göç Araştırmaları Enstitüsü'nün yayımladığı, kapağı parlak bir kâğıda basılmış, Avrupa'daki göçleri konu edinen bir dergi gözüme çarptı. Hemen içindekilere bir göz attım.

Makalelerden birisi Ayşe Kudat tarafından kaleme alınmış, Almanya'daki göçmen Türkler ile ilgiliydi. Hem imtihanı geçmek için gerekli olan bir yayın bulduğum hem de ilgilenmeye başladığım bir konuda bazı bilgiler elde edeceğim için çok memnun oldum. Makaleyi okurken bir yandan da ilerideki çalışmalarım da benzer bir yöntem kullanıp, gerekli bilgileri toplayarak Amerika'da yaşayan Orta Asyalılar konusunda bir araştırma yapmanın ne kadar önemli olabileceğini düşünüyordum. Son derece etkilenmiş ve inanılmaz bir enerjiyle bu yazarın yolunu izlemeye karar vermiştim. Aradan geçen yıllarda bu makalenin yazarının adını unutmamış ve onun Almanya'daki bir araştırma merkezinin direktörü olarak büyük başarılarla imza attığını öğrenmiştim.

Tanışmamız olağanüstü bir olaydı. Şöyle ki; 1997'de Dünya Bankası'nın Washington DC'deki Genel Müdürlük binasında Banka'da yapacağım mülâkat için bekliyordum. Banka'nın çeşitli uzmanları ile yaptığım bir dizi mülâkattan sonra görüştüğüm bu uzmanların birçoğu bana sosyal gelişme programlarını hazırlayan ve bu konudaki en büyük otorite olan Ayşe Kudat'la görüşmemi tavsiye etmişlerdi. Onun gösterişli ofisinde beklerken kitap raflarında Ayşe Kudat'ın yazdığı birkaç yayını gördüm.

Bu hanım önce Taşkent'teki kütüphanenin tozlu rafları arasındaki bir yayını vasıtasıyla tanıdığım, sonradan da sonsuz desteği, hocalığı, yol göstericiliği, mükemmeliyetçiliği, kusursuz meslek anlayışı, ahlakî görüşleri ve bir anne sevgisi ile benim bütün hayatımı değiştiren insandı. Beklerken odaya ışık saçan, etrafa neşe saçan bir hanım girdi ve *'Benim adım Ayşe, tanıştığımıza memnun oldum,'* dedi. Bu dakikada benim bütün hayatım ebediyen değişmiş oldu. Bu dakikayı bana yaşatan, bu fırsatı bana veren Allah'a şükrettim. İnanılmaz bir mentor idi ve Dünya Bankası'nda çok insana mentor olarak meslek haritası çizdi. Onunla tanıştığımdan beri karşılaştığım her konudaki sorunları *'Acaba Ayşe bu soruna nasıl yaklaşırdı?'* diye sorarak çözümlerim.

Planlar, örneğin, insanların Şanlıurfa Ceylanpınar'daki bir devlet üretme çiftliğine yerleştirilmelerini öngörüyordu, ama bu yasal olarak mümkün değildi; mümkün olsaydı bile insanlara ödenen tazminat yeni bir konut ya da geçim için yapılabilecek yatırımlar açısından çok düşük kalıyordu. İsviçre İhracat Kredi Ajansı için hazırladığım rapor diğer proje sponsorlarıyla da paylaşıldı ve sonunda iş İngiltere'de bir meclis araştırmasına kadar uzandı. Bu araştırma, benim varmış olduğum sonuçları teyit ettiği gibi başka olumsuz etkiler de saptadı. Böylece, başta İngilizler olmak üzere kimi Avrupalı sponsorlar projeden çekildiler.

İlusu Barajı Projesi 2005 yılında yeniden canlandı ve ben de değerlendirme çalışmalarımı İsviçre İhracat Kredi Ajansı adına sürdürdüm. Bu kez Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'ni ziyaret eden ekipte yer aldım ve bu gezi sırasında burada yeniden iskânın mümkün olmadığını çiftliğin müdürü de teyit etti. Daha sonra kamulaştırma ve yeniden yerleşim eylem planı (RAP) Mayıs 2006'da Ankara'daki bir çevre danışmanlık şirketi tarafından hazırlandı. Bu şirkete göre yeniden yerleştirilecek insan sayısı benim tahminimin altında, 55 bin kadardı, ancak bu da büyük bir sayı idi. Hazırlanan raporda, baraj inşa edilmeden ve baraj gölü oluşmadan insanlara tazminat ödenmesi gerekmiyordu; ne var ki aradan 15 yıl geçmesine rağmen, Atatürk Barajı nedeniyle kayba uğrayıp henüz tazminat alamamış insanlar bile vardı. Hükümet yeniden yerleşime tabi olacak ailelere Toplu Konut İdaresi (TOKİ) konutları sağlama sözü verdi; oysa topraksız ailelerin kendilerine sağlanan konutlar için ödeme yapmaları hâlâ mümkün görünmüyordu.

Çevre danışmanlık şirketi tarafından hazırlanan RAP bütçesi 259 milyon dolar tutuyordu. Bu büyük bir miktar gibi görünse bile durumdan etkilenen binlerce insan düşünülüğünde, yeterli bir miktar sayılmazdı. Şirket etkilenenlerin sayısını daha düşük tahmin etmişti; ama 55 bin kişi esas alınsa bile bu kişi başına 4.700 dolar demekti ki, bu miktarın bir aileye konut ve geçim sağlayamayacağı açıktı. Gelir sağlayacak yeni girişimler için ayrılan para kişi başına 455 dolardı; bu para birkaç inek satın almak için bile yeterli değildi. Yeni bir yerleşimde geçim sağlamak için ise 'devede kulak' kalırdı. DSİ'nin aksi yöndeki iddialarına rağmen, Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliği'nin yeniden yerleşim ve konut sorunu açısından çözüm olamayacağı açıkça ortaya çıkmıştı, ama RAP yeniden yerleşim için bir alan satın alınması gereğine eğilmemişti.

Önce İsviçre, ardından Avusturya, İlisu Projesi'nden çekildiğinde geri kalan konsorsiyum üyelerinin artık benim hizmetlerime ihtiyacı kalmamıştı. Yerime, konsorsiyuma RAP konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere Dünya Bankası'ndan emekli olan bir uzmanı buldular. Profesyonel bir meslektaşına zarar verip vermeyeceğini düşünme zahmetine katlanmayan uzman görevi kabul etti ve daha sonra RAP izlemesini yapmak üzere Dünya Bankası'ndan bir başka meslektaşını tavsiye etti. Sosyal bilim alanındaki meslektaşlarımın dürüst sayılamayacak bu tür tutumları bende büyük bir düş kırıklığı yarattı. Beş yıl içinde proje dirildi ve baraj yapıldı.

Para bir çok kapıyı açmakta ve doğa, kültür ve insana zarar verici dev projeler birbiri ardına yapılmaktadır. Sosyal bilimciler, süreli zenginliklerinin yoksul halkın yıkımına neden olmasına aldırmamaktadır. Bu örnekleri yaşamım boyunca çok gördüm.

Bugün, Dicle üzerinde 131 metre yüksekliği, 1.820 metre uzunluğu ve 10 milyar metreküp su tutma kapasitesiyle İlisu Barajı tamamlanmış durumda. O da, insanları evlerinden ve geçim kaynaklarından yoksun bırakan, yerine yenilerini de getirmeyen, dünyadaki ve Türkiye'deki diğer büyük barajlar arasındaki yerini almış. Baraj müteahhitleri ve danışmanları ücretlerini aldılar. Buna karşılık, etkilenen insanların çoğu yoksulluk ve yoksunluğun çeşitli aşamalarında olacak. Dünya Bankası emekli uzmanları da İlisu Projesi'nden etkilenen insanların geçimleri için bir şeyler elde etmeye haklarının olmadığını, çünkü Dünya Bankası iskân kılavuzlarında öngörüldüğü gibi ellerinde toprak olmadığını söyleyecekler.

2000'lerin ortasında, Türkiye'deki bir başka büyük barajı daha uluslararası sosyal standartlarına uyum açısından inceledim: Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Çoruh Nehri havzasındaki Yusufeli Barajı. Önerilen baraj, tarımsal üretim açısından çok değerli araziye sahip 42 köyle birlikte Yusufeli ilçesini de etkileyecekti. Yerlerinden olan kişileri barındırma açısından yeterli suya sahip olmayan ve gelir sağlama aç-

sından tarımsal potansiyeli sınırlı yaylalar dışında insanların yerleştirilebileceği yer yoktu. TOKİ, evlerini yitirecek aileler için küçük daireler yapmayı planlıyordu. Ancak daire sahibi olacak ailenin 177 bin lirası olması gerekiyordu ki, hiçbir aile bu kadar tazminat alamazdı. Baraj, itirazlarıma rağmen inşa edildi.

İnsanları zarardan koruma amaçlı çalışmalarımın hepsi ihtilaflı değildi. Büyük bir uluslararası danışmanlık firması 2003-2004 yıllarında Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın Türkiye ve Gürcistan'da kalan bölümleri için RAP hazırlama işini yapamadığında, işi, benim şirketim, 'Sosyal Değerlendirme'ye verdiler ve ben bugün pek çok kişi tarafından 'örnek uygulama' olarak gösterilen iki RAP hazırladım.

Ayrıca, 2005-2006'da Batı Afrika Gaz Boru Hattı ve 2006-2008'de British Petroleum tarafından Papua'da yapılan büyük bir LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) tesisinin kamulaştırma ve iskân planlarını hazırladım ve bu ülkeye birkaç kez giderek uygulamaları denetledim.

Nan Freeman, Feridün Özgören ve Ayşe Kudat

Dr. Nan Freeman

Ayşe, benim nazarımda ahlâkî, akli ve duygusal güçler arasındaki dengeyi kurabilmiş ve bu dengeli yaklaşımını hayattaki tüm ilişkilerine büyük bir yüreklilikle uygulayabilmiş örnek bir insandır. Ayşe'nin hem meslekî hem de özel yaşantısında sergilediği sürekli ve yoğun çalışma tarzının ve yüksek verimliliğin kaynağı onun cesur yaratıcılığı ve direnme gücüdür.

Dünyanın neresinde olursa olsun, çalıştığı bütün projelerde tüm insanların kardeşliğine olan inancını güçlü bir şekilde hissetmiş, köklü bir adalet anlayışı ve insanlık sevgisi çalışmalarına her zaman yön vermiştir. Hem topluma örnek bir insan hem de değerli bir arkadaşım olduğu için Ayşe'ye minnettarım. Onun kahkahaları kendi çalışmalarımda teşvik edici bir unsur olduğu gibi, toplum için verilen hizmetlerin de teminatıdır.

First halal sex shop launched in Turkey

Ankara (AFP) - An online Islamic sex shop selling condoms, massage oils and perfumes has been launched in Turkey, becoming the first of its kind in the predominantly Muslim country. The "Halal Sex Shop" website presents its products as being in compliance with Islamic norms. The founders said they believed the shop would help correct prejudices.

Enerjisa meets social safeguards in dam project

Husband-wife team of consultants helps the sponsor of the Kandil Dam Project in southern Turkey to meet and exceed international safeguards for families that lost homes and land.

By Metin Demisar

Istanbul (Dunya) - A husband-wife team of international consultants has helped Turkey's Enerjisa, one of the nation's leading private investment companies in energy, to meet and exceed international social safeguards while building a dam in southern Turkey.

The 207 MW Kandil Dam Project is expected to be launched by the end of this year. Located in Kahramanmaraş province, the euro 265 million dam project is part of the hydroelectric development of the Ceyhan River System and has a 14.5 square km reservoir.

Partially financed by borrowing, including a loan from the International Finance Corporation, a World Bank affiliate, the Kandil Project will meet the electricity demand of a city of 50,000 inhabitants.

Enerjisa is a joint venture between Turkey's Sabanci Holding and Germany's E.ON.

Consultants Jonathan C. Brown and Ayşe Kudat were involved in the preparation and execution of the Kandil Project's land acquisitions and resettlement plan, working closely with Enerjisa.

Ex-World Bank managers

Mr. Brown and Dr. Kudat are former World Bank managers specializing in the social impact of major international development projects, financed by the World Bank and other international lending institutions.

Members of the team of consultants and photographers at the site of the Kandil Dam Project, include Ayşe Kudat (top left) and Asa Güler (in front). The husband-wife project consultants Jonathan Brown and Dr. Kudat wrote a book on the project.

With 50 years of combined experience, the husband-wife team has worked on hundreds of projects around the world, including the former Soviet Union, Eastern Europe, Central Asia and the Middle East.

The World Bank experience gave Mr. Brown and Dr. Kudat firsthand knowledge of many social plans that didn't succeed and where affected people were left worse off, not better.

Mr. Brown is president of Social Risk Management LLC (SRM), a consultancy company based in Harper's Ferry, West Virginia.

The independent social monitoring and evaluation for the Kandil Project was carried out by a team from SRM. The team did qualitative and quantitative surveys to monitor the process by which people affected by the project were resettled and restored their livelihood.

Simulations were carried out to foresee the outcome for the families involved. The two consultants produced a 128-page book on the Kandil Dam Project, "Promises Made Prom-

ises Kept," published by Karadeniz Kitap Ltd. of Istanbul. Photojournalists Asa Güler and Benjamin Ward illustrated the book with their photography of the communities before and after resettlement.

Farmer families affected

"The impact of the dam on the people was relatively small. 113 homes where 141 farmer families lived were lost, and approximately 750 families lost a total of 344 hectares of land," Dr. Kudat said in an interview. "Still it was a most challenging project."

Dislocated peasant farmers and homeowners were compensated with hefty sums of money that allowed them to build palatial homes, which they rented out to engineers working on the dam project, and buy new land, she said.

Some families owned neither homes, nor land, and they were given free modern homes and employment through the project.

"Kandil was one of the best prac-

tice projects where the World Bank and its affiliates were involved," she stressed.

Dr. Kudat said that the social safeguards applied in the project surpassed international standards mainly because of the sponsor of the project, Enerjisa, was committed in resolving the social challenges.

"Enerjisa pledged to provide housing to the homeless and vulnerable and compensate and restore the livelihoods to those who lost income from land-based assets. It has kept its promises," she explained.

Ilisu Dam project

She noted that many hydroelectric projects in Turkey, including the huge Ilisu Dam Project, in southeast Turkey, which was also once involved in a consultant, would fail to meet international social safeguard measures and would be environmentally harmful.

Work is continuing on the controversial 1,200 MW Ilisu Dam on

the Tigris River, despite a massive Internet campaign by environmentalists against the project and withdrawal of some foreign state funding that had originally left the project in a lurch. A group of western banks, government agencies and contractors and suppliers for construction of the dam are providing financing of the \$2.5 billion project.

Construction of the barrage began in fall 2006 after a five-year delay, caused by protests.

Environmentalists argue that up to 78,000 persons will be left homeless and that 80% of Hasankeçili, a picturesque ancient town, will come under waters.

Proponents of the dam say the benefits outweigh the sacrifices of displaced people and the environmental impacts downstream. Turkey is using only one-fourth of its hydroelectric resources and plans to build 450 dams in the next 25 to 50 years. The Ilisu Dam is slated for completion in 2014.

Dean of Turkish journalists dies

Istanbul (Dunya) - Funeral services were held on Monday in Istanbul for Hasan Yılmaz, 84, a prominent Turkish news editor who fought for the legal and work rights of journalists in the country. He died Saturday after a long illness.

As head of the Istanbul offices of the Turkish Journalists Labor Union during the early 1960s, he helped prepare the legislation that protected the legal rights of journalists and set forth their working conditions. Mr. Yılmaz was coordinator of the bureau of the financial daily Dunya, a post he held for more than 15 years, at the time of his death. Born in 1929, he graduated from Istanbul University Law School in 1949 and chose to work as a journalist by joining the staff of the newspaper Tasvir. He served as managing editor of the daily Milliyet and as chief editor of Turkish News Agency, the daily Gunes newspaper and the Hurriyet News Agency. He is survived by his wife, Naima Yılmaz, and his sons Esat Yılmaz, a well-known sports writer and editor and head of the Turkish Sports Writers Association, and Galip Yılmaz.

Art gallery opens branch in London

Istanbul (Dunya) - One of Istanbul's leading private art galleries, Pi Artworks, has opened a branch in London with an exhibition of paintings from seven contemporary artists, becoming the first Turkish gallery to operate abroad, the company said on Monday. Pi Artworks, London, located on 55 Eastcastle Street in the British capital's bustling Fitzrovia district, features the works of internationally emerging and established Turkish artists Volkan Aslan, 31; Nezakat Ekici, 43; Mehmet Ali Uysal, 37; Horasan, 48; Gulay Samircioğlu, 44; and Nejat Sat, 31, an Iraqi-Cypriot-Germanist. Susan Helvaci, 51, Pi Artworks was founded by Yesim Turan in Istanbul in 1998 and for the past 15 years has been introducing Turkish and international artists to the Turkish market. Its Istanbul gallery is located in the famed Miski Apartment in Galatasaray on Istiklal Avenue.

Death of champion investigated

Istanbul (Dunya) - Youth and Sports Minister Süat Kılıç on Sunday ordered an investigation into the death of former national bodybuilding champion, Sahin Irenan, 30, in a crackdown on performance enhancing anabolic steroids. Mr. Irenan died at an emergency hospital in Bağcılar, in suburban Istanbul, on Friday, when his internal organs failed after he allegedly took the muscle-building substance known popularly as "dynamite," news reports said. He was said to be preparing for an international championship. Mr. Kılıç said sports authorities in Turkey had "zero tolerance" for athletes using doping in competitions. "Whoever is responsible for this death will be found. Those who go against our battle against doping will be brought to justice," Mr. Kılıç said. The use of steroids and other performance-enhancing drugs, most of which are imported and sold under the table at sports centers, are rare in bodybuilding competitions in Turkey and in other sports, and played a key role in the failure of Istanbul to win the 2020 Olympic Games. Some 114 Turkish athletes in several disciplines were found to be using performance enhancing drugs in competitions this year, according to the Turkish Olympic Association, a group of former Turkish Olympic Games athletes, coaches and organizers.

Syrian refugees exceeds 600,000

Ankara (Reuters) - The number of Syrian refugees in Turkey has exceeded 600,000 and more than 400,000 of them are living outside refugee camps, the Turkish disaster management agency said on Monday.

"We conducted a study before the Eid (al-Adha) holidays and the numbers have increased above 600,000," said Mustafa Aydoğan, spokesman for the Disaster and Emergency Management Directorate (AFAD).

Turkey, which shares a 900-km (560-mile) border with Syria, is a strong critic of Syrian President Bashar al-Assad and a main supporter of the rebels fighting against him.

It has said it will maintain its "open door" policy to those fleeing the Syrian civil war, now in its third year, although it has closed border crossings from time to time following clashes near the frontier.

About 200,000 Syrians were living in 21 refugee camps, mainly near cities near the border. Aydoğan said, while the rest chose to live in rented accommodation outside the camps.

Prime Minister Tayyip Erdogan said in August Turkey has already spent around \$2 billion sheltering the refugees. The United Nations expects another 2 million Syrians to become refugees in 2014 and 2.25 million more to be displaced within the country.

Wrecking ball set tone for Istanbul art expo after protests

By Ayşe Jan Yackley

Istanbul (Reuters) - Nothing better summed up the theme of this year's vast Istanbul Biennial exhibition of contemporary art than Turkish artist Ayşe Erkmen's "bangbangbar" featuring a replica of a wrecking ball swinging from a crane.

The exhibit, which ended on Sunday, was outside a former customs warehouse on the Bosphorus Strait, one of the historic structures due to be redeveloped as part of the government's rush to modernize the ancient Ottoman capital.

Plans to also redevelop Gezi Park, one of the city's rare green spots, and build a replica of an Ottoman-era military barracks touched off street protests in May in Istanbul and other Turkish cities that left six dead and 8,000 injured.

As a response to the protests, plans to hold Turkey's biggest expo of contemporary art mostly at outdoor venues were dropped. Organizers moved the art to indoor spaces and scrapped en-

bridge linking its European and Asian shores and a shipping canal designed to rival Panama or Suez.

Hits critics see the plans as the aggrandizing pet projects of an increasingly authoritarian leader.

Specter of Gezi

"They're taking from the poor to give to the rich," hip-hop artists rap in a song titled "Wonderland"

graffiti lampooning Erdogan sprung up around town.

But some in Istanbul's art world fretted that the Biennial's retreat from the public domain and its dependence on corporate sponsorship meant it had abandoned Gezi's anti-capitalist ethic.

"How do we not cheapen what happened during Gezi, yet show that it is important?" said Kerimcan Güler, who owns The Empire Project art gallery by Taksim

Leader seeks

Ayşe Kudat ve Jonathan Brown tarafından yazılan (Verilen Sözler, Tutulan Sözler-Promises Made, Promises Kept) kitabının Dünya Gazetesi'ndeki haberi.

Enerji sektörü dışında, Özbekistan için sulama yatırımları dahil Dünya Bankası tarafından desteklenen birçok projenin de kamulaştırma planlarını hazırladım.

Sosyal değerlendirme çalışmalarımın tümü Orta Asya ve Doğu Avrupa ülkelerinde hazırlandı ve insanlara yararlı olacak biçimde uygulandı.

Yatırım projeleri alanında çalışan bir sosyal bilimci için en zorlu görev, özellikle insanların yerinden yurdundan atılması söz konusu olduğunda, bir yandan projenin uluslararası ilkelere uygunluğunu gözetir ve olumsuz etkilenmiş ailelerin geçimlerini yeniden tesis etmeleri için gayret ederken, diğer yandan da sosyal izleme aracılığıyla sosyal etkiler hakkında daha fazla bilgi almaktır. Olumsuz etkileri giderici planlar hem yetersiz uygulanma tehlikesiyle karşı karşıyadır hem de plan hazırlandığında öngörülmemiş bir dizi etmen uygulama sırasında ortaya çıkar. Tarafsız ve bilimsel yöntemler kullanarak sosyal izleme yapılmadığında ve gelişmeler değerlendirilmediğinde, alınması gerekli yeni önlemler olup olmadığı saptanamaz. Oysa, sosyal değerlendirme ve planlama sürecinin en zayıf halkası izleme ve değerlendirmedir. Yatırım inşaatı ve sosyal plan uygulamaları başladıktan sonra, sosyal konularla ilgilenen olmaz ve izleme-değerlendirme için para tahsis edilmez. Son beş-altı yıldır bu zayıf halkayı kuvvetlendirmek için çok çaba harcadım ve sanırım başarılı da oldum.

2008-2013 yılları arasında Dünya Bankası grubunun özel sektör kolu olan Uluslara-

Kutlu Oben Çınar
Yatırımcı

Ayşe Kudat, tanıdığım en zeki insan. Bu zekâyı para kazanmak yerine, insanların yaşam kalitesini artıracak sosyal projelere yönlendirmiş olması ise insanlık için büyük bir kazançtır. Kendisi ile özellikle Bakü Tiflis Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nde çalışma fırsatı buldum. Çalışılması zor bir insandır, çünkü söylediği hiçbir şeyi unutmaz. Hattâ işvereni BP için de zordu, çünkü bir şey doğru değilse, kimse için bu doğruyu eğmez bükmez. Ama aynı anda onunla çalışmak çok zevklidir. Çünkü çalışma ortamında kahkahası hiç eksik olmaz. Çalıştığımız ofise her sabah geldiğimde, beni hazır bekleyen fındık aromalı kahve hâlâ bu kokuyu aldığımında, aynı çalışma günlerini hatırlatır. Kendisiyle çalışan hemen herkes gibi ben de onu çok severim ve hep sevgiyle anırım.

arası Finans Şirketi (IFC) ve uluslararası ticari bankaların finansmanı ile bir Türk-Avusturya konsorsiyumu olan EnerjiSa tarafından inşa edilen sekiz barajın izlemesini yaptım. Bir şirket olarak EnerjiSa baraj inşaatlarından doğan olumsuz sosyal etkilerin hafifletilmesine önem veren bir kuruluştur. Kamulaştırma ve Yeniden Yerleşim Eylem Planı (RAP) uygulamasına ilişkin uygulamaları izleme ve değerlendirme deneyimim, EnerjiSa yatırımlarını da izlememi sağladı. İzleme sırasında gözlemlediğim birçok sorunu çözecek önlemler geliştirdiğimde, EnerjiSa bu önerilerime sıcak baktı ve uygulamayı önerdiğim yönde değiştirdi. Bu işbirliğimiz bana göre o kadar başarılıydı ki, Jonathan Brown ile birlikte buradan çıkarılan dersleri bir kitapta toplamaya karar verdik. Kitap Verilen Sözler-Tutulmuş Sözler adıyla Ekim 2013'te İngilizce, Nisan 2014'te Türkçe olarak yayımlandı.

Türkiye'nin güneydoğusundaki Ceyhan Havzası'nda hidroelektrik enerji üretiminin geliştirilmesinin bir parçası olan baraj, 50 bin kişinin yaşadığı bir kentin elektrik ihtiyacını karşılayabilecek büyüklükteydi. Dünya standartlarına göre 'büyük' bir baraj olmasına karşın, Kahramanmaraş ilindeki Kandil Barajı görece az sayıda aileyi ve topluluğu olumsuz olarak etkiledi. Mühendislik tasarımları sırasında Baraj'ın konumu sosyal etkiyi hafifletecek şekilde değiştirilmiş, gövdenin yerleşeceği yer ve diğer teknik seçimler yerleşim birimlerini en az etkileyecek şekilde yapılmıştı. Sonuçta 141 ailenin yaşadığı 130 ev projeden etkilendi ve yaklaşık 750 aile 144 hektar büyüklüğünde arazi yitirdi.

— Ceyhan Nehri üzerine inşa edilen Kandil Barajı'ndaki yeniden yerleşim çalışmalarının fotoğraflarını çekmek üzere Ara Güler'le şantiyede, 2013

Evler ve topraklar çok hisseli olduklarından 750 mülk sahibinin çoğu, etkilenen köylerin dışında yaşıyordu. EnerjiSa'nın hazırladığı RAP, evsiz ve güç durumda kalanlara konut ve toprağa bağlı varlıklarını yitirenlere de geçim imkânları sağlamayı taahhüt etmişti. EnerjiSa bu taahhüdünü yerine getirirken, Türkiye'deki yasaların ve ilgili uluslararası standartların öngördüğü tazminat miktarlarının üzerinde ödemeler yaptı. Zira, özellikle güç durumda kalanlara ve mağdur olanlara verilen ve yerine getirilen sözlerle insanlara yeni geçim imkânları sağlanması, tek başına kamulaştırma bedellerinin sağlayabileceğinden daha fazlasını gerektiriyordu.

Kandil Barajı Projesi'nden çıkarılan dersler, proje sponsorlarının RAP hazırlanmasına ve uygulanmasına nasıl yaklaşmaları gerektiğine ve sosyal bilimcilerin vermesi gereken desteğe ilişkin, gerçeklere dayanan bir dizi tavsiyeyle sonuçlandı. Bunların bazıları aşağıda yer almaktadır:

Yatırımcının sosyal adâlet ilkesini sahiplenmesi. EnerjiSa'nın şirket misyonu beyanı ve ilkeleri arasında 'herhangi bir olumsuz etki yaratmamaya özellikle özen gösterilmesi ve bu çerçevede olumlu toplumsal etkileşimler yaratacak projeler hazırlanması' yer almaktaydı. EnerjiSa buna ek olarak, projelerinin uygulandığı yerlerde, doğrudan etkilenen nüfusun ötesinde toplumsal kalkınma projeleri geliştirilmesini, gerek inşaat sürecinde gerekse işletme döneminde yerel halkın istihdamına üst düzeyde öncelik tanınmasını öngörmektedir.

Feridun Özgören
Sanatçı

Ayşe ile yarım asır kadar uzun bir zaman aralığından sonra neredeyse yeniden tanıştık. Birlikte devam ettiğimiz Ankara Bahçelievler Dene Lisesi yıllarımızın üzerinden çok uzun zaman geçmiş, farklı üniversitelere devam edip farklı mesleklere atılmış, farklı hayatlar yaşamıştık. 2013 yılı başında Ayşe'nin Facebook'tan gönderdiği bir 'merhaba'sı ile tekrar görüşmeye başladık. Yazmaya başladığı kitabın taslaklarına bir göz atma şansım olunca, bu memnuniyetim büyük bir gurur ve iftihara dönüştü. Özellikle büyük altyapı yatırım projeleri dolayısı ile mağdur durumda kalma ihtimali yüksek olan insanların muhtemel kayıplarına engel olabilmek için verdiği mücadeleyi takdir edebilecek kelimeler bulmakta zorlanıyorum. Ne mutlu Ayşe'ye, ne mutlu o insanlara ve de ne mutlu Ayşe'yi tanımak şansını yakalayabilmiş olanlara...

Verilen Sözlere - Tutulan Sözlere kitabımızın fotoğraflarını
çekmek için Ara Güler Kandil Baraj sahasına geldi.

EnerjiSa toprak edinimini karşılıklı görüşmeler yoluyla gerçekleştirmeyi tercih edip, araziye piyasa fiyatının üzerinde ödeme yaparken, kimi arazi sahipleri ya kamulaştırma yolunu tercih ediyor ya da arazi ve konut mülkiyetindeki belirsizliklerin de rol oynadığı durumlarda buna yasa gereği mecbur kalıyorlardı.

Araştırmalar yalnızca projenin ekonomik ve sosyal etkilerini belirlemekle kalmıyor, ayrıca halkın projeye ilişkin görüşlerini, tazminat ve görüşme süreçlerinin nasıl daha iyi hale getirilebileceğine ilişkin fikirlerini de ortaya koyuyordu. Kamulaştırma sonucu yapılan ödemeler, görüşmeler sırasında EnerjiSa'nın verdiği bedellerden düşük olunca, EnerjiSa, kamulaştırma yolunu tercih etmiş olanlara aradaki farkı ödüyordu. Ayrıca, yasanın konutlara tarihsel maliyetler üzerinden değer biçilmesini gerektirdiği durumlarda (ki bu değerler genellikle düşük ve yeni konut almaya yetmeyecek düzeydeydi) EnerjiSa ev sahiplerine yenileme maliyetlerini esas alarak tazminat ödemekteydi ve bu da insanların yeni bir konut edinmelerini mümkün kılıyordu. Sosyal adaletin bu şekilde gözetilmesi, istimlâk konusunda uluslararası standartların da, Türkiye'deki yasal düzenlemelerin de ötesine geçiyordu.

Birçok RAP, etkilenen nüfusa ilişkin sınırlı araştırmaları ve sonuçları hafifletme çabalarının etkisi konusunda sadece tahminleri esas alır. Kandil örneğinde Sosyal Plan geniş ölçekli hanehalkı araştırmalarına dayanıyordu. Bu araştırmalarda konutlarını yitirecekleri belirlenen tüm hanelerin yanı sıra proje nedeniyle yalnızca arazilerini yitirecek 100 hane daha kapsanmıştı. Araştırmalar yalnızca projenin ekonomik ve sosyal etkilerini belirlemekle kalmıyor, ayrıca halkın projeye ilişkin görüşlerini, tazminat ve görüşme süreçlerinin nasıl daha iyi hâle getirilebileceğine ilişkin fikirlerini de ortaya koyuyordu. Dahası, geleceğe dönük alternatif geçim senaryolarının durumdan etkilenen çeşitli nüfus kesimlerine getirebileceği sorunlar yenilikçi bir yaklaşım çerçevesinde ve olumsuz sosyal etkileri hafifletecek şekilde titiz biçimde araştırılıyordu.

Sosyal güvenceler alanında bir yenilik olan bu senaryo modellemesi, Türkiye'de geçerli yasalar ya da uluslararası güvenceler temelinde verilecek tazminatın, etkilenen pek çok kesime yeni geçim imkânları sağlanması ve asgari yaşam standartlarının tutturulması açısından yetersiz kalacağını açıkça ortaya koyuyordu. Sonuç olarak EnerjiSa güç durumdaki nüfus kesimlerini koruma açısından resmen gerekli görülenin ötesine geçen etki hafifletme planları hazırladı ve böylelikle kendi misyon beyanı doğrultusunda hareket etmiş oldu.

Sosyal planın uygulanmasını izlemek üzere bağımsız sosyal bilimcilerin görevlendirilmesi ve yeni sorunlar ortaya çıktıkça etkilenen kesimin görüşlerine başvurulması sayesinde Kandil Barajı inşaatındaki beş yıllık süre içinde sosyal plan üzerin-

Didem Ayvalıklı Sivri
SRM Danışmanlık Kurucu Ortak

Ayşe Hanım'ı tanıdığım için kendimi çok şanslı hissettiğim, tüm özelliklerinden önce, hayatımın akışını değiştiren insandır benim için. 2001 yılında Washington DC'de MBA'imi bitirdikten sonra kendisiyle tanıştım, tabii o zamana kadar kendisinin ismini George Washington Üniversitesi'nde okumakta olan öğrencilerden 'yaşayan kalkınmacı efsanesi' olarak zaten duymuştum. İlk karşılaşmamızda hayat enerjisi ve kalkınma dünyasına olan tutkusuyla beni adeta büyüledi. Sanırım o büyüden halen kurtulamadık hiçbirimiz. Kalkınmaya, sosyal analize ve değişen dünyamızdaki, içinde insan faktörü olan her türlü alana karşı olan her ortamın, projenin ve sorunun dinamiklerinin değişken ve çok yönlü olduğunu bilip, bu değişkenler çerçevesinde optimum ve etik çözümlerin üretilebilmesi için elinden geleni yapan bir insandır Ayşe Kudat. Proje sahasında olsun, kendi özel hayatında olsun, iş ortamında olsun her zaman aynı prensipler doğrultusunda hareket eden, öğretmenin ve paylaşmanın değerine inanan ve kalkınmanın tüm hayatımızda olduğunu, birbirimizi desteklemenin önemini pratik olarak hepimize yaşatan bir insandır Ayşe Hanım.

de değişiklikler yapılması mümkün oldu. Örneğin sosyal değerlendirme, tazminat tümüyle ödendiğinde bile 68 ailenin ya evsiz ya da çok güç durumda kalacağını ortaya koydu. Bu konuda EnerjiSa ile yürütülen diyalog sonucunda yeni bir kırsal yerleşim için finansman sağlandı ve bu yapılmadığı takdirde 'yasa sonucu yoksun' kalacak 68 aile için gelir getirici etkinlikler başlatıldı. Bu konunun sürekli sahiple-nilmesinin bir diğer sebebi de yatırımcının sosyal analiz kapasitesi oluşturmasıydı. Bununla birlikte, yatırımcının kendi personeli olarak nispeten deneyimsiz sosyal bilimciler görevlendirmesi gibi bir tehlike de vardı. Buna karşı, alandaki yetkinlik-leri bilinen dış firmalardan sosyal analiz hizmeti alınmasına karar verildi.

Uzun dönemde geçim sürdürülebilirliği. İşin içinde EnerjiSa gibi eli açık bir yatırımcı olduğu durumlarda bile projeden etkilenen nüfus kesimlerine uzun dönemde sürdürülebilir geçim imkânları sağlanması güç bir iştir ve çoğu, mevcut yatırım

projesinin kapsamı dışında kalan pek çok koşula bağlıdır. İnsanların yatırımları orta ve uzun dönemde kâr getirecek mi? Etkilenen nüfus kesimlerinin kendi kontrolleri dışında birtakım ekonomik güçlükler ortaya çıkacak mı? Uzun dönem için bakıldığında, yitirilen araziler ve konutlar için ödenen tazminata ek olarak, baraj projelerinden doğrudan etkilenen nüfus kesimlerinin yatırım getirilerinden oluşturulan bir sosyal güvenlik sistemiyle gelir elde edecekleri bir durumun geliştirilmesi yerinde olmakla birlikte bu tür uygulamalar bilinmemektedir. Baraj yatırımı nedeniyle varlıklarını ve gelirini kaybeden halkın işletme kararlarına bir oranda katılması uzun süreli bir sonuç yaratabilir.

Meninist Çalışmalar

Satılık erkeklik konusundaki araştırmalarımın geçmiş yıllar öncesine dayanır. Bu kitabı uzun süren araştırmaları temel alarak ve geçmiş yıllarda birçok ülkede yaptığım antropolojik çalışmalardan edindiğim veri ve bulguları kullanarak hazırladım. Önceleri Afrika'nın birçok ülkesinde gözlemler yaptım ve çok sayıda yerli erkeğin para kazanmak için bedenlerini ve taşıdıkları AIDS mikrobunu sattığını gördüm. Daha sonra 1972 yılında Almanya'da göçmen işçiler konusunda araştırma yapabilmem için, dönemin Berlin Başkonsolosu Hasan Üner konsoloslukta bana bir oda tahsis etti. Orada tanıştığım ilk 'sorun sahibi' işçi çok olağanüstü bulduğum aşağıdaki yaşam öyküsüyle beni şaşırttı.

Osman, birçok Türk gibi 'Alamancı' olmak için sıraya girmiş, geçimini gurbetten sağlayabilmek için yarışanlara katılmış. Yurtdışına önce yalnız erkekler giderken, sonraları Siemens, Telefunken gibi firmalar kadın işçileri de yeğler olmuş. Osman da Berlin'e önce karısını göndermiş ve bir yolunu bulup Almanya'ya kapağı atabilmek için beklemeye başlamış. Almanlar bakmışlar ki konut sorunu var ve neredeyse bedavaya çalıştırdıkları bu işçileri artık yatakhanelerde barındıramayacaklar, 'aile entegrasyonu!' adlı çok ulvi (!) olduğunu düşündükleri bir sosyal program yaratarak, öncelikle eşleri Almanya'ya getirmeye başlamışlar.

Karısı Berlin'de 18 ay çalıştıktan sonra Osman da onun vasıtasıyla işe girmiş. Aradan dört-beş ay geçtikten sonra, Osman'ın ilk karısından olan oğlu da Alamancı olmuş ve o da Berlin'de iş bularak Osman ile karısının oturduğu tek odalı yere gelip yerleşmiş. Aradan daha iki hafta geçmeden Osman'ın oğlu ile ikinci karısı cinsel ilişkide bulunmaya başlamış. Osman deli olmuş, ne yapacağını şaşırmış, ama karısını ve oğlunu öldürmekten başta bir çözüm aklına gelmemiş. Bunu bana anlattığında göçün ailenin kırılmasına ne büyük etkisi olduğunu anladım.

Bir gün üzüntülü düşünürken, oldukça bakımlı, yaşlı olmasına rağmen eline yüzüne bakılır bir kadın, metroda yanına gelmiş. Kadın bir şeyler demiş. Ama Osman'da bir kelime bile 'yabancı dil' yokmuş. Fakat kadının halinden, tavrından kendisiyle ilgilendiğini sezinlemiş. Onun indiği durakta inmiş, onunla yürümeye başlamış. Osman artık kendine olan ilgiyi açıkça gördüğünden kadının evine gitmiş. Ev, kendi oturduğu yerden on misli daha iyiymiş. Osman, o geceyi kadınla geçirmiş. Osman el-kol yardımıyla kadınla anlaşarak, kira ve yeme içme masrafı yapmadan, cinsel hizmeti karşılığı iki yıl kadının evinde kalmış ve neredeyse tüm maaşını tasarruf etmiş. Karısı ve oğluna da eve gelmeyeceğini bildirmiş. Bu arada oğlu da üvey anneden sıkılmış ve çekip gitmiş. Daha sonraki yıllarda da işine gelen bir kadın buldukça gidip kalır, iyi bir birikim sağlar, hiç masraf yapmadığı gibi çoğu kez para da alır olmuş. Daha sonraları bu işi meslek haline getirmiş ve kazancında büyük bir patlama olmuş. Konsolosluğa gelmesinin nedeni ise, yeterli bir birikim sağladığından Türkiye'ye kesin dönüş yapmak istemesiymiş.

Dinlediğim bu ilk öyküyü, Avrupa'da kaldığım sürece benzerleri izledi. Bu tür çalışmalarını daha sonra gittiğim 20 ülkede de yürüttüm. Her zaman mesai saatlerinde asıl işimle uğraşıp, zaman buldukça erkeklerin bedenlerini pazarlamalarının nedenlerini, yöntemini ve sonuçlarını öğrenmeye çalıştım. Daha sonra Tunus'tan başlayarak çalışmalarım yoğunlaştı. Ayrıca Sri Lanka, Endonezya, Kenya, Gambia, Tayland, Rusya, Orta Asya, Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinden ve Türkiye'den birçok insanla, gazeteci ve sosyal bilimciyle konuştum, çok sayıda örnek olay topladım. Yaşamlarında şu ya da bu şekilde bedenlerini satmış veya oğlan/erkek bedeni satın almış kişilerle röportaj yaptım.

Birleşmiş Milletler Dünya Kadın Konferansı'nın koordinatörlüğünü yaptığım dönemde (Nairobi, 1985) bu konudaki çalışmalarımı hızlandırmaya karar verdim. Kadın kuruluşlarının oğlan çocuklarının uluslararası pazarlara sürülmesini ve tecavüze uğramasını göz ardı edişine şaşırılmıştım. Aradan 10 yıl geçip de 1995 Pekin Dünya Kadın Konferansı'na katıldığımda, kadın hakları savunucularının bu konuda hâlâ erkekler üzerine çalışmaktan yana olmadığını görünce, kendim bir şeyler yapmaya karar verdim. Kadınların satılık erkeklerin sorunlarına eğilmemesine ilaveten erkek araştırmacıların da bu konuda çalışmıyor olmalarına içerledim.

Feminist yaklaşımın bir benzeri, adına meninist dediğim bir dünya görüşü ortaya atmaya karar verdim. *Satılık Erkeklik* bu görüşü ortaya koyduğum ilk kitabımdır. Bunu *Al Kocayı Vur Sopayı* adlı kitabımla sürdürerek erkeklerin de kadınlar gibi şiddete maruz kaldıklarını, fakat bu konuda dostlarına, akrabalarına veya yargı mercilerine şikâyetle bulunmayı 'erkekliklerine' yediremediklerinden, toplumsal cinsiyet kurallarına yenik düştüklerini belgeledim.

Doğan Kitap tarafından 2007 yılında yayınlanan bu kitap, sevgi ilişkileri çerçevesinde erkeklere yöneltilen şiddet konusu üstünde durmayı amaçlıyor ve erkeklerin eşlerinden, kadın ve erkek sevgililerinden çektiklerini dile getiriyor.

Kadın kuruluşlarının hiçbirinden eleştiri almadım. Bu kitabı yayımladıktan kısa bir süre sonra da Türkiye dahil birçok ülke erkeklere karşı aile içi şiddetle ilgili istatistikler yayınladı. Eşcinselliğin kabullenilmesi ve yayılmasıyla da erkekler yalnız karılarından değil birlikte yaşadıkları erkek sevgililerinden de şiddet görmeye başladılar ya da şiddetin bu türü kamuoyuna daha çok yansır oldu.

Satılık Erkeklik'le ilgilenmemin başlangıcında yayın taramalarım ve gözlemlerim birçok ülkeyi kapsamıştı. Birleşmiş Milletler'de ve Dünya Bankası'nda çalıştığım dönemlerde yaşamım başka ülkelerde geçtiğinden, biraz ihmal ettiğim ülkeme, Türkiye'ye de meninist açıdan bakmaya karar verdim. Bu kavramı da feminist kelimesinden ilham alarak tükettim. Türkiye'deki dostlarım benim satılık erkekler konusunu çalışmama şaşırды, ama üstelik yaşlı başlı bir bürokratin böyle bir konuyla uğraşması alışıl gelmişin dışında olduğundan, onlar da konuyla ilgilenmeye başladılar. Yakın bir dostum neredeyse seferberlik ilan etti ve gazeteci tanışlarından ve geniş çevresinden bilgi toplamaya başladı.

Daha bilinir bir konu olduğundan, jigololar ile de ilgileniyordum. Bir gün bir kitapçıya girdiğimde, eşcinsellikle ilgili yayınlara çok sayıda raf ayrılmış olduğunu ve bunlar arasında bedenini satan erkeklerle ilgili kitaplar olduğunu gördüm. Amerika'daki büyük arşivleri ve kütüphaneleri taradım. Erkek bedeni alışverişlerinin ne denli farklı kavramlar altında incelendiğini şaşırarak gözlemledim. Ayrıca, internette de çok yoğun bir şekilde yararlandım.

Bu arada satılık erkeklerin sayısı alıp başını gitti, bir ülkeden diğerine yayıldı. Örneğin, Tayland'da iki yıl içinde erkek fahişe sayısının üç kat arttığı belgelendi. Afrika erkekleri Asya pazarlarında aranır oldu. Üstelik yeni müşterilerin çoğunluğunun kadın olduğu ortaya çıktı. Kadınların işgücüne katılımı artıp ellerine para geçtikçe, erkeklerden daha uzun ömürlü oldukları için yaşlılıklarını yalnız geçirmek zorun-

luluğuna itildikçe (bu durum dünyanın her ülkesinde geçerlidir), kentleşme, metropolleşme ve turizm sosyal baskıları kaldırdıkça, erkek bedenine talepleri de arttı.

Erkek fahişelerin, jigoloların, minik oğlan çocuklarının seks pazarına çıkmaya zorlanmasının, daha fazla zevk aldığı için evli barklıyken bedenini başka erkek veya kadınlara satanların, hattâ tıbbi nedenlerle mağdur insanlara yardım etmek veya kısır hanımlara çocuk doğurtmak için erkek bedeninin para karşılığı kullanımının büyüdüğünü ve çeşitli biçimlere bürünerek çocuk yaşından itibaren birçok erkeği ağına aldığını okura gösterebilmeyi amaçladım.

Okudukça, gördükçe, etik sorunların öne çıkarılması gerektiğine inancım arttı. Özellikle çocuklarla ilgili araştırmamı tamamladığımda, erkek fahişelik dahil fahişeliğin her biçiminin topluma zararlı olduğunu gördüm. Bu tür faaliyetlerin bir getirisi var mıdır bilemem, ama götürdüğü değerlerin aşırı boyutlara ulaştığına inandım. Erkekler o kadar çok çeşitli biçimde ve gizlilikte satılıyor ki, olup bitenlere bakıp, 'insanlığın gidişi kötü, ama böyle şeyler insanlık tarihi boyunca yaşanmış. Bu iş, cinselliğin kaçınılmaz uzantısı olarak, bundan sonra da devam eder,' tarzında düşünmek bir anlamda belki doğru, ama son derece de üzücü. Anladığıma göre erkeklerin maddi çıkar karşılığında bedenlerini satmalarını inceleyip belgeleyen tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin çoğu 'böyle gelmiş böyle gider, bunu anlayıp kabullenmek gerekir' şeklinde düşünmüşler, bir kısmı da dünyanın her tarafında rastlanan kadın ve erkek fahişelerin durumlarını ve hatta politik konumlarını ahlaki bir tavır almaktan incelemişler.

Bu konuda etik tavrı almamak, genç erkeklerin ve oğlan çocukların seks pazarına itilmesinin kendilerine ve topluma zarar veren bir olgu olduğunu inkâr etmek anlamına gelir. Günümüzde cinselliğin pazarlanmasına karşı tavır almak neredeyse imkânsız hâle geldi. Bu yöndeki önerileri insan haklarına karşı bulanlar bile var. Yıllardır kadın fahişelere seks işçileri denmekte ve bir anlamda mazur oldukları düşünceyi benimsenmektedir. Çağımızda insan ticaretinin en yaygın formunu oluşturan seks ticareti yılda milyarlarca dolar getirmekte. Minik kız ve erkek çocuklar bu ticaretin içine itilmekte ve hattâ birçoğunun aileleri de bunu isteyerek, bilerek kabullenmektedirler.

Cinselliğini satan erkeklerle ilgili üstünde durulması gereken önemli bir soru da, bilimin nerede duracağı ve toplumsal ahlâkın nerde başlayacağıdır. Çocukların alınıp satılmasına, fahişeliğe itilmesine karşı çıkılmamış ve erkek çocukların başına gelenlere binlerce yıl göz yumulmuş olması, sorunun çözümünü büsbütün güçleştirmektedir. Ayrıca çeşitli ülkelerin alması gereken önlemleri uygulamaktan kaçınmış olması da, cesaret kırıcı bir başka noktadır. Satılık erkek ordularının her tarafı

kuşatmış olması, fahişelerin seks emekçisi olarak görülmesi, toplumun egemen kesiminin (yani erkeklerin) oğlancılık gibi alışkanlıklarına göz yumulması, en azından erkek çocukların ve delikanlıların fahişelik yapmasına karşı bir mücadele başlatmanın güçlüklerinden sâdece birkaçını oluşturmaktadır.

Satılık erkeklerin çoğunluğu çocuk yaşındayken kaçırılıp, satılarak, dövülerek bu işe zorlanmakta ve büyüdüklerinde kendilerini fuhuştan kurtaramamaktadır. Küreselleşme çevresinde Batı'nın 'uygar' ülkelerinin yurttaşları, Asya ülkelerini doldurup, istedikleri erkeği ucuz fiyata seks amacıyla satın almaktadır. Ayrıca, Arap ülkelerinden uçaklar dolusu oğlancı, pek çok ülkeye gidip istediği renk ve yaşta erkek çocukla cinsel ilişki kurabilmektedir.

Birçok ülkede çocukları fuhuşa iten yoksulluk sorunu çözülememiştir. Bu işin ticaretini yapan kuruluşlar daha etkin örgütlenip, çocukları internet üzerinden pazarlamaya ve pornografi satışına ağırlık vermektedir. Oğlanların minicik yaşta cinsel saldırıya uğrayıp seks pazarına sürülmesine karşı savaşmak, önlemler almak gerekir. Bu savaş yalnız kız çocukları için değil erkekler için de yapılmalıdır. Kitabımda da yazdığım gibi, cinsel amaçla erkek satın alan müşteriler açısından da hem bilimsel hem de etik sorunlar birlikte irdelenmeli ve '*Ne tür insan erkek satın alır, buna neden gerek görür, parasız kurulan cinsel ilişkilerde ne gibi sorunlar yaşanır?*' gibi soruların yanıtları aranmalıdır.

Fahişelikle ilgili sorunlar incelendiğinde çözümü alıcıların, yani müşterilerin tavrını değiştirmekte aramak gerekir. Hatta, bu davranışların toplumsal yaşama zarar verici olduğunu kabul etmek gerekir. Aynı bağlamda, cinsel arzuların giderilmesinde zorla pazara sürülen genç ve çaresiz kız ve erkek çocuklardan hizmet satın alınmanın da yaşanabilir bir toplum için taşıdığı tehlike göz ardı edilmemelidir.

Erkek bedeninin binlerce yıldır ticaretinin yapılması, her kültürde ve tarihin her döneminde erkek fahişe ve jigoloların yaygın olması, çözümün hiç de kolay olmayacağını göstermektedir. Öte yandan, son yarım asır içinde özellikle feminist akımın sadece kadın ticaretine karşı savaşımı erkeklerin sorunlarının inkârı sonucunu doğurmuştur. Zira hazırlanan BM tedbirleri ve diğer önlemler kadın ve kız çocuklarının sorunlarının altını çizmiş ve erkeklerden hiç söz edilmemiştir. Ayrıca, tüm önlemlere rağmen insan ticareti gelişmiş ve insan bedeninin cinsel nedenlerle alınıp, satıldığı pazarlarda talebin azalmadığı görülmüştür. Kuşkusuz bu savaşın bıkmadan usanmadan sürdürülmesi gerekir. Bu yapılırken de erkek bedeninin de kadın bedeni gibi yaygın bir şekilde ticaretinin yapıldığının unutulmaması gerekir. İnsan haklarını bütünüyle çiğneyen bu ticarete karşı savaş hem kadın hem de erkek bedeninin satıldığı bilinciyle yürütülmelidir.

Satılık erkekler üzerine yaptığım araştırma sonucu insan ticareti konusunda bilgilendim. Şu anda bazı üniversitelerde bu konularda seminerler veriyor ve insan ticaretine karşı savaşırken yalnız kadınların değil, aynı zamanda erkeklerin ve özellikle çocukların sorunlarını anlamamız gerektiğini vurguluyorum. Kitabın yayımlandığı günden bu yana da birçok gençten mektup alıyorum. Anlattıkları olaylar, sordukları sorular beni hâlâ çok şaşırtıyor. Örneğin, bir üniversite talebesi, babasının ona para vermek istemediğini ve para kazanmanın en kolay yolunun yaşlı kadınlara cinsel hizmet vermekten geçtiğini yazıp, bu durumda ne yapması gerektiğini soruyor. Bir başka genç, annesinin ona baskı yaptığını ve eve erkek arkadaşlarını çağırarak, annesinin cinsel ihtiyaçlarını gidermesine yardım etmesini istediğini yazıp, ne yapması gerektiğini bilmediğini söylüyor.

Sosyal bilimler genellikle güncel veya yakın tarih sorunlarını inceler. İncelenen konular hakkında varılan sonuçların ise, değer yargılarından bağımsız olmaları beklenir. Oysa ortaya çıkabilecek bazı sonuçlar karşısında tavır almamak ve bu sonuçlar ile ortaya çıkan sorunların çözümüne kayıtsız kalmak, en azından, benimsediğim dünya görüşü ve ahlâk açısından kabul edilebilir bir tutum değildir. Değer yargıları, sosyal araştırmalara en az iki aşamada girer. Birincisi, daha önce belirttiğim gibi, araştırma sonuçlarının toplum düzeninde değişim gerektirip gerektirmediğinin saptandığı aşamadır.

İkincisi de değişimin yön ve niteliğinin belirlenmesinde ve değişimi gerçekleştirmede kullanılacak yöntemlerin seçimidir. Buna bağlı olarak da değişimi gerçekleştirebilecek yeni yasalar, düzenlemeler, yeni yatırımlar, eğitim, maddi yardım gibi yöntemlerden hangisinin veya hangilerinin kullanılacağı belirlenir. Örneğin, Satılık Erkeklik araştırmamda erkek bedeninin ticari bir meta olarak pazara nasıl, hangi yöntemlerle itildiğini ortaya koyduğumda, bu olayın tarih boyunca süregeldiğini gösterirken, seks ticaretinin buna itilen çocuk ve yetişkinlerde ağır yaralar açtığını belirtmiş ve bu ticarete karşı alınması gereken önlemleri de açıklamıştım.

Sosyal araştırmaların değer yargılarından arınması veya *"bu olgu doğru mudur?"* sorusundan kaçabilmesi zordur ve buna gerek de yoktur. Araştırmalar sonucu ortaya çıkan sorunların irdelenmesi ve akabinde 'doğru' bulunmayan, insan haklarını ihlâl eden, toplumda eşitsizliği destekleyen, ayrımcılık yaparak kitleleri mağdur eden sorunlar, sebep ve sonuçlarıyla incelendiğinde, araştırmacının bir adım daha atarak, sorunun nasıl çözülebileceğine ışık tutması gerekir. Bilimsel araştırmalar sebep-sonuç ilişkilerini incelediklerinden sorunların çözümüne yardımcı olabilir.

Yıllarca uygulamalı araştırmalar yaparak toplumsal sorunları çözmeye ve bunlara neden olan etmenleri değiştirmeye çalıştığım, sosyal araştırma yöntemlerini bi-

linsel sonuçlar çıkacak şekilde ve gerekli değişiklikleri sağlayacak kurumları ikna edebilecek biçimde ortaya koymaya çalıştım. Araştırmalarım sonucunda ortaya çıkardığım sorunları çözebilecek önerileri geliştirdim. Kimi zaman önerilerim olumlu karşılandı, karşılanmadığı zamanlar da muhakkak olmuştur. Onca yıl araştırdığım konular, bunlara çözüm getirebilecek kurumlarca desteklendiğinden, araştırmaya ayırdığım zaman ve enerji boşa gitmedi.

Örneğin, bugüne kadar enerji sektöründe ve özellikle barajlar kapsamında yaptığım araştırmalar, bu büyük projelere kredi veren kuruluşlar tarafından talep ediliyordu. Dünya Bankası, IFC gibi kuruluşlar yaklaşık 50 yıldır büyük kitlelere yararı olacak, örneğin bir ülkenin enerji sorununa önemli yarar sağlayacak dev projelerin, yatırımların yanı başında yaşayan, konut ve topraklarını o projeler nedeniyle kaybeden halkın sırtından sağlanmaması, etkilenen yöre halkının geçim koşullarının olumsuz etkilenmemesi için yatırımcı devlet veya özel sektör kurumunun alması gerekli tedbirlerin tanımlanmasını kredi şartı yapıyorlardı. Bu nedenle, araştırmalarımı tedbir alınmadığında mağdur olacak insanlara yönelttiğimde, onların yararına olacak sonuçları yaratabiliyordum.

Satılık Erkeklik örneğine geri dönecek olursak, bugün dünyayı saran bu toplumsal sorunun çözülmesi gerekliliği açıkça görülür. Bunun nedenini anlatmadan önce bir parantez açarak bir sosyal olgu karşısında alınacak tavrın ve kullanılan kıstasların farklı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, ben kendi değer yargılarımı kullanarak kadın veya erkeğin bedenini para karşılığı satmasının yanlış, ahlâk dışı olduğunu düşünürüm. Benim gibi düşünen meslektaşlarım da çoğunluktadır. Bunu yanlış bulmayan, tam tersine 'Kadın bedenini kendi rızası ve kendi kararı ile satarsa buna kimse karışmamalıdır, bu yanlış değildir,' diyen ve örneğin Afrika ülkelerinde yoksul kadının fahişelik yapmasının karşısına çıkılmamasını, tersine bu kadınlar için özel sağlık hizmetleri geliştirilmesini savunan düşünürler ve örgütler seslerini rahatça ve uzun yıllardır duyurmaktalar. Striptiz yaparak, yani bedenini teşhir ederek para kazananlara karşı da aynı tavır takınılır ve 'özgür iradesiyle' bu mesleği seçtiğine göre saygı duymak gerekliliği savunulur. Ben 'Bu olgu insanlık dışıdır, önlem alınması gerekir ve bunun için de çok yönlü ve farklı düzeylerde savaş vermek gerekir,' derken, büyük bir kesim de 'olgu zorunludur, karın doyurur, bu nedenle insanidir, karşı çıkılmaması gerekir ve sürekliliğin sağlanması için de eğitim, sağlık hizmeti gibi tedbirler alınmalıdır,' der.

Pornografi konusunda da farklı ahlâki ölçülerin kullanıldığı bir gerçektir. Örneğin Amerika'da mahrem yerlerinin resmini çekerek internet yoluyla dağıtmış ve bunu senatörlüğü sırasında yaptığı için senatörlükten istifa edip, pornografik fotoğraflarını dağıtmaya devam etmiş bir insan, pişman olduğunu ileri sürerek

New York kentinin belediye başkanlığı yarışına girebilmiştir. Bu yarışta kazanma şansını artırmak için ise karısını yanına alarak basın toplantısı düzenlemiş ve karısının bile onu affettiğini söyleyerek seçmenin de onu affetmesini istemiştir. Bunları yaparken sorulan soruları cevaplandırmamış, Senato'dan atılacağı yerde kendi arzusuyla ayrılmış, her şeye rağmen ahlâk dışı davranışlarını sürdüren bu insana halk büyük tepki göstereceği, medya kuruluşlarının adamın demeçlerini göstermeyi reddedeceği yerde, 'sansasyonel' olduğu için bu insanı hem medya hem de halk merakla izlemiş ve böylece adama seçim sırasında bedava reklam yapma imkânını tanımıştır.

Bir sorunun anlamı, yaygınlığı, neden ve sonuçları incelendikten sonra, önlemler konusuna geçmeden verdiğimiz bir 'doğru-yanlış' kararı, bir anlamda ahlâk değerlendirmesi içerir. Bu değerlendirme, bunu yapan kişinin yetiştirme tarzına, inançlarına, bağlı olduğu kurumlara ve sosyal ilişkilerine göre değişir. Kürtaj olayına dinsel açıdan bakarak yasaklamayı veya sınırlandırmayı savunan kişiler ile kürtaja genellikle yoksul, eğitimsiz ve genç kadınların başvurduklarını gözlemleyerek, insancıl ve toplum sağlığı açısından sınırlandırmayı yeğleyen kişiler farklı değerlere sahiptirler, ama aynı sonucu desteklerler. Yani bir sosyal olgunun değişimini istemek veya o yönde çalışmak, değer yargıları kullanmaksızın gerçekleşemez ve bu değerler de değişimin yönünü ve niteliğini belirler.

Sosyal bilimlerin farklı dallarında son yüzyılda üretilen birçok araştırma, değer yargıları kullanılarak başlatılmıştır. Koloni düzeninin süregelmesini sağlamak, bu düzen içinde Batı karşıtı ayaklanmaları bastırmak, çeşitli ülkelerde başlatılan savaşları kazanmak, insanları dinî yönden etkileyerek 'demokrasi savunuculuğu'nu etkin hale getirmek gibi farklı nedenlerle batı devletleri antropolog, siyaset bilimci, sosyolog, sosyal psikolog ve diğer disiplinlerden uzmanların araştırmalarını yönlendirmiş, bu amaçla onlara 'burs' ve benzeri başka maddi destekler sağlamıştır. Bu çalışmalar daha başlangıçta değer yargıları kullanılarak planlanmış ve sonuçları da Batı devletlerinin farklı ülkelerdeki halk kitlelerini tanıması ve onları Batı yandaşı olarak eğitmesi için kullanılmıştır.

Vietnam Savaşı sırasında Harvard Üniversitesi ve MIT'de tanıştığım birçok bilim insanı seferber edilmiş ve savaşın kazanılmasında yardımcı olacak araştırmalar yapmaları istenmiştir. Sosyal psikologlar kapitalist tüketim tarzının benimsenmesi ve Batı modalarının izlenmesi için toplum alışkanlıklarını değiştirebilecek yöntemleri bilerek veya dolaylı olarak geliştirmiştir. Her dönemde belli konular sosyal bilim okutan kurumların ve bilim insanlarının ilgisini daha fazla çekmiştir. Bu sorunlar ise çoğu kez siyasi iktidarların çözmekte zorlandığı konularda yoğunlaşır. Birçok devlet kuruluşu (ve büyük firmalar) araştırmalara destek ve-

rirken, konuları da saptarlar. Örneğin, Amerika'da USAID'den tutun da Bill Gates gibi zengin iş adamlarının kurdukları veya destekledikleri sivil toplum kuruluşlarına kadar pek çok kuruluş, sosyal bilimcileri maddi çıkarlar vad ederek yönlendirir ve destekleyecekleri bilim insanlarını istenen konularda çalışanlar arasından seçerler. Böylece siyasal tercihler ve küresel kapitalizmi devam ettirecek değerler sosyal araştırmaları baştan yönlendirir ve Batı'nın savunduğu değerlerin yaygınlaştırılması ve kabulü için kullanılacak eylemleri tanımlayarak sonuçlanır. Sonuçta, ister baştan güdümlenmiş, ister araştırma sonunda bilim insanı ve okuyucusu tarafından kabul edilmiş olsun, sosyal değişim gerekliliğine değer yargılarını kullanmadan karar verilemez ve bu değerler değişimin yön ve niteliğini etkiler.

Sosyal bilim araştırmalarının temel aldığı değer yargıları insan hakları, sosyal adalet, toplumsal eşitlik gibi ilkeleri savunmaya yarayabilir. Bu nedenle sosyal bilimcinin araştırma konusu seçerken, burs kabul ederken, yöntem seçerken hangi değer yargılarının onu yönlendirebileceğini soruşturmasında yarar vardır. Aynı şekilde, üzerinde çalışmayı tercih ettiği, seçtiği konularda hem kendine hem de farklı siyasal kesimlere ait değerleri gözden geçirmesi ve hangi yolda ilerleyeceğini iyi irdelemesi gerekir.

Satılık erkeklik ve insan ticareti olgusuna bir kez daha dönersek, çağımızın sosyal sorunları nasıl küresel düzeye taşıdığını ve bunların çözümlerinin de aynı düzeye taşınması gerektiğini kolayca görebiliriz. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 2005 yılında insan ticaretinin 32 milyar dolarlık hacminin olduğunu ve her yıl yaklaşık 2,5 milyon insanın alınıp satılmasına 127 farklı ülkenin ortak olduğunu açıklamıştır. Küresel ekonomik koşulların sürekli değiştiği ve buna paralel olarak da insan ticaretinin farklı şekiller aldığı bilindiğinden konuyla ilgili istatistiklere çok güvenmemek ve elimizdeki rakamların gerçeğin son derece altında olduğunu düşünmek gerekir. 1960 sonlarında Avrupa'da 140 binin üzerinde insan tacize uğramaktadır ve bu rakam tacize uğramasına rağmen, polise gitmemeyi ve ülkesine geri gönderilmeyi yeğleyen çoğunluğu kapsamaz.

Ticareti yapılan her beş insandan biri çocuktur. Afrika ve Mekong bölgesinde çocuklar ticareti yapılan insanların çoğunluğunu oluşturmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı yılda 600-800 bin kişinin tacirler tarafından çeşitli ülkelere kaçak olarak sokulduğunu açıklamıştır. Bu insanların yaşam koşulları ve gelecekleri düşünüldüğünde, her türlü vicdanın bu olguyla savaşması gerektiği çok açıkken, müşterilerin giderek artması, insan tacirlerinin ekmeğine yağ sürmekte ve bu ticaret azalacağına artmaktadır.

Birçok ulusal ve uluslararası yasa ve aralarında Interpol gibi güçlü kuruluşların da olduğu kurumlar insan ticaretini engellemeyi amaçlarken müşterilerin cinsel arzularında bir azalma olmamaktadır. Ayrıca, hiçbir araştırma müşteriler üzerinde yoğunlaşmamakta ve ne tür 'insan'ın minicik çocukların bedenine meraklı olduğu, kimin paralı seks tercih ettiği, hangi yolları izleyerek bu mağdur insanları bulduğu bilinmediğinden bu ticareti durdurmak veya yavaşlatmak mümkün olamamaktadır. Müşteri tercihlerinin değişmesi için ne gibi önlemler alınabileceği de bilinmemektedir. Kuşkusuz tacir kaçırdığı, zorladığı, beyaz zehir bağımlısı haline getirdiği veya aşırı borca sokarak tehdit ettiği insanları para kazanmak için bir ülkeden diğerine götürdüğünde, masraf yapmakta ve bu insanlara talip büyük bir müşteri potansiyeli olduğunu bildiğinden bu işe girişmektedir. Bugüne kadar ulusal veya uluslararası düzeyde geliştirilen tedbirler ise, esir insanları hedef almakta, tacirlere dış geçirememekte ve bunların müşterilerini ne tanımaya ne de cezalandırmaya önem verilmemektedir.

Ucuz işgücü sağlamak, seks 'işçileri' üretmek veya organ satışı için yapılan insan ticareti sürecinde insanlar çoğu zaman zorla bir ülkeden diğerine taşınmakta ve gittikleri ülkelerde de tüccarın elinden kurtulamayıp, uzun süre kazançlarını onlara vermek zorunda bırakılmaktadır. Ayrıca, 'seks işçileri'nin çoğu uyuşturucu bağımlısı haline getirilerek elden ayaktan düşene kadar çalıştırılmaktadır. Konuyu inceleyen uzmanlar ve güvenlik güçleri işlenen suçun yalnız insanlara karşı değil, özellikle devletlere karşı işlendiği konusunda birleşmektedir. Gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde bu konuda araştırma yapanlar araştırma kurumları ve üniversite kuruluşları değil, Birleşmiş Milletler uzmanlarıdır. Bu uzmanların insan ticaretinin Türkiye'yi tehdit etmediği varsayımı ve ülkeyi transit yolu olarak kullanması konuya ilgisizlik yaratırken, geçmişte birçok kentimizi sarmış 'Nataşa' olayı bu ticaretten bağımsız olarak algılanmakta, evlerimizde çalışan ve yakın ülkelere gelen 'ev hizmetçileri' de aşırı talep görmektedir. Oysa bunların çoğu bazı kişi ve örgütlerin yardımıyla ülkeye girmekte ve kazandıklarının bir bölümünü de bu kişi ve örgütlere vermektedir. Ülkeler arası bir tacir ağı, evlerimizde çalıştırdığımız bu insanları gözümüzün önünde istismar etmekte iken, bunları çalıştıranlar taleplerini sürdürmekle kalmayıp, yakınlarına, konu komşularına da tavsiye etmektedir.

İnsan istismarına dayanan bu tür faaliyetler üzerinde araştırma yapan sosyal bilimcilerin hangi nedenle olursa olsun 'Benim tespit ettiğim durum budur, yapılanların doğru veya yanlış olduğuna ben değil, hukuk sistemi karar verir', zihniyetiyle hareket ederek değer yargılarından kaçınması akademi dünyasında sık rastlanan bir olgudur. Oysa bu yaklaşım, sosyal bilimlerden sağlanacak faydayı azaltmaktan başka bir netice vermemektedir.

Zorunlu Göç ve Kültür Yozlaşması

Yemek, yaşamın en önemli öğelerinden biri ve toplum kültürünün tanımlayıcı unsuru olduğundan, yemekle ilgili (culinary) antropoloji gelişmiş bir daldır. İnsanın gelişimi ve insanlık tarihinin en belirleyici unsuru, yiyecek elde etmek için yüzbinlerce yıldır verilen mücadeleyle belirlenmiştir. Kültürler nasıl farklı yemekler geliştirirler, birbirlerinden nasıl esinlenirler, yemek kültürleri zaman içinde nasıl ve neden gelişir, doğal ve sosyal çevre yemek kültürünü nasıl etkiler? Bu soruları cevaplamamıza yardım edecek incelemelerin sayısı ülkemizde çok azdır. Örneğin Mark Kurlansky'nin tuz üzerine yazdığı 'Salt' adlı kitabının bir benzerini kendi kültürümüzde bulmak zordur.

İnsanların yerleşik düzene geçmeleri, hem hayvansal hem de bitkisel gıda geliştirmeyi kolaylaştırmış, bu konuda sayısız ve sürekli buluşlar olmuş ve mutfak birçok kültürün tanımlayıcı özelliği olmuştur. Türk mutfağı dünyanın az sayıdaki 'temel' mutfaklarından biri olmasına rağmen ne Osmanlı ne de Türk yemeklerinin kökeni, gelişmesi ve yayılması hakkında bilgi edinmek kolaydır. Türkiye nüfusunun önemli bir parçasını oluşturan Kürt halkının mutfağı ise, bütünüyle ihmal edilmiş konulardan biridir.

Kürt yemeklerinin yeterince bilinmemesinin, hatta doğu ve güneydoğu illerimizde bile çoğu lokantada hazırlanıp satılmamasının kuşkusuz pek çok nedeni vardır. Bunlar arasında ayrımcılık, zorunlu göç, yoksulluk ve doğal çevre koşullarındaki değişimleri sayabiliriz.

Bunların sonucu olarak da 1964'ten bu yana sık sık ziyaret ettiğim ve Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve bölgelerdeki lokantalarda Kürt yemekleri sunulduğunu görmedim. Bunun nedenlerini anlayabilmek için de bu konuda araştırma ve yayın yapmaya karar verdim. Kuşkusuz bu durum sadece Kürt yemekleri için değil, Osmanlı mutfağından olup bugün yok olmuş olan birçok yemek için de geçerlidir. İstanbul'da bir zamanlar, ciğer sarmasından musakkaya, lahana dolmasından talaş kebabına kadar her türlü ev yemeğini yapıp satan lokantaların çoğu, sahipleri aynı kimseler olmasına rağmen, şimdi 'çizbuger' satıyor ve bu değişikliği ayrımcılıktan değil, dünyayı saran 'fastfood' salgınından dolayı yapıyor. Buna rağmen belki de çoğumuzun evinde hâlâ örneğin musakka ve lahana dolması pişmekte ama her birimiz hızla gelişen 'gurme' modasına uyarak doğu, batı, kuzey ve güney illerimizden esinlenen yemek tariflerini çeşitli yayınlardan ve televizyondan öğrenmekteyiz. Bunlar arasında da Kürt yemekleri yok. Daha önemlisi Kürt evlerinde de artık Kürt

yemekleri pişmemekte. Kürt kültürünün bazı konularında yaşanan yozlaşma, yemek kültürüne de aksetmiş durumda. Bu nedenle çalışmalarında Kürt mutfağını yalnızca bir örnek, genel Kürt kültürünün bir ögesi olarak kullandım.

Bugün dünya yüzüne yayılmış 40 milyona yakın Kürt'ün en yoğun yaşadığı ülke Türkiye'dir. Hem burada hem de yaşadıkları diğer ülkelerde, yüksek doğurganlık oranlarından dolayı sayıları hızla artmaktadır. Kürtlerin, Mezopotamya'nın yerlilerinden olup, Zağros dağlarından Toros dağlarına kadar uzanan coğrafyada yaşayan ve Hint-Avrupa dili konuşan halklardan biri olduğu ileri sürülürse de, bu ispatlanmış bir teori değildir. Bu dağ ve ovalar, Kürtlere türlü besin maddelerini yetiştirmek ve sağlıklı, taze ve kendine özgü bir mutfak yaratmak için uygun bir çevre oluşturmuştur. Bu çevrenin hem yabancı bitki dokusu ve yabancı hayvanları hem de zaman içinde gelişen gıda maddeleri üretimi Kürt mutfak zenginliğinin bir parçası olmuştur. Aynı zamanda Kürt nüfusunun bulunduğu coğrafyada etkileşimde bulunduğu diğer uluslara ait mutfak kültürü ile yaşanan etkileşimle de Kürt mutfağı zenginleşmiştir.

Göç, insanı tanımlayan, insan yaşamını her boyutuyla etkileyen, yaratıcılığı geliştiren, yeni buluşların bir toplumdaki diğerine yayılmasını sağlayan, son derece önemli bir olgudur. İnsan toplumu, yeni arayışlar, yeni kaynaklar ve yeni olanaklar için yaradılışından bu yana sürekli olarak göç etmiştir. Oysa insanların göçe zorlanması, esir alınıp bir kıtadan diğerine götürülmesi, yerinden yurdundan edilmesi, savaşlar sonucu toplumundan koparılması tüm insanlık tarihinin ancak son birkaç bin yılına özgüdür ve 'çağdaşlık' arttıkça hız kazanmıştır.

Kürt kavimleri diğer birçok kavimle paylaştıkları Mezopotamya'da yüzyıllarca yerleşik bir düzende yaşamış ve Osmanlı İmparatorluğu'na önemli katkılarda bulunmuştur. Kürt halkının Mezopotamya'nın dağ ve ovalarında yoğunlaşan yaşamı, doğanın verdiği ve yetiştirdikleri tüm besinleri en güzel bir biçimde bir araya getirerek zengin bir mutfak geliştirmelerini sağlamıştır. Ne var ki yakın tarihte, son 100 yıl içinde yaşanan olaylar bu halkın farklı yörelere dağılması ve kendi kültürlerini ve mutfaklarını yavaş yavaş terk etmelerine veya terk etmeye mecbur edilmeleriy-le sonuçlanmıştır.

İmparatorluğun dağılması sürecinde ve özellikle Birinci Dünya Savaşı sonunda çeşitli iç ve dış siyasal dengeler Kürtler üzerinde özel baskı yaratmıştır. Bu baskı Cumhuriyet döneminde de bitmemiş, zorunlu göç ve iskân politikaları Kürt vatandaşları sürekli olarak ülkenin bir yerinden diğerine göçe zorlamıştır. Giderek yoksullaşan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin insanı, evlatlarını geçindirebilmek için büyük metropollere ve çeşitli Avrupa ülkelerine itilmiştir. Bu insanlar arasında, özellikle az gelişmiş yörelerde yaşayan Kürtler de bulunmaktadır.

Son 100 yıl içinde isyanlar, ayaklanmalar, devlet politikaları, tarımda teknoloji devrimi, siyasal partiler tarihi, darbeler, yoksulluk nedeniyle iç ve dış göçün hızlanması, köylerin boşaltılması, faili meçhul cinayetler, barajlar, siyasal baskılar ve ayrımcılık, özellikle Kürt halkının ülkenin çeşitli köşelerine dağılmasıyla sonuçlanmıştır.

Devlet politikası zaman zaman, sorunlu yerlerdeki vatandaşların dağıtılarak, yerlerine başkalarının yerleştirilmesini amaçlamıştır. Bölgenin ana sorununa yalnız asayiş açısından bakılmış, 'sorun' çıkaran grubun dağıtılıp yerine uyumlu grupların getirilerek mevcut sorunların, dolayısıyla güvenlik sorununun çözülmesi amaçlanmıştır. Güvenlik açısından sorun çıkmadığı sürece, başka bir sorun olmadığı varsayılmıştır. Güvenlik sorununa odaklanma, kültürel öğelerin inkârına, insanların kimlik ve kökenlerinden kopmasına ve yoksulluğun yoğunlaşp, çok boyutlu bir hale gelmesine yol açmıştır.

Terör olaylarının çıkışı ve tırmanışı da, Kürt halkının zorunlu göçünü önemli oranda artırmış, PKK'ya yardım zorunluluğu bir yandan, genç kız ve erkeklerin 'dağa çıkma' olasılığı, aileleri bölgeden kaçmaya zorlamıştır.

Giden, gönderilen ve dağıtılan aileler çoğu zaman gittikleri yerlere uyum sağlayamamış, bu da onları 'sorunlu' bulan duygu ve düşünceleri güçlendirmiştir. Kürtlerin zorla gönderildiği yerlerde yeni ve umulmadık sorunlar ortaya çıkmış ve yoksullukları giderek artmıştır. Bunun son örneği, 1980'lerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki çatışmalı sürecin sonunda yaşanan zorunlu göçtür. Binlerce aile yerinden, yurdundan, köylerinden kopararak büyük metropollere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Sorun, kimi zaman devletin polis ve asker kullanımıyla, kimi zaman da baraj inşaatıyla ya da terör nedeniyle savunulamayan, korunamayan binlerce köyün boşaltılmasıyla ilgilidir. Birçok kez insanların köyleri yakılmış, hayvanları telef edilmiş, tarlaları ateşe verilmiştir. İlaveten, bölgede yaşayan insanların tümüne terörist gözüyle bakılmış ve zar zor geçimini sağlamaya çalışanlar örneğin, geçimini sağlamak için dağlara çalı çırpı veya şifalı ot toplamaya gidenler bile, geçim kaynaklarını kaybetmişlerdir.

Bölgedeki göç olgusu, en azından son 20-30 yıl içerisinde, bazı yönleriyle incelenmiş, bilimsel ve akademik çalışmalara konu olmuştur. Benim incelemelerimin amacı bu çalışmalara ayrı bir yön vermek, bunları yeniden değerlendirmek değil, mevcut çalışmalardan da yararlanarak, en azından onların ortaya çıkardığı gerçekleri göz önüne alarak, zorunlu göçün Kürt toplumunu sınırlı bir açıdan, yani sadece mutfak kültürlerine odaklanarak, nasıl etkilediğini göstermekti. İncelemek istediğim konu göçlerin neden yaşandığı değil, yaşandıktan sonra, göç edenlerin en basit gereksinimlerinin, yani yeme-içmelerinin, nasıl etkilendiğini göstermekti.

Kürt mutfağının başına gelenleri örnekleyebilmek için üç ayrı kuşağa ait insanların öykülerini okuyucuyla paylaşmak istedim. Bu insanların ağızından üç kuşak boyunca hem yöre halkının hem de mutfak dâhil tüm kültürel dokunun değişimini göstermeye çalıştım. Ancak uzun yıllar boyunca nedenleri farklı olsa da, insanların benzer sorunlarla karşılaştıklarını gördüm. Dersim İsyanı'ndan sonra Adanaya göç eden bir kadın ile 1990'lardaki çatışmalı dönemden dolayı İstanbul'a göç eden bir kadının yaşadıkları arasında büyük benzerlikler buldum. Örneğin, inanılmaz güçlüklerle rağmen, yaşamın şu veya bu biçimde sürdürüldüğünü, Kürt insanının umutsuzluğa düşmeden çocukları için çırpındığını ve çektiği sıkıntıların çocukları tarafından çekilmemesi için sonu gelmez bir savaş verdiğine tanık oldum. Her kuşak eğitim yoluyla bir sonraki kuşağın daha az sorunlu bir konuma gelebileceğine ve Türkiye sınırları içinde, ne olursa olsun, bunun gerçekleşebileceğine inanmıştır.

Diğer bölgelerle kıyaslandığında, en düşük okur-yazar oranına sahip olan, insanların işgücüne en az katıldığı bölge, resmi rakamlara göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dur. Yoksulluk ve eğitimsizlik, bu insanları yaşadıkları tüm zorluklara rağmen, doğru bildikleri uğruna mücadele etmeye zorlamıştır. Öte yandan büyük bir kitle de 'kaderine razı' olmuşçasına başlarına gelenler karşısında suskun kalmıştır. İster yaşam koşullarını iyileştirmek için bir araya gelsinler ister gelmesinler Kürt kültürünün her ögesi etkilenmiş ve 'devletin' bir parçası olmaya, kendi dilini, yemesini içmesini ve diğer kültürel öğelerini bir kenara itmeye, 'Türk' olmaya zorlanmışlardır. Onca sorunu yaşamış bir halkın mutfak gelenekleriyle uğraşmak bir fantezi gibi gelebilir. Oysa ben mutfak konusuna, Kürt insanının çektiği sıkıntıların ve zorlandıkları asimilasyon sonucu yoksullaşmasının iyi bir göstergesi olduğu için odaklandım.

Kürt insanının karşılaştığı sosyal ve kültürel sorunlar onu nasıl etkilemiştir? Eşi 'içeri atılan' (hapsedilen), çocukları 'dağa çıkan', büyük şehirlerde yoksulluk sarmalı içinde kaybolan Kürt insanının yaşamı nasıl biçimlenmiştir? Eğitim durumu, zenginliği ve yaşı ne olursa olsun, Türkiye gibi bir toplumda bir kadının eline silah almasının sebepleri ne olabilir? Hangi inanç, 14 yaşında bir kızın eline silah almasına yol açar? Bu ve buna benzer bir sürü sorunun etrafında dolanarak kitabın kurgusunu örmeye çalıştım. Kimi sorularıma yanıt bulamadım. Örneğin, terör örgütü PKK özellikle eğitim görmüş kız çocuklarının örgüte katılmasını nasıl sağlamıştır? Terör örgütü, birçok insanın ailesi zorla boşaltılan köylerde oturmasına rağmen, bu zorlu göçü engellemek için neden yeni bir strateji geliştirmemiştir? Belki bir gün Türkiye terörden kurtulur, kalıcı bir barış sağlanırsa, Kürt ve diğer bölge halkıyla örgüt arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilecek ve de bu örgüte katılmış insanlardan bilgi alabileceğiz. Maalesef bu şimdilik mümkün değil.

Uzmanlar, Kürt sorunu hakkında yazıp çizdiler. Devlet politikaları ekseninde resmî kurumlar tarafından da çok sayıda araştırma yapıldı. Oysa Kürt insanının konuya bakış açısı bilimsel yöntemler kullanarak ortaya çıkarılamadı. Binlerce insanın ölümüne neden olan tutum ve eylemlerin, Kürt insanı üzerinde yarattığı sonuçlar belgelenmedi. Bir yandan vatan, memleket, bayrak, özgürlük gibi kutsal değerler; diğer yandan ölen binlerce Türk, Kürt ve diğer kökenden genç, terör örgütüne sürülen çocuklar, haber alınamayanlar, faili meçhul cinayetlerin toplumsal etkileri yeterince araştırılmadı.

Kürt mutfağı araştırması ise, birçok sıkıntıyı sırtlamış kadın ve erkeklerin kendi ağızlarından bir anlatım yöntemiyle bu soruların bazılarını ışık tutmayı amaçladı. Yaptığım çalışma, bir yakın dönem Kürt sözlü tarih denemesi değildir. Kurgusu bu amaç etrafında örüldüyse de, böyle bir amacı gerçekleştirecek kadar zengin, kapsamlı ve sistematik verilere dayanan bir araştırma değildir. Yalnızca yaşadığımız topraklardaki insanları daha yakından tanımayı ve tanıtmayı amaçladım. Bunu yaparken, Kürt insanının yaşadığı bölgelerde yarım asır inceleme yapmış olmamın yararı oldu.

Daha önceki bölümlerde anlattığım gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 1964 yılından beri türlü çalışmalar yaptım. O yıllarda yapılması planlanan Keban Barajı için sosyal dokuyu inceleyip, baraj gölü altında kalacak yüzlerce köyde yaşayan insanların başlarına gelebilecek sorunları ortaya dökmeye çalıştım; bunun hiçbir yararı olmadı.

Daha sonra, 1968-70 yılları arasında, kırsal alanlarda siyasal yapı üzerine doktora çalışmamı hazırladım. Hemen ardından bölgenin çeşitli illerinde, kırsal ve kentsel alanlarda, kirvelik konusunda siyasal antropoloji dalında bir kitap yazıp, 1974 yılında yayınladım; bu çalışmayı 2000 yılında yeniledim. İlsu Barajı nedeniyle 2001 yılında başlayıp, yakın tarihe kadar sürdürdüğüm çalışmalarım, bu barajın neden olacağı zorunlu göçün sorunlarıyla ilgiliydi.

Bu arada, Şartlı Nakit Yardımı projelerinin etkinliğini araştıran çalışmalar sürdürdüm ve bölgenin en yoksul kesimiyle ilgilendim. Daha sonraki yıllarda, 2008'de, TESEV'in desteklediği bir araştırma çerçevesinde, bölgenin en geri kalmış 21 ilinde yaptığım bir ekip çalışmasıyla bölge sorunlarının hızla, çok kapsamlı bir biçimde ve bir kaynak seferberliğiyle azaltılabileceğini gösteren bir araştırma yaptım. Sanat konusunda yetenekli, fakat yoksul Kürt gençleri için bir burs programı düzenleyip kaynaklandırdım, ama parasal nedenlerle bu programı üç-dört yıldan fazla sürdürmedim. Bütün bu çalışmalar hem benim bölge insanını biraz da olsa tanımamı hem de onlara özgü olan kültürel bir konuya eğilmemi kolaylaştırdı.

Bu çalışmamla da antropologların mutfak antropolojisi dedikleri türden bir çalışmayı 'siyasal mutfak antropolojisi' olarak gerçekleştirdim. Yani kültürel antropolojik yöntemlerle geliştirilen bu araştırma, siyasal gelişmelerin Kürt kültürünün bir parçası olan mutfak üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmayı amaçladığından, siyasal antropoloji olarak nitelendirilebilecek yeni bir tür antropoloji örneği ortaya çıkardı. Daha sonra benzer görüş açısıyla diğer kültürlerle de eğildim ve sonuçta hem mutfak antropolojisi hem de siyasal antropoloji konularında zaman buldukça seminerlere konuşmacı olarak katıldım. Bu kitabı hazırlayabilmek için üç ayrı koldan çalışmamız gerekti. Ben, bir sosyal bilimci olarak, çok sayıda konuşma yaparak, ortaya çıkaracağımız çözümlenin belli konular etrafında ve son 70-80 yıllık Türkiye tarihinin Kürt insanına dönük özelliklerini içermesi için uğraş verdim. Çalışmayı belli bir kronoloji izleyerek yapabilmek ve olayları, Kürt tarihindeki önemli olaylara göre sıralayabilmek için bölgenin birçok ilini dolaştım.

Kitabın yazımına önemli katkılar yapan Ethem Yenigün de kendi çevresini seferber ederek örnek olaylar topladı. Benjamin Ward ise yemekte kullanılan malzemelerin ekilip biçilmesinden, pişirilmesine ve farklı biçimlerde tüketilmesine kadar olan süreci tüm boyutlarıyla fotoğrafladı. Bu antropolojik çalışmaya başladıktan sonra bana birçok soru soruldu. Bir Kürt mutfağından bahsedilebilir mi? Sadece Kürtlere özgü yemekler var mı?

Mutfak kültüründe etnik veya millî bir sınıflandırma yapılabilir mi? Bu tür soruları yanıtlamak kuşkusuz kolay değil. Ama siyasal, doğal ve kültürel çevre değiştikçe, toplumların mutfak kültüründe değişiklik olması kaçınılmazdır. Şu var ki 'gurme' yemeklerin geliştirilmesi ancak bir kültürün benimsenmesiyle mümkündür. Çeşitli baskılar altında ve

Ethem Yenigün

Ayşe Kudat, matematiğin sosyal bilimlerde nasıl uygulanacağını gösteren olağanüstü bir bilim insanı; çevresindeki insanlara yardımcı olan çok iyi bir dost ve küresel sorunların çözümlenmesine hayatını adanmış bir dünya vatandaşıdır. Ayşe Hanım, olağanüstü zekâsı sayesinde en karmaşık sorunları çok sade bir şekilde, herkesin anlayabileceği bir tarzda özetleyebilen iyi bir öğreticidir. Bitmek bilmeyen enerjisi ile iş arkadaşlarını sürekli daha çok çalışmaya teşvik ederek onları geliştiren bir üstadıdır. Çoğu insanın göremediği ayrıntıları farketme yeteneği sayesinde, daha önce çalışılmamış konularda yol açıcı eserler veren bir rehberdir. Bütün bunların yanında ayrıca estetik dimağı çok gelişmiştir. Harika dans eder ve gülme garantili fıkraları anlatma konusunda rakip tanımaz.

kimliğini saklamaya zorlanan toplumlar 'gurme' mutfak geliştiremezler. Son 80-100 sene içindeki baskılar nedeniyle 'Kürt aşu' pişirilemez oldu, fakat yaşlılarla görüştüğümüzde, zengin bir 'Kürt mutfağının' varlığını görebiliyoruz. Bu mutfak, Kürt halkının yaygın uğraşısı olan hayvancılık ve bu uğraşının yapıldığı yörelerdeki doğal bitki dokusu üzerine inşa edilmiş olup, yaşam koşulları ve Kürt halkının zorunlu göçler nedeniyle, farklı sosyal ve doğal çevreye itilmesiyle yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur.

Kürt kazanı siyasal olaylar nedeniyle kaydığında yurtiçi ve yurtdışı göçler nedeniyle değişik kültürlerle karşılaşan bu insanların sofrası nasıl değişti?

Yemek kültürleri, gittikleri yerlerde karşılaştıkları toplumlardan nasıl etkilendi? Kendi köylerinde, kendi memleketlerinde tarlalarını eken, ekmeklerini kendi tandırlarında yapan, kendi hayvanlarını besleyen bu insanlar, bir süre sonra sürüldükleri yerlerde niçin hiçbir şey bulamayacak hale geldi? Köylerinde bol miktarda buldukları, eksikliğini düşünemedikleri bazı sebzeleri ve yemeklerinin temeli olan eti neden bulamaz oldu? Bu zorluk yoksullukları büsbütün arttırdı. Varlık içindeki sofraları bir anda yoksulluğa mahkûm oldu. Bir yandan yeni yemeklerle karşılaştılar ve yemek kültürleri değişerek, göç ettikleri yörelerin mutfak özelliklerini benimzediler, diğer yandan ayrımcılıktan, oradan buraya sürülmekten, yoksulluktan dolayı, sofralarını başkalarına açamayıp, kendi mutfaklarının özelliklerini paylaşamadılar. Bu olguları ve onlara neden olan süreci incelemek benim için çok önemliydi. Bu konunun zorunlu göçün kültür yozlaşmasına nasıl etkilediğini 2023 yılında Zorunlu Göç ve Kültür Yozlaşması isimli kitapta ayrıntılı olarak inceledim. Kalkınma Atölyesi tarafından basılan kitapta, Kahramanmaraş merkezli depremin ve benzeri doğal ya da siyasi sallantılarının insanları nasıl yerinden yurdundan edip kültürlerinin yozlaşmasına neden olduğunu açıkladım.

Ertan Karabıyık
Kalkınma Atölyesi

Bir mektupla başladı...

Bir mektupla başladı Ayşe Kudat'ın bizlerle ilişkisi. Kalkınma Atölyesi'ni kurmaya karar vermiştik. Kurucularının çoğu yirreli yaşlarda üniversite öğrencileriydi. Bizlere rehberlik yapacak akademik ve pratik destek sağlayacak kişilerle tanışmak ve onlarla iletişim kurmak istiyorduk. Ayşe Kudat'ı bilirdik ve ben eskiden çalıştığım Türkiye Kalkınma Vakfı'nda kendisi hep anıydı. Onu, yaratıcı fikirleri, nitelikli çalışma sistemi, küresel ölçek yaptıklarını biliyorduk.

Kalkınma Atölyesi'ni kurma sürecinde kendisine ulaşmak ister ve bir yerden bulduğumuz e-postasına bir mektup yazarak görüşmeler yapmak istediğimize dair görüşmek istediğimizi yazdık. yazıyı yazarken yirmi yıllık yazışmalarımızı gözden geçiriyorduk. Hemen hemen tüm yazışmalarımıza o kadar hızlı dönüş yapıldı ki; ilk mektubumuza da hemen dönüş yaptı ve yakın zaman İstanbul'a geleceğini ve bizlerle yüz yüze görüşmek istediğini belirtti. Kalkınma Atölyesi ekibi olarak trene atlayıp İstanbul Üsküdar'daki Topkapı Sarayı'nı gören kendi evinde buluştuk. Bizleri dinledi. Konuşmasıyla, fikirleriyle, deneyimleriyle hepimiz büyüledi. Bu ilişki Ayşe Kudat'ın 2005 yılında Kalkınma Atölyesi'ne ortak olmasıyla güçlendi ve ondan aldığımız ilham enerjisiyle yolumuza daha güçlü devam eder olduk. Ayşe Kudat artık Kalkınma Atölyesi ortaklarının yaşamının bir parçası olarak başladı. Bazen bir ortağımızla kitap yazıyor, bazen araştırmalarının içine bizleri dahil ediyor, çoğu zaman da profesyonel işlerinde Kalkınma Atölyesi ile iş birliği yapıyordu.

Sosyal konulardaki engin bilgisi, küresel deneyimleri, yeni fikirleri, kimsenin yeterince ele almadığı konulardaki yaratıcılığı bizlere ilham vermekle kalmıyor, yeni yollar açılmasına katkı sağlıyor. Hiç unutmuyorum; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınmasına dair hazırlanan raporda birlikte çalışıyorduk. Aylarca veri topladık, görüşmeler yaptık, raporlar okuduk. Ekip olarak onun mentorluğunda, liderliğinde on gün içinde raporumuzu yazdık. Bu süreç içinde yöntem, analiz, geleceğe dair iddia, kalkınma yaklaşımı dahil o kadar derin anlatımlar içeriyordu ki; usta çırak ilişkisini bizlere yaşattı. Ve anladık ki, yaptıklarının etkisi çok büyük.

Ayşe Kudat sadece fikirleriyle değil, sahip olduklarını da bizlerle paylaşabilen ve bu dünyanın daha güzel olması için sürekli çabalayan, katkı veren ve özellikle gençlere her zaman ve her yerde destek olan biri olarak şahit olduk. Onun küresel kalkınmaya verdiği katkıyı çok iyi biliyorduk. Bu nedenle yaşamında altmış yıllık sosyal kalkınma deneyimlerini gençlerle paylaşmak istedik. Önce kabul etmedi. Israr ettik. Haklı çıktık ve toplumsal yarar için verdiği mücadelede rüzgâra karşı nasıl da çabaladığının detaylarını gördük. Ve anladık ki insan bir ömür boyunca daha iyi bir dünya için mücadele edebilir. Ve bu mücadele hâlâ sürüyor.

Yazdığı kitaplara elimizden geldiğince katkı verdik, onun gençlerle buluşmasına destek olduk, fikirlerini, deneyimlerini daha çok kişiye ulaştırılmasına aracılık yaptık. Çünkü o yaptıklarıyla, mücadelesiyle yeni yollar açan, yeni yollar bulan ve barışı, güzellikleri çoğaltmayı isteyen ve bunun için her türlü çabayı gösteren biri.

Yoksullukla mücadelede, göç edenlerde, kuruyan göllerde, yaşlanan insanlarda, arzilerine el konulan toplumlarda... Özetle en kırılgan toplulukların haklarının sağlanmasında, şiddet yaşayanların yanında Ayşe Kudat'ı görmek mümkün. Kitapları, makaleleri, söyleşileri, projeleri, tüm çabaları bunları kanıtlıyor.

Bizler hâlâ onunla birlikteyiz. Onunla sahaya çıkıyor, yeni fikirler konuşuyor, dünyayı daha güzel hale getirmek için ondan ilham almaya, onunla birlikte çalışmaya devam ediyoruz.

Ayşe
Kudat

19
44

19
60

19
71

19
76

19
80

19
89

20
00

20
24

Gençler için
SON SÖZ

Yaşlılara
BİR ÖNERİ

Gençler İçin Son Söz

Altmış yıllık bir meslek hayatında kapsanan konuların, kurumların ve ülkelerin hepsini hatırlamak ve bunları küçük bir kitaba ayrıntıları ile yansıtmak kuşkusuz çok zor. Bu nedenle, birçok konuda yıllar süren çalışmalarımın büyük bir kısmını yazamadım ve örneğin Berlin Bilim Merkezi'nde, BM'in Viyana merkezli bir kurumunda, Kenya Ulaştırma Bakanlığı'nda, BM'in HABITAT kuruluşunda, Türkiye'de hocalık yaptığım ODTÜ'de gerçekleştirdiğim araştırma ve eğitim faaliyetlerimi ancak bazı açılardan kısaca özetleyebildim.

Ayrıca, 2002'de başlayarak üç yıl kadar süren, Papua'da bir petrol şirketinin yürüttüğü likid doğal gaz projesinden ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri bertaraf edebilmek amacıyla bölgeye gidip geldim, fakat bu deneyimin okuyucuyu ilgilendirebilecek şekilde yazılabilmesi için hem ülke hem de konuyla ilgili ayrıntılı arka plan bilgisi vermek gerekiyordu. Günümüz antropologlarının ancak yarım asır önce yazılmış kitaplarda okuyabileceği 'az el değmiş' ve 'geleneksel' özelliklerinin birçoğunu muhafaza edebilmiş kabilelerin balık avladıkları sularda uluslararası dev bir şirketin doğal gaz çıkarmaya başlaması üzerine nasıl 'uyandıklarını' ve ne kadar kapsamlı taleplerle bu dev şirketi göğüslediklerini anlatamadım.

Son 15 yılın üstünde, Türkiye ve dışında çalıştığım, baraj projeleri, ana yollar ve diğer alt yapı araştırmalarından söz edemedim. Aynı şekilde, 2004-2005 yılında ABD'li bir şirket Nijerya, Gana, Benin ve Togo'dan geçen doğal gaz boru hattı için bir kamulaştırma ve iskan planı hazırlamamı istemiş ve ben kamulaştırılan taşınmazlar için verilmesi gerekli tazminat düzeyini saptarken de 'yoksulları korumamam' için benimle mücadele etmiş, taşınmazların tazmini için yeterli parayı ayırmayı reddetmişti. Yatırımın daha ilk safhasında, tazminatları yeterli bulmayan halk ayaklanmış ve hatta şirketin bölgedeki elemanlarından biri de öldürülmüştü. Bu konuda da yazılması gerekli çok şey olmakla birlikte konuyu iyi anlatabilmek için gerekli arka plan bilgilerinin ayrıntılarına girmemek için bu ve bunun gibi birçok yatırım ve girişimde sosyal dokunun anlaşılmasının ve yatırım sonrası ortaya çıkabilecek sosyal sorunlara kayıtsız kalmanın doğurduğu olumsuz sonuçları yeterli biçimde anlatamadım. Mozambik'ten tutun da Malavi, Tunus, Yemen, Mısır, Bangladeş, Pakistan, Hindistan, Tacikistan, vb. birçok ülkedeki faaliyetlerimden de söz edemedim.

1980'lerden sonra, uluslararası ve ticari bankaların kredi şartları arasına büyük yatırımların çevre ve sosyal etkilerinin saptanarak olumsuz etkilerin giderilmesi için eylem planları hazırlanması girmiş. Bu gelişmeden sonra, her ülkede yatırımların çevreye ve sosyal yapıya etkilerini saptayan şirketler kurulmuş. Bunların birçoğu, yatırım sahibinin isteği doğrultusunda yatırımlara olumlu rapor vererek doğal ve sosyal çevreye verilen zararları örtbas etmiştir. Bunu yapmayan şirket ve danışmanlar ise piyasada tutunamamıştır. Benim anlayışımı paylaşan uzmanlar da istenmeyen kişi olmuşlardır. Birçok deneyimden çıkartılabilecek olan dersler sosyal çevre açısından önlenabilir ve önlenmesi gerekli sorunlara işaret etmiş olmasına rağmen, sermayenin ve sermayeden pay alan siyasi düzenin karşısında hem çevre hem de sosyal uzmanlar yetersiz kalmışlardır. Bu nedenle, her ne pahasına olursun Ilısu Barajı gibi barajlar yoksulları ve mülksüzlerin ihtiyaçlarını geride bırakarak yapılmış, kültürel hazineler korunmaya alınmamış doğal ve tarihsel parklar yok edilmiştir.

Dünya ülkeleri doğal çevre katliamının sonuçlarını küresel ısınma ve bunun getirdiği doğal felaketlerle artık açıkça görmektedirler. Sermaye ve iş birlikçi siyasi düzene rağmen, halk bilinçlenmesi doğal çevre konularında giderek ön plana çıkmış ve düzeni sorgulamaya başlamıştır. Sosyal dokuya odaklanan çabalar ise dikkate alınmamıştır.

Her ülkede patlama noktasına gelen aşırı gelir ve yaşam koşulları farklılıkları sayıca çok küçük bir tabakayı refah içinde yüzdürmekte ve bu refahın yolsuzluklarla ilişkisi her geçen gün daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Yatırımcılar hâlâ istimplâk

yoluyla ve devlet zoru kullanarak halkın toprak ve evlerini ele geçirmekte ve halka sırt verebilecek toplumsal güçler genellikle yetersiz kalmaktadır. Büyük kentlerimizde olduğu gibi deprem ve benzeri doğal felaketleri bahane ederek kitleleri mülksüzleştirme süreci zirveye ulaşmış olmasına rağmen, mağdur edilen halka destek verebilecek kurumlar ciddi sosyal patlama risklerine rağmen yetersiz kalmıştır. Bu sorunlara sosyal bilimciler değil, gazeteciler sahip çıkmaya çalışmış, fakat onlar da hapse atılarak ya da başka yöntemlerle sindirilmişlerdir. Sosyal bilimciler bu ve benzeri konularda suskun kalmaktan vazgeçip, bu kitlesel mülksüzleştirmenin ve aşırı gelir ve fırsat farklılıklarının sonuçlarını incelemeye başladıklarında ve bunu bilimsel sosyal değerlendirme yöntemleri kullanarak gerçekleştirdiklerinde, sosyal ve kültürel bilinçlenmeye büyük katkıları olacaktır. Bu tür katkılar sosyal bilimci olarak hepimizin görevidir. Bu görevi yerine getirmek için kullandığımız yöntemin katılımcı ve bilimsel olması gerekir.

Benim meslek yaşamıma bakarak sosyal bilimcilerin çalışma alanları ve koşulları hakkında bir genellemede bulunmak kolay olmasa gerek. Hemen hemen bütün kıtalarda çalıştım, 67 ülke tanıdım ve bunlardan en az otuzu üzerinde çalışmalar yaptım ve yayınladım. Uygulamalı alanlardaki çalışmalarım uluslararası işgücü göçü, yönetime katılım, eğitim, tarım, su (içme suyu, atık su, tarımsal sulama), çevre felâketleri, savaşlardan doğan felâketler, enerji, ulaştırma, orman, Akdeniz ve Aral Gölü'nde suların kirlenmesinin önlenmesi, konut ve alt yapı, kadın ve kalkınma, toplumsal cinsiyet, sağlık, şartlı nakit yardımı gibi aşırı yoksullara dönük programlar, yoksulluk analizleri ve yoksullukla mücadele etmek için eylem plânları geliştirilmesi, el sanatlarının korunması ve geliştirilmesi ve kültürel hazinenin korunması gibi çok farklı alanları kapsadı. Ayrıca, 1960-1970 yılları arası yaptığım kuramsal çalışmalar bir taraftan akrabalık, evlilik ve sanal akrabalık sistemlerini incelerken, diğer taraftan da siyasal antropoloji konusunda örnekler üretti. Bunları, 2000'li yıllarda hazırladığım meninist çalışmalar (Satılık Erkeklik ve Al Kocayı Vur Sopayı adlı kitaplar) ve siyasal antropolojiyi yemek antropolojisiyle (culinary anthropology) birleştiren 'Kürt Mutfağında Ne Pişiyor?' adıyla yayınladığım siyasal antropoloji araştırması izledi.

Çok çeşitli ülkelerde çalışabilmemim farklı nedenleri vardı. Eğitimimi Türkiye, İngiltere ve Amerika'da yapmam ve üniversite yıllarım boyunca birçok farklı işlerde çalışmam bana esneklik kazandırdı. Amerika'da doktoramı bitirdiğim yıl bir iş krizi vardı ve özellikle doktoralı uzmanlar iş bulamıyorlardı. Kendisi de bilim adamı olan eşimin Berlin'den iş teklifi alması beni, iş olanaklarını incelemek üzere tek kelimesini dahi bilmediğim bir dilin konuşulduğu bir ülkeye gönderdi. Berlin'de çalışmalarım bittiğinde, Türkiye'ye döndüm ve oradan ayrılmayı da hiç düşünmüyordum.

Fakat kişisel sorunlar beni bir kez daha yurt dışına ittiğinde, kendimi 30 yıl farklı kıtalarda ve kurumlarda çalışır buldum. Bir kıtadan diğerine geçmek, genellikle bir işte çalışırken bir başka iş yerinden aldığım tekliflerden kaynaklanıyordu. Yani, meslek deneyimlerim geliştikçe ve farklı ülke ve sektörlerde çalıştıkça ortaya çıkan yeni iş imkânları bana yeni yollar çizmiş oldu.

Üzerinde çalıştığım birçok ülke olmasının nedenlerinden biri, üniversite yıllarım boyunca birçok farklı işlerde çalışmamın bana kazandırdığı esneklikti. Deneme Lisesi'nden başlayarak piyano öğretmenliği, matematik öğretmenliği, anketörlük, tercüme, bilgisayar teknik yardımcılığı, sosyo-ekonomik veri analizleri, bibliyografik araştırmacılık, Keban Barajı sosyal araştırmaları, Harvard'da öğretim asistanlığına kadar gibi birçok işte ve çoğu zaman da biri-iki işi birlikte yaptığımdan farklı konularda çalışıyor olmak neredeyse bir alışkanlık haline gelmişti. Bu nedenle, bu dönemi izleyen 60 yıl hangi konu ve sektörde çalışacağımı önemsemedim veya bir sektörden diğerine geçmem gerektiğinde ürkmedim. Her sektörde yapmam gerekli iş bence çok basitti ve şu soruyu sormamı gerektiriyordu: *'Kalkınma yatırımlarından, ülke düzeyinde yarar sağlayabilecek girişimlerden yoksul ve mağdur kesimin yararlanması için ne yapılmalı ve bunların olumsuz sosyal etkiler doğurmasının önüne nasıl geçilmeli?'* Hâlâ bu yolu izliyorum ve genç sosyal bilimcilerin de insanı odak aldıkları sürece, hangi konuda veya sektörde, hangi ülkede çalışacaklarının ikincil plânda kalacağına inanıyorum.

Çağımızın en belirgin sorununun gelir ve fırsat eşitsizliği olduğunu ve bu eşitsizliğin önüne geçilemeyecek bir hızla ilerlediğini görüyorum. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gelişmiş ve gelişen ülkelerde salgın hâline gelen bu toplumsal hastalığın yoksul kesimi giderek ve acımasızca sindirdiğini görüyorum. 'Kalkınan' ülkelerin istisnasız her birinde kalkınma adı altında atılan adımların toplumsal eşitsizliği büyüttüğünü, kitlelerin "bir kaşık bal" verilerek susturulduğunu gözlemledim. Rüzgârların hızla sermaye yönünde estiği bu durumun karşısına çık-

Her sektörde yapmam gerekli iş bence çok basitti ve şu soruyu sormamı gerektiriyordu: *'Kalkınma yatırımlarından, ülke düzeyinde yarar sağlayabilecek girişimlerden yoksul ve mağdur kesimin yararlanması için ne yapılmalı ve bunların olumsuz sosyal etkiler doğurmasının önüne nasıl geçilmeli?'*

bilecek araştırma ve eylemlerin ancak küçük yararlar sağladığının da farkındayım. Buna rağmen özellikle sosyal bilimcilerin rüzgâra karşı çabalamasının ve böylesine hızla esen fırtınanın toplumsal zararlar yaratacağının bilincinde olarak toplumsal eşitsizliği azaltmak için gayret göstermelerini önemsiyorum. Meslekî yaşamımın her gününde elimden geldiğince yoksul ve mağdur kesimlere yararlı olabilecek veya en azından onları büsbütün mağdur hâle getirmeyecek imkânlar yaratmak için gayret gösteriyorum ve genç sosyal bilimcilerin de aynı gayreti gösterebileceğine inanıyorum.

Harvard'a gittiğimde girdiğim Sosyal İlişkiler Bölümü William James'in adını taşıyan bir binanın tümünü işgal ediyordu. William James, insanların enerjilerinin onda birini bile kullanmadıklarını iddia edermiş. Ben bunun doğru olduğunu sanıyorum. Çalışırken yorulduğumu hiç hatırlamam ve günde 15-20 saat çalıştığım olur. Çalışmayı ve özellikle insanlara yararlı olabilecek çalışmalarını çok sevdiğimden yorulmaksızın insanların ezilmişliğini azaltmaya uğraşırım. Bunun sonucunda da ancak arada bir somut ve olumlu sonuç alabiliyorum. Başarısız olduğumu görmem gayretimi artırıyor, başarısız çabalarımın ders çıkararak daha büyük bir enerjiyle çalışıyorum.

Oysa çalışma yaşamımda tanıdığım ve maalesef iş birliği yapmak zorunda kaldığım birçok sözde sosyal bilimci sürekli olarak 'çok yoğun' olmalarından ve işlerini bu nedenle yapamadıklarından şikâyet etmekte, üstlerine düşen işleri yapmanın insanlara zarar verdiğini düşünememekte, mevcut enerjilerini içlerinde oldukları bürokrasilerde yer edinmek için harcamaktadırlar.

Düşük enerjinin ve bir türlü bir iş bitirememenin temel nedeni, kanımca yaptığımız işi kendimiz kadar sevmemektir. Kendi ihtiyaçlarına diğer insanların sorunlarından daha fazla önem veren, bilimsel yetersizliğinden dolayı öz güvenden de yoksun olan birçok sosyal bilimci 'kalkınma' alanında çalışmalarına rağmen, başkalarına yardım etmeyi değil, bir sonraki ayda maaş almayı amaçlamaktadır. Oysa, ben insanlara yardımcı olabilmeyi seviyorum ve çalışırsam, en azından arada bir bu konu-

Meslekî yaşamımın her gününde elimden geldiğince yoksul ve mağdur kesimlere yararlı olabilecek veya en azından onları büsbütün mağdur hâle getirmeyecek imkânlar yaratmak için gayret gösteriyorum ve genç sosyal bilimcilerin de aynı gayreti gösterebileceğine inanıyorum.

Uygulamalı sosyal bilimlerdeki genel sorun ise, çok sayıda başlık altında sonsuz sayıda gözlemin arka arkaya dizilerek sayfa doldurulmasından doğar. Tek bir sayfada toparlayamayacağınız hiçbir sonuç olmamalıdır.

da başarılı olabileceğime inanıyorum. Bu inancım yukarıda sözünü ettiğim sermaye ve sermaye taraftarı çarpık siyasal düzenin tüm engellemelerine rağmen ve belki de bana huzur verdiği için süregeliyor. Dale Carnegie, başarılı olabilmek için yaptığımız işi sevmenin yanında kendi kendimize cesaret telkin etmemizi, heyecanlı insanlarla birlikte olmaya çalışmamızı ve kafamızda heyecanlı düşünceler yaratmamızı önermiştir. Ben de bu nedenle genç sosyal bilimcilerin cesaretli ve heyecanlı insanlarla çalışmalarının yararlı olacağına inanıyorum. Kendi meslek yaşamım boyunca heyecanımı gençlerle paylaşarak, onlara cesaret ve bilgi vermeye çalıştım. Yaptığım en iyi iş belki budur.

Harvard'da olduğum yıllar çalışmaları hakkında bilgi edinmeye zamanım olmayan fakat uzun süre bizim bölüm başkanlığımızı yapmış David McClelland vardı. O bazı insanların bir şey başarmak, bir şey yapmak için arzu duyduklarını, çoğu insanın ise böyle arzuları olmadığını izlemişti. Birinci gruptaki insanlar zamanlarını yaptıkları şeyleri daha iyi yapmayı düşünmekle geçirmek alışkanlığına sahipti.

Ben de hiç bıkmadan yaptığım işi daha iyi yapabilmek için uğraşırım. Hatta şu anda birlikte çalıştığım genç meslektaşlarım bir sunumu defalarca değiştirdiğimi, iyi anlaşılması, mantık hataları olmaması, veri eksiklikleri kalmaması için sürekli yeni analizler önerdiğimi bilirler. Bazen ekip olarak hazırladığımız bir raporu, oluşturmaya çabaladığımız bir yaklaşımı o kadar çok kez okur ve değiştiririm ki 'Ayşe Hanım, artık bir sorun bulmayın lütfen', diye geri gönderildiğini bile bilirim.

Uygulamalı sosyal bilim alanındaki değerlendirmelerimizin ve yazdıklarımızın iyi olabilmesi, varmak isteyeceğimiz ana sonuçları önceden ve çok iyi irdelememizi gerektirir. Ana hedefler belirlendiğinde, gerekli veriler ve veri analizi de belirlenmiş olur. Uygulamalı sosyal bilimlerdeki genel sorun ise, çok sayıda başlık altında sonsuz sayıda gözlemin arka arkaya dizilerek sayfa doldurulmasından doğar. Tek bir sayfada toparlayamayacağınız hiçbir sonuç olmamalıdır.

Örneğin temel sorunuz 'Bu yatırımın yoksullara yararının dokunması hangi koşullara bağlıdır?' ise bu sorunun cevabı 10 sayfalık bir liste olmamalıdır. Aynı şekilde,

'Bu yatırımın sosyal zararları nasıl engellenir?' sorununun yanıtı yüzlerce madde-den oluşmamalıdır. Bu şekildeki yanıtlar olsa olsa sosyal konularda hiçbir şey yapılmaması sonucunu yaratır. Bu nedenle genç sosyal bilimci üstünde çalıştığı sorunu birkaç ana madde ile özetlemeyi ve sorunu çözebilecek girişimleri de az ve öz olarak ortaya koymayı amaçlamalıdır. Aynı zamanda birçok çevre konularına odaklanmış şirketin yaptığı gibi sayfa doldurarak, binlerce sayfa rapor ve ek hazırlayarak, temel sorunu anlaşılabilir hâle getirmenin ne doğal ne de sosyal çevre sorunlarının saptanmasına ve çözümüne yardımcı olacağını da bilmelidir.

Genç sosyal bilimciler başarılı olabilmek için önerebileceğim şu ilkeleri dikkate alabilirler: Sosyal bilimci, yoksul ve mağdur kesimleri gelir ve fırsat eşitsizliğinin pençesinden kurtarmayı, onların sorunlarını saptamayı ve çözmeyi amaçlamalıdır. Kalkınma, toplumdaki eşitsizliği gidermeyi, azaltmayı gerektirir. Bu amacı gerçekleştirmek için niteliksel ve niceliksel yöntemlere eşit düzeyde ağırlık verilmelidir. Son 30-40 yıldır dünyanın hep birlikte yarattığı inanılmaz sorunların da sosyal boyutlarını iyi anlamalıyız. Yaptığımız işi çok sevmeliyiz. Kendi ihtiyaçlarımızı diğer insanların sorunlarından daha fazla önemsiyorsak, sosyal bilim dışında bir meslek seçmekte yarar vardır. Benzer konularda yapılmış çalışmalardan çekinmeden yararlanmalı ve bu çalışmalardan yararlandığımızı da açıkça belirtmeliyiz. Hiçbir fikir bütünüyle yeni değildir ve her çözümün bir şeceresi vardır. Bunları öğrenmek ve paylaşmak yaptığımız araştırmayı daha az 'orijinal' kılmaz.

Başkalarının fikirlerinden yararlanmak, farklı fikirleri, eserleri ve deneyimleri mümkün olduğu kadar çok incelemek, sosyal sorunları daha iyi anlamamıza ve daha etkin çözümler düşünmemize yardımcı olur. Dinlememiz gerekli en önemli fikirler ve öneriler sorunlarını çözmeye çalıştığımız insanlardan gelir. Bu insanları dinleme yeteneklerimizi geliştirmeli, katılımcı çözümleri aramalı ve iyi dinlememizi kolaylaştırıcı bilimsel yöntemleri öğrenmeliyiz.

Uygulamalı sosyal bilim, bize dinleme ve okuma yeteneklerimizi geliştirebilecek bir eğitim ve öğrenim ortamı sağlar. Sosyal araştırma yaparken çok iyi bir okula gitmiş gibi bilgileniriz ve bu yaşam okulunda öğrendiklerimizi küçümsemeyip, halktan ne kadar şey öğrendiğimizin bilincinde olmalıyız.

Her şeyi bilmemiz imkânsız olduğuna göre, sosyal sorunları incelemeyi ve çözmeye uğraşmayı ertelememeliyiz. Biran evvel, talebeliğinizin ilk yıllarından başlayarak çalışma hayatına atılıp, yaptığımız yanlışlardan da ders almalıyız.

Yoksul ve mağdur kesimler için verdiğimiz her çaba olumlu sonuç vermeyebilir; bu cesaret ve heyecanımızı azaltmamalı, tersine enerjimizi artırmalıdır. Yanlış teşhis-

ler yapabilir, yanlış öneriler geliştirebiliriz; bunları en aza indirmenin en iyi yolu, teşhis ve önerilerimizi incelediğimiz insanlarla paylaşmaktır. Sorununu çözeceğimiz insanlara ters gelen bir çözüm genellikle yanlıştır. Rüzgâr ne yönde eserse essin doğru olanı yazmalı ve düşünmeliyiz. Araştırma veya plânlama işleri bize parasal menfaat sağlasa bile, doğru olandan vazgeçmemeliyiz. Kendimizin de zevkle ve ilgiyle okumak istediğimiz kitaplar yazmalı ve yazdıklarımıza inanmalıyız.

Kendi yaşamımda birbirine bağlı olduğunu düşündüğüm 5 Y'ye çok önem verdim. Sürekli bunların bir yerlerinden tutmaya çalıştım. Yaşlılık, Yolsuzluk, Yobazlık, Yalnızlık ve Yoksulluk... Çalışmalarımda bunların içinde, en çok *yoksulluk* ve *yaşlılık* konularına ağırlık verdim. Benden sonra gelen sosyal bilimcilerin diğer konulara bakması iyi olabilir.

5 Y'nin yanında, artık insanoğlu için ciddi bir sorun olarak kabul edilmesi gereken çevre ve iklim sorunu var. Aslında bu konular 5 Y ile çok yakından ilgili. Çünkü insanları daha da yoksullaştırıyor. Havanın ve suyun kirlenmesi, büyük altyapı çalışmalarının çevreye olan olumsuz etkilerinin önlenmemesi, madenlerin yabancı şirketlere peşkeş çekilmesi sonucunda yerli halkların mağdur olması doğrudan yoksulluğa yol açıyor. Bunlar, maalesef bütün dünyada uygulanması normalleşen yöntemler haline geldi. Bu nedenle, bu konunun da izlenmesi faydalı olacaktır.

İnsanların gündelik hayatlarını çok olumlu etkileyen, onlara inanılmaz katkıları olan teknoloji, özellikle de iletişim teknolojisi toplumu yalnızlaştıran çok büyük bir sorun haline geldi. Eskiden sadece yoksul yaşlılar yalnızlıktan şikayetçiyken, bugün toplumun bütün kesimleri bu sorunlar karşılaşıyor. Bu sorunun çözülmesi yararlı olacaktır.

Yaptığımız işi çok sevmeliyiz. Kendi ihtiyaçlarımızı diğer insanların sorunlarından daha fazla önemsiyorsak, sosyal bilim dışında bir meslek seçmekte yarar vardır. Benzer konularda yapılmış çalışmalardan çekinmeden yararlanmalı ve bu çalışmalardan yararlandığımızı da açıkça belirtmeliyiz. Hiçbir fikir bütünüyle yeni değildir ve her çözümün bir şeceresi vardır.

Yaşlılara Bir Öneri

Ömrüm kıtalar arasında, kalkınma gibi çok dinamik bir alanda çalışarak geçti. Bu alanda, paradigma değiştirecek çalışmalar yaptım. Kendimi, dünyayı kasıp kavuran sorunların tam göbeğinde, onları çözmeye çalışarak buldum. Kitaplar, raporlar, araştırmalar, meslektaşlar, kurumlar, vb... Bu aktörlerin her biri, tek başına birer çalışma olacak kapsam ve nitelikte. Hepsini bir kitaba sığdırmak mümkün olmuyor. Bu nedenle, zamanla kitabın bazı bölümlerine ekleme yapma ihtiyacı duydum. Diğer yandan, bu kitabın ilk yayınlanmasının üstünden on sene geçti. Bu sene zarfında yaptığım çalışmaları eklemem gerekti. Yani bir yandan bazı bölümlerin edit edilmesi, yeniden bölümlerin eklenmesi ihtiyacı, kitabın yeniden basımını gerekli kıldı. Kitabın bu şekilde güncellenmesinden dolayı çok memnunum.

Bundan sonra, yoğun geçen profesyonel hayatımı dansla değiştireceğim. Dans, benim yeni uğraşım, işim, eğlencem olacak. Özlemle andığım sevgili eşim Jonathan'ı kaybetmek beni çok üzdü. Normal yaşamıma dönmem mümkün olmadı. Sadece ağlayabiliyordum. Kendimi ağlamaktan alamıyordum.

Böyle bir dönemde, bir dostum eşiyile gittiği bir dans kursuna beni de davet etti. Gitmek istemedim. Ancak ısrarlarına dayanamayarak, sadece bir defalığına (!) dans kursuna gittim. 45 yaşında Ukraynalı bir hocayla vals yapmaya başladım. Müzik eşliğinde, bir, iki, üç sağa; bir, iki, üç sola diye saymaya başladım...Sağa sola...Bu ders, yaklaşık bir saat sürdü.

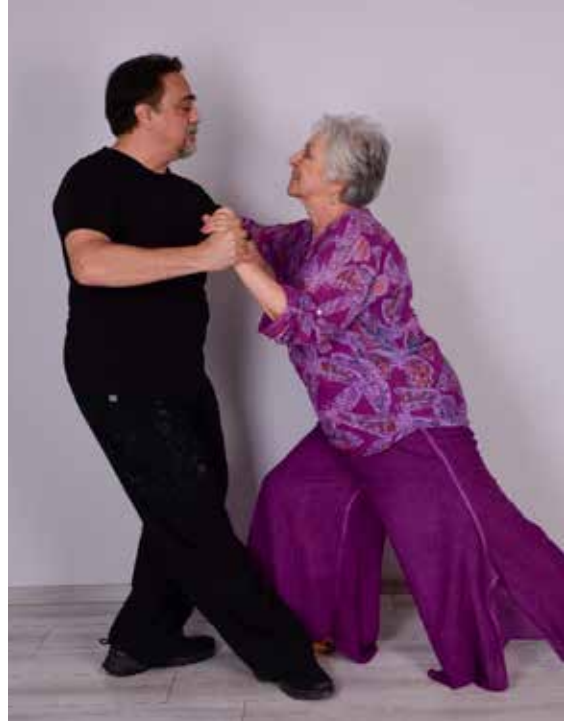
Dans bittiğinde, dans sırasında hiç ağlamadığımı dahası kendimi dansa tamamen kaptırdığımı fark ettim. O gün, müziğin ve dansın ruhuma, vücuduma çok iyi geldiğini deneyimledim. Dans benim için bir tutku oldu. Çok farklı dans kurslarına devam ettim. Dans turnuvalarına katıldım. Ödüller aldım. Dans gecelerine katıldım. Şu an bir tutku derecesinde dans ediyorum.

Çok sevdiğim tutkum olsa da yaşamıma giren her şeyi anlama alışkanlığım devam ediyor. Dansla ilgili araştırmalar yaptım. Yaptığım çalışmalar, dansın keyif vermesi dışında, yaşlı insanlar için farklı yararları olduğunu ortaya çıkardı.

Dans eden kişi, öncelikle hareket ettiği için, vücuda fiziksel esneklik sağlıyor. Sürekli oturmaktan tembelleşen ve çalışması yavaşlayan kaslar, dans sayesinde çalışıyor. Bu da vücudun dengeyi korumasında etkili oluyor.

Dans, ayrıca bir sosyalleşme fırsatı da doğuruyor. Dans eden kişi, farklı insanlarla bir araya geliyor. Bu da sosyal bir etkileşim yaratarak ruhsal sağlığın korunmasında önemli bir faktör oluyor.

Dansın diğer bir yararı da zihinsel aktivite yoluyla hafızayı güçlendirmesidir. Neticede, dans, yaşlı bireylerin muzdarip olduğu hareketsizlik, dengesizlik, yalnızlık ve hafıza kaybını önleme işlevi görüyor. Buna benzer nedenlerle dansı hayatımın odağına aldım. Yaşlıtlarıma, mutlaka dans etmelerini öneriyorum.

Televizyonda seçim sonuçlarını takip ediyorum. Seçim haberlerinin içinde şiddet haberleri dikkatimi çekiyor. Doğu'dan Batıya; Diyarbakır'dan Sakarya'ya ülkenin birçok yerinde adaylar ve yakınları birbirine girmiş durumda. Görüntülere dikkatle bakıyorum. Baş, kolu, bacağı sargılı erkekler hastane kapısında bekliyor. İki jandarma arasında kelepçeleyerek karakola götürülen erkekler şaşkın ama üzgün değil. Seçim gibi demokratik bir davranışa bile şiddet bulaştıran erkekler dikkatimi çekiyor. Sadece erkekleri görüyorum. Yaralanan da yaralayan da onları karakola götürülen de erkek. Urfa'da, birkaç kadının, toplanmış grubun dışında tedirgin bekleyişleri bir anlığına ekrana geliyor. Onun dışında görüntülerde herhangi bir kadın göremiyorum. İsimler okunuyor. Kavgalara karışanlar, yaralananlar ve göz altına alınanların tümü erkek.

Dünya haberleri başlıyor. İlk haber Rusya'dan...Putin seferberlik gibi bir celp kararı almış. Bahar aylarında yeni bir saldırıya geçmesi düşünülen Rusya'da 150 bin

yeni askerin silah altına alınmasına karar verilmiş. Silah altına alınacak kişiler 18-35 yaş arasındaki erkeklerden oluşuyor. Öldürmek için cepheye gönderilecek 150 bin kişinin bir kısmı belki de evlerine geri dönemeyecek. Hepsi ya baba, ya oğul, ya da kardeş. Bir kısmı kendi gibi masum erkek askerleri ya da sivilleri öldürüp geri dönecek. Başrolde yine erkekler var. Kararı alan erkek, karardan dolayı silah altına alınacak olanlar erkek, büyük ihtimalle savaşacakları kişiler de erkek olacak. Bir sonraki haber dünyanın en barışçıl ülkelerinden biri olan Hollanda'dan. Bir erkek eline silah ve patlayıcı alarak bir kafeye girmiş. Mekânı havaya uçurmakla tehdit ederek içerideki çalışanları rehin almış. Çoğunluğu erkeklerden oluşan polis gücü, dışarıda adamı ikna etmek ya da etkisiz hale getirmek için bekliyor.

Ajanslarda, her gün buna benzer birçok haberle karşılaşıyorum. Haberlerin yarısından fazlası erkeklerin karıştığı şiddeti konu alıyor. Üstelik şiddet haberleri, sadece savaşlarla, kavgalarla, çatışmalarla ilgili değil. Eğlenmek, keyif almak gibi sonra derece barışçıl etkinlikler de şiddete sahne olabiliyor. Sıraladığım örneklerde de görüldüğü üzere, bu haberlerin neredeyse tamamı erkeklerle ilgili. Yani eline silahı alan da erkek, sopayı yiyen de erkek, ölen de erkek.

Dikkatimi uzun süredir çeken bu konuyu araştırdım. Araştırmalar ve gelişmeler, saldırganlığın insan toplumunun kaçınılmaz bir davranışı olduğunu gösteriyor. Antropologlar tarafından yapılan çalışmalara göre saldırganlık insan toplumlarının kaçınılmaz bir özelliği olmuş. Türün devamı için kaynakların geliştirilmesi zorunluluğu, hormonal dengeler, toplumların dışı karşı savunma gereksinimi saldırganlığı erkeklerin yaşamında değişmez bir olgu haline getirmiştir.

Şiddet daha çok erkekler tarafından başvuru ve çok büyük bir oranda erkeklerin mağdur olduğu bir olgu. Erkekler, savaşlar, mafya örgütleri, işkenceler, küçük kavgalar gibi şiddeti doğuran olayların çok büyük bir çoğunluğunun kaynağı ve mağduru durumunda. Bunun da kökeni, ilkel dönemlere kadar gidiyor.

Konuyu tarihsel bir perspektiften incelediğimde, ilk dedelerimizin yaşadığı ilkel dönemlere kadar gitmem gerekti. Medeniyet dediğimiz ve gelişimi ile haklı olarak gururlandığımız türümüzün yerküredeki serüveni, atalarımızın avcı toplayıcı örgütlenme modeliyle başladı. Bu yaşam biçiminde, erkeklerin yaban hayvanlarını avlama ve topluluğu şiddete karşı koruma; kadınların ise yabani meyveleri, bitkileri toplama ve türün sürekliliği için çocukları doğurma ve onlara bakma görevi bulunmaktaydı. Cinsiyete dayalı bu iş bölümü ile yakın çevrede bulunan su, bitki örtüsü gibi doğal kaynaklar kullanılıyor, yabani hayvanlar avlanılıyordu. Yaşam bu şekilde devam ediyordu.

Dedelerimizin ve ninelerimizin bu dönemdeki sosyal ilişkileri ve etkileşimleri kurum olarak adlandırdığımız yapıları da ortaya çıkardı. Örneğin, aile, neslin devamı için çocukların bakımını ve ekonomik olarak desteklenmesini sağlayan bir ilişki türü, eğitim ise nesiller arasında bilgi, beceri ve tecrübelerin sonraki kuşaklara aktarıldığı bir süreç olarak yapılaşmaya ve gelişmeye başladı. Askerlik ya da ordu, belirli bir topluluğun alanını korumak ve genişletmek için şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran bir grup olarak ortaya olgunlaştı.

Atalarımız topladıkları bitkiler ve avladıkları hayvanlarla kabilelerinde mutlu ve huzurlu yaşarken, gün geldi avladıkları yabancı hayvanların azaldığını, sahip oldukları doğal kaynakların yetmediğini fark ettiler. Bir yandan kaynaklar azalıyor, diğer yandan nüfus artışı ile beslemeleri gereken kişi sayısı artıyordu. Bu durum, kabile üyelerini yeni arayışlara yöneltti. O ana kadar görevleri kabileyi dış tehditlere karşı korumak ve yabancı hayvanları avlamak olan erkekler, yeni kaynak bulma sorumluluğunu da yüklendiler. Kabilenin bekası için avcılıkta kullandıkları sopa, ok, mızrak gibi ilkel aletleri yanlarına alan erkekler, oğlan çocuklarıyla birlikte yola revan oldular. İlk başta yeni yiyecek kaynakları bulma amacıyla başlayan bu masumane yolculuk, başka bir kabilenin yaşam alanının ihlaliyle farklı bir boyut kazandı, çatışmaya dönüştü. Yeni kaynaklar arayan kabilenin erkekleri ile kendi kabilesinin kaynaklarını korumak isteyen bu erkekler karşı karşıya geldi, aralarında çatışma yaşandı.

Arkeolojik bulgular, avcı-toplayıcı topluluklar arasında yaşanan buna benzer çatışmalara dair ipuçları veriyor. Bu çalışmalardan biri, Cambridge Üniversitesi tarafından, Kenya'nın Nataruk bölgesinde yapıldı. Millattan önce 10 bin 500 ile 9 bin 500 yıl öncesine ait olduğu tahmin edilen bulgulara ulaşıldı. İnceleme sonucunda, farklı gruplar arasında bir çatışma yaşandığı ortaya çıktı. İskeletlerde doku bozukluklarına ulaşıldı. Çatışmada, iskelet parçalarının büyük çoğunluğunun yetişkin erkeklerle, bir kısmının da erkek çocuklarına ait olduğu tespit edildi. Arkeologlar, sivri uçlu silahlar, kör uçlu sopalar ve taş bıçakların doku bozulmalarına neden olduğunu ortaya çıkardı. Yaşanan çatışmanın planlı olduğu ve erkekler arasında yapıldığı kanaatine ulaşıldı.

Kabilelerin erkekleri arasındaki bu çatışmalar sistematik bir hal alarak artmaya başladı. Öte yandan nüfus artışı kaynaklar için mücadeleyi zorunlu bir hale getirdi. Böylece erkeklerin toprak, yiyecek hatta kadın ele geçirmek için başvurduğu ve sonraları savaş olarak isimlendireceğimiz bu çatışmalar, toplumsal yapıyı değiştiren ilişkilere ve yeni aletlerin keşfine neden oldu. Erkekler arasında, savunma ve saldırı için gerekli olan yetkinlik ve beceriler ile bu amaçla kullanılan aletler gelişti, yapılaşta. İsmine ordu dediğimiz, erkeklerden oluşan yapıyı meydana getirdi. Ta-

mamıyla erkeklerden oluşan, toplumların bekasını korumak için saldırı ve savunma tekeline elinde bulunduran, bunun için şiddete başvurma hakkı olan bu kurumlar zamanla büyüyerek karmaşık yapılar haline geldi. Bu gelişmeler sonucunda, ast üst ilişkisinin çok somut ve keskin görüldüğü, statü farklarının çok belirgin olduğu bir yapıya evrildi. Kullanılan ilkel aletler gelişerek teknolojinin gelişmesine yol açan en önemli endüstri dallarından biri oldu.

Kabilenin devamı için saldırı ve savunma yetkisini tekelinde bulunduran yetişkin erkekler, sahip oldukları bilgiyi ve beceriyi sonraki nesillere aktarmak için oğlan çocuklarını da yanlarına aldı. Deyim yerindeyse deneyimleyerek öğrenme diyebileceğimiz bu modelde, oğlan çocukları bir yaştan sonra ailelerinden koparılarak yetişkin erkeklerle birlikte seferlere çıkmaya başladı. Bu öğretme ve öğrenme süreci eğitim kurumu dediğimiz yapıları ortaya çıkaran ilk temel taş oldu. Tıpkı ordu gibi erkek egemen olan bu toplumsal yapı, öğretene ve öğrenene ilişkisi nedeniyle çok katı bir statü farkını ortaya çıkardı. Öğreten yetişkin, güçlü, bilgili ve becerikli olduğu için hiyerarşik olarak üst bir statüye sahip olurken, öğrenen çocuk ya da genç bilmediği için hiyerarşik olarak daha alt bir statüde yer aldı. Savaş gibi zorunlu bir disiplin öğretildiği için, kullanılan metodoloji öğrenen oğlan çocuklarının öğretene yetişkinlere kayıtsız ve şartsız bir şekilde biat etmesine neden oldu. Böylece, ordu dediğimiz saldırı ve savunma amacıyla kurulan yapının bir fonksiyonu olan, sahip olunan bilgi, beceri ve deneyimlerin sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayan yeni bir yapı ortaya çıktı. Bugünkü eğitim kurumlarının ilkel hali olan bu yapılar da ilk başlarda, belirtilen nedenlerden dolayı erkek yoğun bir nitelikteydi.

Erkek egemen bu yapılar, hiyerarşinin, ast üst ilişkilerinin katı olduğu; fiziksel güç ve otoritenin meşru sayıldığı bir nitelik kazandı. Erkeklerin uzun bir süre bir arada bulunduğu, fiziksel ve hiyerarşik gücün çok belirgin olduğu bu yapılar, güçlüye şiddete başvurma yetkisi verdi. Gücün bizatihi meşruiyet sağlayan önemli bir araç olarak ortaya çıkması, öğretilmesi gereken bir yetkinlik olarak kabul edilmesi onu deyim yerindeyse kutsallaştırdı, sahip olan bireylerin bütün kurumlarda hiyerarşinin üstünde yer almasına imkân verdi. Güç böylelikle elde edilmesi, korunması gereken bir değer oldu. Gücü elinde bulunduran kişiler bu statülerini korumak için şiddet dediğimiz yöntemleri kullandı. Güce sahip olmayanlar da onu elde etmek için şiddete başvurdu. Böylelikle, erkekler arasında şiddet, zamanla gücü, iktidarı ve hiyerarşiyi ispatlayan bir gösterge haline geldi.

İlkel kabilelerde temelleri atılan ordu ve eğitim yapıları, bu nedenlerle erkekler arasında şiddetin güç adına kullanıldığı, başvurulmasında herhangi bir yasal ya da etik mahsur olmayan bir hal aldı. Çalışmalar, şiddetin günümüzde bile gücün göstergesi

olarak meşru bir şekilde kullanıldığını ortaya koyuyor. Üstelik bu kullanım, belirli formlarda “öğrenme aracı” olarak kabul ediliyor, sorgulanmıyor. Örneğin, dünyanın her yerinde askeri hiyerarşi içinde daha üst rütbeli bir görevlinin astlarına karşı şiddete varan davranışları sorgulanmıyor. Bu, hem toplum tarafından hem de o kurum tarafından meşru görülebiliyor. Hatta şiddete maruz kalan kişi bile bahsettiğimiz “güç” konusu nedeniyle bunu sorgulamayabiliyor.

Okullarda karşımıza çıkan akran zorbalığı ya da yatılı okullarda okuyan oğlan çocuklarına tarih boyunca uygulanan şiddet içerikli “eğitim uygulamaları” da benzer bir güç ilişkisi çerçevesinde ele alınabilir. Köklü, belirli bir geleneği olan, eski yatılı okulların büyük çoğunda özellikle erkek öğrenciler, belirli kulüplere üye olmak için belirli bir şiddete uğramayı kabul edebiliyorlar. O kulübün kendilerinden büyük üyeleri isterse suratlarına okkalı bir tokat atabiliyor ya da soğuk, yağmurlu bir havada uzun bir süre dışarıda hareket etmeden bekleyebiliyor. Bir nevi kulübe geçiş ritüeli olarak kabul edilen bu uygulamayı geçen oğlan çocukları, kulübün bir üyesi oluyor. Kendilerinden küçük öğrencilere benzer davranışlarda bulunabiliyor.

Ordu ve eğitim dışında, farklı statü, yaş ve fiziksel özelliklere sahip erkeklerin bir arada bulunduğu yapılarda şiddet içeren uygulamalar karşımıza çıkıyor. Örneğin dini kurumlar, hapisaneler hiyerarşinin ve gücün önemli olduğu, bu nedenle şiddetin çok yoğun olduğu kurumlar arasında yer alıyor. Büyük çoğunluğu erkek mahkumlardan oluşan hapisanelerde güç dengeleri ve denetim mekanizmalarının zayıflığı nedeniyle gücü elinde bulunduran erkek mahkumlar zayıf erkeklere karşı şiddet uygulayabiliyor. Bu durum hapisane yönetimi tarafından görmemezlikten geldiği gibi yönetimin kendisi, çalışan görevliler sistematik bir şekilde şiddete başvurabiliyor.

Katı bir hiyerarşik sistemin bulunduğu, usta-çırak ilişkisinin çok keskin olduğu dini kurumlarda da şiddete başvurulabiliyor. Yetişkin erkek din eğitimcileri, cemaatlerine yeni katılan küçük oğlan çocuklarını “eğitmek” için şiddete başvurabiliyor. Bu eğitim araçları ne aileler ne toplum, ne dini grup tarafından sorgulanıyor. Daha da vahimi, bu çocuklar büyüdüklerinde, “böyle gördük” diyerek benzer uygulamaları “eğitimin” bir parçası olarak kullanmaktadır.

Bu çalışmada, tarihin en başından başlamak üzere, bir taraftan toplumsal sürekliliği sağlamak, diğer taraftan kaynakları elde etmek için saldırganlığı görev edinmiş erkekler ele alınmıştır. Bu nedenle eski çağlardan bu yana savaşmak için kurulan ve geliştirilen ordular incelenmiştir. Sözde, ilahi varlığa ulaşmanın aracı olarak kabul edilen dinleri yaymak amacıyla da özel ordular kurulmuştur. Bu ordular yeni top-

raklar keşfetmek, öteki dine mensup olanları kendi dinlerine çekmek için şiddete başvurmuştur. Güya din adına yapılan bu seferlerde şiddeti uygulayanların da şiddete maruz kalanların da büyük bir çoğunlukla erkektir.

Bütün bu incelemelerim sonucunda eğitim kuruluşları, özellikle yatılı okullar, hapishaneler, medreseler, jandarma, gibi kuruluşlarla sokak çocukları, terör örgütleri, mafya örgütleri gibi yapılarda şiddetin yoğun bir şekilde görüldüğü sonucuna vardım. Üstelik büyük bir oranda saldıran da saldırılan da erkek.

Son çalışmamda bu konuları inceliyorum.

Ayşe Kudat

“

Yoksul ve mağdur insanların sorunlarının ortaya konulup giderilmeye çalışılması, 'düzen karşıtı' olarak algılanan ve sermayenin ve onu temsil eden siyasi sistemin işine gelmeyen bir anlayıştır. Tersine, kurulu düzen boynu bükük, itaatkâr, ucuz işgücü kullanarak, sistemi sarsmadan, siyasi istikrarı bozmadan zengini ve güçlüyü daha da güçlü hâle getiren bir yolu seçmiştir. Bu sistem içerisinde sermaye ile siyasal iktidar uyum içerisinde hareket ederek karşılıklı konumlarını kuvvetlendirirken kazançları daha âdil bir biçimde paylaşmayı gerektiren uygulamaları mecbur olmadıkça desteklemezler. Bu nedenle insanları yoksulluk ve mağduriyetten az da olsa kurtarmak için yapılan her çaba rüzgâra karşıdır.

”

ISBN 978-625-97597-0-8

9 786259 759708